

AVRUPA BİRLİĞİ
TARAFINDAN FİNANSE EDİLMİŞTİR

İSTANBUL - 2020
**II. ULUSLARARASI
AYRIMCILIK
KONFERANSI**

ESHİD
Eşit Haklar
İçin
İzleme Derneği

**EŞİTLİK
FORUMU**

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği

Gümüşsuyu Mah. Ağa Çırağı Sok.

No:7 Pamir Apt. D:1

Beyoğlu/İstanbul

Tel: 0212 293 63 77

www.esihaklar.org

email: esihaklar@gmail.com

info@esihaklar.org

2.Uluslararası Ayrımcılık Konferansı

İstanbul, 2020

Yayına Hazırlayan: **Eşit Hakları İçin İzleme Derneği**

Redaksiyon: **Nihal Boztekin**

Kapak ve Sayfa Tasarımı: **Mehmet Ali Çelik**

Konferans Simultane Çevirmenleri:

Işıl Demirakın, Deniz Cebe,

Sungur Savran, Şule Girmen

Konferans İşaret Dili Çevirmeni: **Serpil Sadak**

Basım Yeri: **Ceylan Matbaası**

Bu yayın, Avrupa Birliği'nin maddi desteğiyle hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla *İnsan Haklarına Eşit Erişim İçin Kampanya Projesi*'nin yürütücüleri olan Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD), Sosyal Kültürel Yaşamı Geliştirme Derneği (SKYGD) ve Karadeniz Kadın Dayanışma Derneği'nin (KARKAD-DER) sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İçindekiler

- 9 **Önsöz**
- 11 **II. Uluslararası Ayrımcılık Konferansı Programı**
- 17 **AYRIMCILIK YASAĞININ ÇERÇEVESİ**
- 19 **Ulaş Karan**
Ayrımcılık Yasağının Hukuksal Çerçevesi
- 27 **IRKÇILIK VE AYRIMCILIK**
- 29 **Michael McEachrane**
Evrensel İnsan Hakları Perspektifinden Irkçılığı Anlamak
Üzerine: Yapısal Bir Hesap
- 37 **AYRIMCILIK, NEFRET SÖYLEMİ VE MEDYA**
- 39 **Faruk Bildirici**
Siyasetin Dilinin Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcılığa Etkisi
- 49 **Doç. Dr. Hatice Çoban Keneş**
Günümüz Yeni Irkçılığını Anlamak: Güncel Örnekleriyle
Türkiye Medyasında Yeni Irkçı Söylemler
- 63 **Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu**
Medyada Ayrımcılık: Ötekileştirme ve Nefret Söylemi

- 73 **DİN-İNANÇ AYRIMCILIĞI**
- 75 **Dr. Işıl Demirel**
Türkiye’de Yahudi Olmak: Önyargı ve Antisemitizm
- 85 **Prof. Dr. İştâr Gözaydın**
Dine Dayalı Ayrımcılık: Türkiye’de Karmaşık Bir Mesele
- 97 **CİNSİYET KİMLİĞİ VE CİNSEL YÖNELİM AYRIMCILIĞI**
- 99 **Dr. Kıvılcım Turanlı**
Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık
- 105 **ENGELLİLERE YÖNELİK AYRIMCILIK**
- 107 **Balam Nedim Kenter**
Triaj Etiğinde Yaşlı ve Engelli Ayrımcılığı: Faydacılığın
Ötesinde Bir Alternatif
- 119 **VATANDAŞ OLMAYANLARA YÖNELİK AYRIMCILIK**
- 121 **Dr. Cavidan Soykan**
Göçmenler Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Neresinde?
- 135 **Dr. Lena Karamanidou**
Frontex, AB’nin Dış Sınırında Hesap Verebilirlik ve İnsan
Hakları
- 151 **YAŞ AYRIMCILIĞI**
- 153 **Dr. Aylin Dikmen Özarlan**
Çocukluğa Yönelik Ayrımcılık
- 163 **Doç. Dr. Özgür Arun**
Türkiye’de İnsan Haklarının Yaşlanmayla İmtihani:
Covid-19 Döneminde Yaş Ayrımcılığı

- 171 **AYRIMCILIK KARŞITI AKTİVİZM**
- 173 **Remzi Altunpolat**
Türkiye’de LGBTİ+ Aktivizminin Yol İzleri ve Heteroseksizme
Karşı Mücadeleyi Ortaklaştırmak
- 181 **Zozan Özgökçe**
KHK’lar Sonrası Kürt İllerinde Sessizleştirilen Kadınlar
- 187 **Biyografiler**

Önsöz

2. Uluslararası Ayrımcılık Konferansı, temel hedefi Türkiye’de hak temelli eşitliğin içselleştirilmesi ve ayrımcılıkla mücadelenin sürdürülebilir olmasına katkı sağlamak olan “İnsan Haklarına Eşit Erişim İçin Kampanya Projesi” kapsamında gerçekleştirildi. Proje Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu İnsan Hakları Avrupa Aracı (DİHAA) finansal desteği ile Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD), Sosyal ve Kültürel Yaşamı Geliştirme Derneği (SKYGD) ve Karadeniz Kadın Dayanışma Derneği (KARKAD-DER) tarafından yürütüldü.

Projenin genel hedefi doğrultusunda; ayrımcılığı akademi, sivil toplum ve medya alanından uzmanlarla tartışmak, deneyim ve bilgi paylaşımı gerçekleştirmek, kamuoyunun dikkatini ayrımcılık konusuna çekmek üzere düzenlenen konferansta ayrımcılığı ve ayrımcılıkla mücadeleyi bütün boyutlarıyla tartışmayı hedefledik.

Pek çok kesişimsel olguyu da barındıran gündelik pratiklerle karşımıza çıkan ayrımcılığı ırk, etnik köken, cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim, din-inanç, yaş, engellilik ve mültecilik temelleri üzerinden ayrımcılığın nedenleri, güncel örüntüleri ve ayrımcılıkla mücadele yöntemlerini tartıştığımız konferansımıza konuşmacı olarak akademisyenler, yerel ve uluslararası uzmanlar ile sivil toplum aktivistleri davet edilmiştir.

10-11 Nisan 2020 tarihlerinde İstanbul’da yüz yüze düzenlemeyi planladığımız etkinliği, dünya genelinde ve Türkiye’de giderek ağırlaşan pandemi koşulları nedeniyle ertelemek zorunda kaldık. *2. Uluslararası*

Ayrımcılık Konferansı'mızın oturumlarını 24-25 Ekim, 31 Ekim-1 Kasım, 7-8 Kasım 2020 tarihlerinde çevrim içi olarak gerçekleştirdik.

Başta konferansa katkı sunan bütün konuşmacılarımıza, oturumlara kayıt yaptıran dinleyicilerimize, simultane çevirmenlerimize ve işaret dili tercümanımıza gösterdikleri özen ve katkılarından ötürü teşekkür ederiz. Konferansların sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için çabalayan tüm çalışanlarımıza ve verdikleri finansal destek ile projenin gerçekleşmesini sağlayan Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu'na müteşekkirimiz.

Tüm konuşmacıların sunumlarını içermese de konferans kitabımızın Türkiye'de ayrımcılık mücadelesine katkı sunmasını ve araştırmacılar için bir kaynak olmasını umuyoruz.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
Karadeniz Kadın Dayanışma Derneği
Sosyal ve Kültürel Yaşamı Geliştirme Derneği

II. ULUSLARARASI AYRIMCILIK KONFERANSI

24 Ekim 2020 Cumartesi

1.Oturum

Ayrımcılık Yasasının Çerçevesi

Dr. Dinçer Demirkent / Moderatör

Ayrımcılığa Karşı Ayrımcılık Meşru mudur?

Dr. Ruhi Demiray / Kocaeli Dayanışma Akademisi

Ayrımcılık Yasasının Hukuksal Çerçevesi

Doç. Dr. Ulaş Karan / İstanbul Bilgi Üniversitesi

Yargı Alanında Dil Hakları Bakımından Ayrımcılık Konusu

Dr. Derya Bayır / Bağımsız Araştırmacı

2. Oturum

İrkçilik ve Ayrımcılık

Doç. Dr. Hatice Çoban Keneş / Moderatör

Milliyetçiliğin Mütemmim Cüzü Ayrımcılık: Türkiye’de

Gayrimüslimler

Dr. Elçin Aktoprak / Ankara Üniversitesi

Evrensel İnsan Hakları Perspektifinden İrkçiliği Anlamak Üzerine:

Yapısal Bir Hesap

Dr. Michael McEachrane / Raoul Wallenberg Enstitüsü

Ayrımcılığa Karşı Politikalarda Psikolojinin Üstlendiği ve

Üstlenmediği Roller

Dr. Ekrem Düzen / Bielefeld Üniversitesi

25 Ekim 2020 Pazar

3. Oturum

Ayrımcılık, Nefret Söylemi ve Medya

Prof. Dr. Ülkü Doğanay / Moderatör

Siyasetin Dilinin Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcılığa Etkisi
Faruk Bildirici / Gazeteci

Günümüz İrkçiliğini Anlamak: Güncel Örnekleriyle Türkiye Medyasında Yeni İrkçi Söylemler

Doç. Dr. Hatice Çoban Keneş / Munzur Üniversitesi

Medyada Ayrımcılık: Ötekileştirme ve Nefret Söylemi
Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu / İletişim Bilimci

4. Oturum

Din-İnanç Ayrımcılığı

Mehmet Ertan / Moderatör

Türkiye’de Yahudi Olmak: Önyargı ve Antisemitizm
Dr. Işıl Demirel / İstanbul Kültür Üniversitesi

İslam Tarihinde Dini Ötekileştirmeler
İhsan Eliaçık / İlahiyatçı Yazar

İnanç Nedenli Ayrımcılık: Türkiye’nin Karmaşık Bir Meselesi
Prof. Dr. İftar Gözaydın / Hak Savunucusu

31 Ekim 2020 Cumartesi

5. Oturum

Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Ayrımcılığı

Dr. F. Ceren Akçabay / Moderatör

Yüksek Mahkeme Kararlarında LGBTİ+ Hakları

Dr. Evra Çetin / İstanbul Okan Üniversitesi

*BM Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin
Kesişimsellik Çalışmaları*

Genoveva Tisheva / BM Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi
Komitesi Üyesi

Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı

Dr. Kıvılcım Turanlı / Hukukçu

6. Oturum

Engellilere Yönelik Ayrımcılık

Prof. Dr. Selda Çağlar / Moderatör

Bir Ayrımcılık Aracı Olarak Ehliyetin Kısıtlanması

Dr. İdil Işıl Gül / İstanbul Bilgi Üniversitesi

*Triaj Etiğinde Yaşlı ve Engelli Ayrımcılığı: Faydacılığın Ötesinde
Bir Alternatif*

Balam Nedim Kenter / Concordia Üniversitesi

*Engellilerin Hakları Komitesi'nin İctihatlarında Eşitlik ve
Ayrımcılık Yapmamak*

Dr. Damjan Tatic / Hukukçu, Bağımsız Araştırmacı

7 Kasım 2020 Cumartesi

7. Oturum

Vatandaş Olmayanlara Yönelik Ayrımcılık

Dr. Erhan Keleşoğlu / Moderatör

Göçmenler Uluslararası İnsan Hakları Hukuku'nun Neresinde?

Dr. Cavidan Soykan / Osnabrück Üniversitesi IMIS

Vatandaşlığın Sınırları ve Mülteci Hakları

Dr. Begüm Başdaş / Humboldt Üniversitesi

Frontex, Hesap Verilebilirlik ve AB'nin Dış Sınırlarında İnsan Hakları

Dr. Lena Karamanidou / Glasgow Kaledonya Üniversitesi

8. Oturum

Yaş Ayrımcılığı

Doç.Dr. Göksenin İnalhan / Moderatör

Çocukluğa Yönelik Ayrımcılık

Dr. Aylin Dikmen Özarslan / Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Türkiye'de İnsan Haklarının Yaşlanmayla İmtihanı: Covid-19 Döneminde Yaş Ayrımcılığı

Doç. Dr. Özgür Arun / Akdeniz Üniversitesi

Koronavirüs Salgını Sırasında Yaş Ayrımcılığı ve Yaşlı Haklarının Reddi

Dr. Stuart Goosey / Leeds Üniversitesi

8 Kasım 2020 Pazar

9. Oturum

Ayrımcılık Karşıtı Aktivizm-1

Derya Bozarslan / Moderatör

Çocuklar İçin Ayrımcılık Karşıtlığı
Ezgi Koman / Çocuk Hakları Aktivisti

Derin Yoksulluğun Diğer Adı Sosyal Ayrımcılık
Hacer Foggo / Sivil Toplum Aktivisti

*Mülteci ve Göçmenlerin Uğradığı Ayrımcılıklardan Örnekler:
Ayrımcılıkla Mücadele İçin Ne Yapıyoruz?*
Pırl Erçoban / Mülteci & Göçmen Hakları Aktivisti

10. Oturum

Ayrımcılık Karşıtı Aktivizm-2

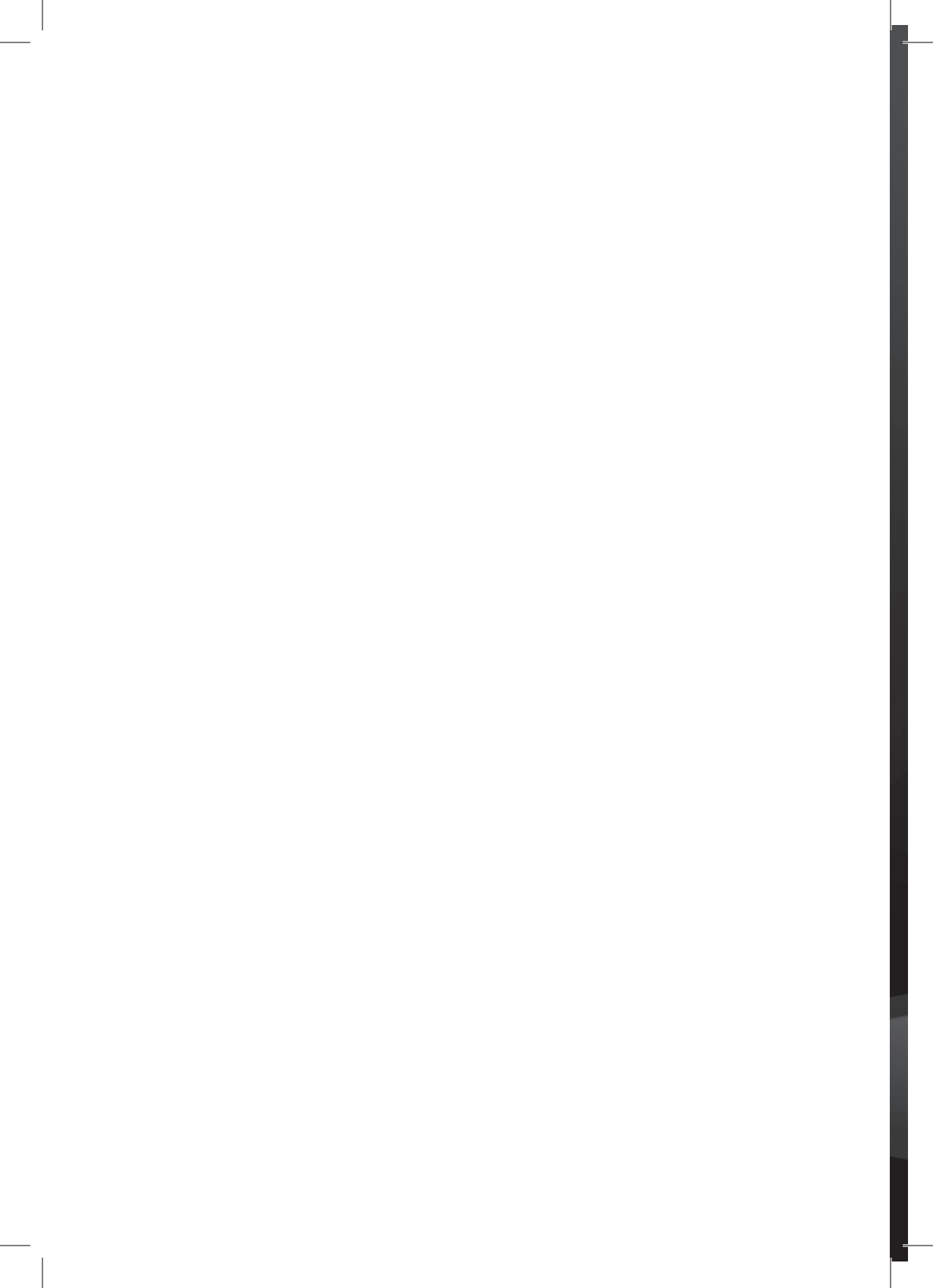
Adalet Kaya / Moderatör

*Türkiye’de LGBTİ+ Aktivizminin Yol İzleri ve Heteroseksizm
Karşı Mücadeleyi Ortaklaştırmak*
Remzi Altunpolat / LGBTİQ+ Aktivisti

Ötekinin Ötekisi Olmak
Seben Ayşe Dayı / Engelli Hakları Aktivisti

KHK’lar Sonrasında Kürt İllerinde Sessizleştirilen Kadınlar
Zozan Özgökçe / Kadın Hakları Aktivisti

Ayrımcılık ve Mücadele - Kuzey Ormanlarını Savunmak
Nuray Çolak / Doğa Hakları Aktivisti

AYRIMCILIK YASAĞININ ÇERÇEVESİ

Doç. Dr. Ulaş Karan

Ayrımcılık Yasağının Hukuksal Çerçevesi

Doç. Dr. Ulaş Karan

Ayrımcılık çok boyutlu bir kavram olmasına ve konuya disiplinlerarası yaklaşılması gerekmesine rağmen bu metinde ayrımcılığın sadece hukuki yönüne eğileceğim.

Elbette bir hukukçu olarak elimizde bir sihirli değnek olmadığını farkındayım, ama en azından söylem düzeyinde ve başta uluslararası sözleşmeler olmak üzere anayasa ya da yasalarda ayrımcılık yasağıyla ilgili hükümlere yer verilmesinin, topluma dönük önemli bir mesaj olduğunu düşünüyorum. Ayrımcılık karşıtı toplumsal mücadelelerin ayrımcılık yasağının pozitif hukuka girmesinde önemli katkısı oldu. Bu duruma dair özellikle 19. yüzyıldan itibaren kadın hareketi, 1950'lerden itibaren ırkçılık karşıtı hareket ve 1960'lı yıllardan itibaren cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli hak mücadelelerini örnek verebiliriz.

Bu hareketler hem toplumu bir ölçüde dönüştürdü hem de öyle veya böyle hukuk düzeninde de etkileri oldu. Yargı organlarında da buna dönük bir tutum değişikliğinin kısmen gerçekleştiğini söylemek mümkün görünüyor. Tüm bu olumlu gelişmelere karşın yine de ayrımcılığın çok köklü ve birçok alana içkin bir olgu olduğunu kabul etmek gerekir. Bu nedenle sadece hukuki düzenlemelerde yapılacak değişikliklerin toplumda kökleşmiş ayrımcı tutumları ortadan kaldırmak bakımından yeterli olmadığı belirtilmelidir. Bu duruma ilişkin verilebilecek

örneklerden birisi Avrupa Birliği hukukudur. Ayrımcılık yasağına dair 2000 yılından itibaren ortaya koyulan ciddi bir hukuki çerçeve bulunmasına rağmen, mevcut durumda bunun birçok AB üyesi ülkede hemen hiç etki doğurmadığı söylenebilir. Ortaya çıkan etki büyük oranda hukuk kurallarının dönüşümüyle sınırlı görünmektedir. Bazı farklı muamele biçimlerinin normatif olarak ayrımcılık kabul edilmesi de elbette önemli bir sonuçtur ve geçmişte ayrımcılık olarak düşünmediğimiz birçok konu bu kapsamda hukuken yasaklanmış durumdadır.

Türkiye toplumu açısından eski bir olgudan, hukuk düzeni bakımından ise yeni bir olgudan bahsediyoruz. 2000’li yılların başına kadar şekli bir eşitlik anlayışı ağır basarken, özellikle 2000’li yıllarından başından itibaren bir dizi uluslararası sözleşmeye taraf olunmasının ardından ayrımcılık yasağıyla ilgili yükümlülüklerin bir kısmı iç hukuka aktarılmış oldu. Örneğin, her ne kadar uygulamada etkisini görmesek de Anayasa md. 10’da 2004 ve 2010 yıllarında yapılan değişiklikleri bu duruma örnek vermek mümkündür. Bu yükümlülüklerin daha önce Anayasa’dan da türetilmesi mümkünken bu tür bir inisiyatif ne yazık ki ortaya çıkmamıştır. Anayasa md. 10 “Kanun Önünde Eşitlik” başlığı altında kanuna yani normun kendisine odaklanıyordu ve norm ayrımcılığa yol açmıyorsa ya da norm ayrımcı bir şekilde uygulanmıyorsa bunu yeterli kabul ediyordu. Kanun önünde eşitlik ilkesi, toplumda kökleşmiş ayrımcı tutumları ya da yapısal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya dönük bir vizyona sahip değildir. Bunu örneğin, 2004 ve 2010’daki çok kısmi, belki etkisiz kalmakla beraber sembolik bir öneme sahip olan anayasanın 10. maddesindeki değişikliklerle gördük.

Türkiye bugün Birleşmiş Milletler, ILO ve Avrupa Konseyi’nin ayrımcılık yasağına ilişkin sözleşmelerinin çoğunluğuna taraf olmuştur. Anayasa md. 90 gereği doğrudan uygulanabilir hükümlere yer veren uluslararası sözleşmeler kanun niteliğinde olduğu için, zaman zaman doğrudan hukuki uyumsuzluklarda uygulanabilecekleri söylenebilir. Türkiye henüz AB üyesi olmadığı için kurucu antlaşmalara taraf olmamakla birlikte, üyelik sürecinde AB’nin ayrımcılıkla ilgili, kadın erkek eşitliğinden başlamak üzere diğer alanlardaki direktiflerinin de en azından bir kısmı Türk hukukuna aktarılmış durumdadır. Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın kararları da yavaş yavaş Türkiye’deki hukukçular arasında bilinir

hale geldi. AB hukuku, Türkiye açısından bağlayıcı olmamakla beraber, AB müktesebatına uyum adına birçok kanuni düzenlemeye ışık tutmuştur ve bu durumu ilgili kanunların gerekçelerinde görmek mümkündür. Hatta AB müktesebatının Türkiye'ye aktarımıyla ilgili zaman çizelgesine baktığımızda, aslında AB'deki düzenlemelerin ortaya çıkışıyla benzer bir sırada bazı düzenlemelerin Türk hukukuna aktarıldığını görürüz. Bu konuda belki ilk adım 2003 yılında kabul edilen ve ayrımcılık yasağına ilk defa doğrudan yer veren 4857 sayılı İş Kanunu'dur.

Türkiye'nin uluslararası sözleşmeleri onaylarken benimsediği bir çekince politikası vardır. Bu kapsamda temel olarak iki konu gündeme gelmektedir. Bunlardan birisi azınlık hakları, diğeri din eğitimi konusudur. Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere baktığımızda çekincelerle ilgili politikasının ayrımcılık yasağıyla ilgili çok sınırlı etki doğurduğunu görürüz. Diğer bir deyişle, çekinceler uluslararası düzenlemelerin Türk hukukuna aktarılmasının önünde bir engel oluşturmamaktadır. Öte yandan ayrımcılıkla ilgili kurulmuş olan uluslararası mekanizmalarla ilgili olarak ise, Türkiye'nin bu mekanizmalara yapılacak bireysel başvuru gibi şikâyetler açısından çekingen davrandığını görürüz. Örneğin, Irk Ayrımcılığı Komitesi'ne Türkiye aleyhine 2020 yılı itibariyle hâlâ başvuru yapılamamaktadır. Yine ayrımcılık yasağı alanındaki korumanın kapsamını genişletecek bir metin olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 12 no'lu protokol, on beş yıldır onaylanmayı beklemektedir.

Uluslararası mekanizmaların çalışmaları ile ayrımcılık yasağı alanında önemli içtihatların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin, hiçbir uluslararası sözleşmede yer alamayan cinsel yönelim ibaresi içtihat yoluyla ayrımcılık yasağının kapsamına girmiştir. Hatta Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın bazı kararlarında olduğu gibi içtihat yoluyla tanınan bazı kavramlar daha sonra pozitif hukukta düzenlemelere konu olmuştur.

Türkiye'de elimizdeki en temel düzenleme Anayasa md. 10'dur. Bugün için eskimiş bir anlayışla kaleme alınmış olsa da yorum yoluyla güncel sorunlara uygulanması mümkün gözükmektedir ve bu anlamda olumlu bir potansiyel barındırmaktadır. Burada sorun uygulamada ve somut olarak Anayasa Mahkemesi'nde ortaya çıkar. Anayasa Mahkemesi ne yazık ki ayrımcılık yasağının içeriğini dar yorumlama eğilimindedir. Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM)

zaman zaman eleştirdiğimiz dar yaklaşımının ötesine geçmemeye gayret etmektedir. Örneğin; ayrımcılık yasağını özellikle ilk kuşak haklarla sınırlı olarak uygulamaktadır ve bizde de Anayasa Mahkemesi kendisini bununla sınırladığı için, ayrımcılık yasağıyla ilgili verdiği kararlar belli konularda özgülenmiş durumdadır. Ayrımcılık yasağıyla ilgili verdiği karar sayısının da oldukça az olduğunu söylemek gerekir. Bu noktada yargı organlarının ayrımcılık yasağının ihlaline karar vermeye çekindiği söylenebilir; çünkü buna dair verilecek bir ihlal kararı belli bir ülkedeki bir problemin yapısal olduğuna işaret eder ve bir ihlal kararıyla bir sorunun yapısal olduğunu kabul etmiş bulunursunuz. Örneğin, herhangi bir yasal düzenlemenin ırk ayrımcılığına yol açtığını kabul etmek hem uluslararası mahkemeler hem de Anayasa Mahkemesi açısından kolay değildir. Bu nedenle çoğunlukla başka bir haktan ihlal kararı verildiğinde ayrımcılık yasağı açısından herhangi bir inceleme yapılmamaktadır. Yargıtay ve Danıştay dahil olmak üzere genel olarak tüm yargı organlarının ayrımcılık kavramına dair çok bilgi sahibi olmadığı ve şekli eşitlik anlayışından öteye geçen bir yaklaşım taşımadığı görülür. Bu yüzden Türkiye’de ayrımcılık karşıtı güçlü yargısal bir pratik ortaya çıkamamıştır. Ancak dünyadaki diğer örneklerle bakıldığında böyle bir pratiğin ortaya çıkması için elbette güçlü bir toplumsal mücadele gerekir. Toplumsal mücadelenin var olmadığı bir noktada, yargı organlarının ayrımcılıkla ilgili radikal kararlar vermesini beklemek çok gerçekçi gözükmemektedir.

Bir başka sorun ise ayrımcılıkla ilgili yasal çerçevenin çok dağınık olmasıdır. Mevcut durumda her kanun yapılırken bir ayrımcılıkla ilgili hüküm koyulur ve bunlar arasında bir sistematik mevcut değildir. Kimisi belli temellerde ayrımcılığı yasaklarken, kimisi yasaklamamaktadır. Bu nedenle Avrupa’da ortaya çıktığı şekliyle Türkiye’de de bir çerçeve yasaya ihtiyaç vardır. 2016 yılında kabul edilen 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu Kanunu bir çerçeve yasa gibi gösterilmek istense de ayrımcılık yasağıyla ilgili düzenlemelerin etkisi kurumun uygulamasına hasredilmiştir. Bu yasa yerine bir çerçeve yasanın ikame edilmesi; ayrımcılığın kapsamının kişi ve konu bakımından olabildiğince genişletilmesi, cinsel yönelim ayrımcılığının açıkça tanınması ve ayrımcılık temelleri arasındaki hiyerarşinin ortadan kaldırılması; öte

yandan ayrımcılık yasağının devlet ile birey arasındaki ilişkilerle sınırlı düzenlenmemesi gerekmektedir. Ayrımcılık giderek özel alana da kaymaktadır ve bu konuda hukuk kurallarının tam anlamıyla koruma sağlaması elzem gözükmektedir.

Hukuki düzenlemelerin kabulü kadar uygulanması da önemlidir. Ayrımcılık mağdurları çoğunlukla dezavantajlı gruplara mensup kişilerden oluşur ve bu kişiler haklı olarak hukuki başvuru yollarını kullanmaya çekinir. Bu durumun birçok nedeni arasında yargısal yolların masraflı olabilmesi, mağdurları tekrar mağdur hale getirebilmesi, yargılama süreçlerinin çok uzun sürmesi de yer almaktadır. Bunun için kişileri hak arama özgürlüğünü kullanmaktan caydıran her türlü engelin ortadan kaldırılması gerekir. Buna ek olarak yaptırımlar; etkili, orantılı ve caydırıcı olmalıdır. Türk Ceza Kanunu md. 122'nin uygulanma kabiliyeti yoktur ve uzun zamandır neredeyse hiç uygulanmamaktadır. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun uyguladığı 1.500 veya 5.000 TL gibi idari para cezalarının etkili olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Kurum, yapısından kaynaklı ciddi bazı sorunlara sahiptir. STK'ların TİHEK'i izlemeye devam etmesi, çeşitli konularda başvuru yaparak harekete geçmeye zorlaması, öte yandan da kurumla ilgili hem yasal değişiklik yapılması hem de kurumun yeni baştan oluşturulması gereklidir.

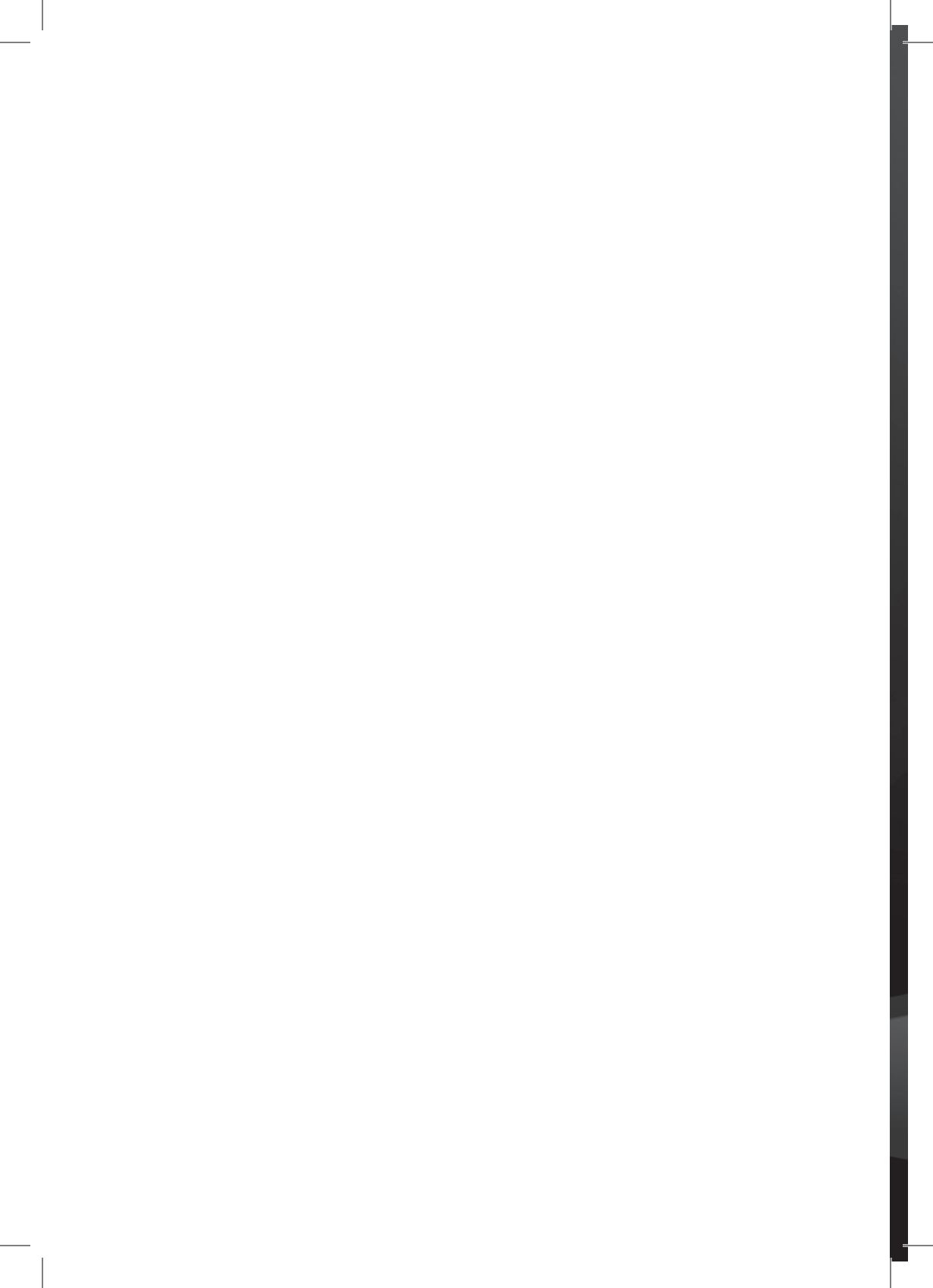
Destekleyici hukuki kurumların başında gelen özel önlemlerle ilgili açık yükümlülükler getirilmelidir. Türk hukukunda sadece engelliler için sınırlı bir özel önlem yükümlülüğü söz konusudur. Bugüne kadar yargı organları istisnasız bir şekilde bu talepleri hep reddettiğinden, mağdurları güçlendirmek ve mağdurlara destek olunmasını sağlamak için STK'ların yargulamaya katılmasına dönük usul kanunlarında değişikliğe ihtiyacımız vardır. Adli yardıma erişimde çok ciddi sorunlar yaşanmakta, Türkiye'de adli yardım mekanizması yasal olarak bulunmasına rağmen fiilen çok etkisiz işlemektedir.

Mevcut yasal çerçevenin mümkün olduğunca kapsamlı ve eksiksiz bir şekilde uygulamaya geçirilmesi için o yasal çerçeveyi uygulamaya dönük bir ciddi toplumsal hareket inşa edilmesi gereklidir. Ayrımcılık mağdurlarının içinde olduğu ve yargı organlarına demokratik bir baskı uygulayarak, ayrımcılık yasağıyla ilgili ortaya çıkmış yasal düzenlemenin aktif bir şekilde uygulanarak fiili bir değişime yol açması

için çaba göstermek gerektiğini düşünüyorum. Dijital ortamda nefret söylemi ya da ayrımcı söyleme ilişkin çalışmaları gözden geçirdiğimizde, bunların ancak sınırlı olarak mevcut olduğu söylenebilir. Öncelikle sosyal medya şirketleri çözüm üretmeye çalışmaktadır, ancak başarılı olamamışlardır. Hukuk düzleminde ise nefret söylemi veya ayrımcı söylemle hâlâ geleneksel hukuki kavramlarla mücadele etmeye çalışıyoruz. Biz bunu nefret söylemi veya ayrımcı söylem olarak kodlasak bile hukuk düzenindeki karşılıkları, örneğin, ceza hukukunda bir ifadenin bir gruba yönelik olması durumunda “halkı kin ve düşmanlığa tahrik” veya “halkın bir kesimini aşağılama”, kişiye yönelikse “hakaret” olmaktadır. Özel hukuk bağlamında ise kişilik haklarına saldırı veya haksız fiil olarak görülmektedir. Öte yandan nefret söylemiyle mücadelenin bir ölçüde geleneksel hukuki kavramlar üzerinden yürütülmesi de mümkündür. Bunun ötesinde asıl sorun, dijital ortamda nefret söyleminin kartopu misali artması ve bireysel vakalara odaklanmak üzere ortaya çıkmış bir hukuk düzeninin kitlesel nefret söylemiyle mücadelede etkisiz kalmasıdır. Tüm nefret söylemi örneklerinin şikâyete konu edilmesi durumunda yargı sisteminin çökmesi büyük olasılıktır. Bu kadar kitleselleşmiş bir olguyla artık geleneksel hukuki kurumlarla baş etmek çok mümkün değildir. Bu noktada şahsen özellikle siyasetçilerin, kamuoyunda tanınan kişilerin, gazetecilerin ifade özgürlüğünü kullanırken ödev ve sorumluluk içerisinde hareket etmesi ve bu kişilerle hukuki mücadelenin öne çıkması, anonim hesaplardan ya da takipçi sayısı az olan, kamuoyunda tanınmayan kişilerce dile getirilen nefret söylemi, ayrımcı söylem vakalarında ise belki hesabın askıya alınması benzeri sosyal medya şirketinin kendi iç süreçleri üzerinden hareket edilmesi gerektiği kanaatindeyim. Uluslararası Adalet Divanı kararlarında ırk ayrımcılığına dair bazı ifadeler vardır. Bunun buna dair normların uygulanabilirliğine bir katkısı olabileceği konusunda iyimser değilim. Öte yandan, ırk ayrımcılığının meşru kılınması günümüzde hukuken mümkün değildir. Bunun için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin deyimiyle, “çok önemli gerekçelerin var olması” gereklidir. Bir hukukçu olarak, asla hukuk kurallarına tek başına güvenilmemesi gerektiğini düşünmekteyim. Onların uygulanması ve ne yönde uygulanacağı ayrı bir tartışmadır ama mutlaka etkili hukuk kurallarının var olması gerektiğini savunurum.

Ayrımcılık yasağına karşı hukuki düzenleme yapılırken bazı geleneksel uygulamalar için istisna getirilmeye çalışılmaktadır. Bunu örneğin, Avrupa Birliği direktiflerinde cinsel yönelim temelli ayrımcılık ile kilise kurumlarının karşı karşıya geldiği durumda, kilise kurumlarının bir ölçüde gözetilmesi şeklinde görebiliyoruz. Örneğin, bir kiliseye ait bir okulda eğitim verilirken, bir biyoloji öğretmeni evrim teorisine karşı çıkan bir kilise vakfına ait bir okulda evrim teorisini savunursa iş sözleşmesi feshedildiğinde bu fesih ayrımcılık yasağının ihlalini oluşturacak mıdır? Bu konu gündeme geldiğinde buna dair ayrı bir istisna tanımlanmak istenebilir. Benzer bir örnek eşcinselliğe bakış açısında ortaya çıkar. Kilise vakfına ait bir okulda bir öğretmenin eşcinsel olduğu gerekçesiyle iş sözleşmesi feshedilebilir mi? Bu konuda kiliseler açısından yasal düzeyde bir istisna getirilmesi mümkün müdür? Ayrımcılığın istisnalarının olabileceğini kabul edersek geçmişten bugüne geleneksel tutumların kabul gördüğü alanlarda iki farklı menfaat arasında nasıl bir denge tutturmak gerekir? Bazı ülkelerde “pasta davası” olarak anılan bir dizi dava ortaya çıktı. İki eşcinsel kişi evleneceği zaman bir pasta yaptırmak istediğinde, pastane sahibi “Hayır, ben dini inancım gereği bir pastaya iki kadın veya iki erkek figürü koyamam” demişti. ABD’de pastacı haklı bulunurken, Birleşik Krallık’ta müşteri haklı bulundu. Birleşik Krallık’ta ayrımcılık yasağının kamusal yönü devreye girerken, ABD’de özel alanda ayrımcılığa biraz daha alan açıldığı göze çarpar. Bu nedenle istisna konusu gerçekten netameli bir konudur ve bu konudaki yasal düzenlemelerin ayrımcılığa karşı getirilen korumanın altını oymaması gerekir.

Nefret söylemi söz konusu olduğunda bunun hakkın kötüye kullanılması niteliğinde olduğu konusunda, en azından Kıta Avrupası hukuk sistemi hemfikirler. Esas problem nefret söyleminin ne olduğunun tespitinde ve buna cevabın hukuki düzlemde verilmesinin gerekip gerekmediği bağlamında yaşanmaktadır. Kıta Avrupası’nda, Anglo-Amerikan sistemindeki tersine ayrımcılık kategorik olarak olumsuz bir kavram olarak kabul edildiği için, *reverse discrimination* veya *positive discrimination* kavramlarından özellikle uzak durulup, bunun yerine “özel önlemler”, “olumlu önlemler” gibi kavramlar tercih edilmektedir. Özellikle uluslararası mekanizmaların konuya yaklaşımı bu şekildedir.

IRKÇILIK VE AYRIMCILIK

Dr. Michael McEachrane

Evrensel İnsan Hakları Perspektifinden İrkçılığı Anlamak Üzerine: Yapısal Bir Hesap

Dr. Michael McEachrane

Bu metinde, konuya ırkçılığın toplumlarımız için kritik önemi ve ırkçılığın ne olduğuyla başlayacağım. Ardından; ırkçılığa karşı ayrımcılık karşıtı hukuk, ırkçılığa karşı evrensel insan hakları hukuku, ırkçılığa karşı evrensel insan hakları hukukunun imkânları ve sınırlamaları ile sosyal ve uluslararası düzeyde ırkçılık karşıtlığının geleceği üzerinde duracağım.

İrkçılığın kritik önemi ve ne olduğu hakkında çeşitli ırkçılık biçimleri vardır. İrkçilik terimi, 1933'te Nazizm ideolojisini tanımlamak için türetilmiştir. Bu nedenle başlangıçta bir fikir ve kavram olarak "ırk", ırk ayrımları ve ırksal hiyerarşilerle ilgili olarak anlam kazandı. Bugün etnik köken, milliyet, din vb. diğer ayrımcılık temellerini içerecek şekilde çok daha geniş anlamda bir ırkçılıktan bahsediyoruz. İrkçilik veya ırk ayrımcılığı; Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye (IAOKİS) göre ırk, renk, soy, uyruk veya etnik köken içerir. Bugün buna dini de dahil edip, bir kişinin örneğin, Müslümanlara veya Hristiyanlara karşı ırkçı olabileceğini söyleyebiliriz. Çok yaygın anlayışa göre ırkçılık, grup temelli aşağılayıcı önyargı veya fikirlere atıfta bulunur ve bu, bireylerin belirli insan gruplarına karşı ırkçı fikirleri, önyargıları veya tutumları olarak kabul edilebilir. Bu ırkçılık anlayışında, bunu kişiler arası bir durum olarak da görmekteyiz ve kişilerearası düzeyde bireyler olarak birbirimize nasıl davrandığımızla ilgilidir.

Bununla birlikte ırkçılığın giderek daha çok popüler hale gelen geniş kapsamlı bir anlamı daha vardır. Özellikle, bu yıl dünya çapında ırkçılığa karşı kitlesel protestolarla sonuçlanan "Siyahların Hayatı Değerli-

dir" (Black Lives Matter) hareketinin ikinci dalgasıyla birlikte, "sistemik ırkçılık" sıklıkla kullanılmaya başladı; "yapısal ırkçılık" gibi benzer terimler de duymuş olabilirsiniz. Bu, yalnızca kişilerarası olmayan, ancak toplumun, kurumlarının, yasalarının, kültürünün, ulusal kimliğinin ve diğer şeylerin ırk esasıyla nasıl yapılandırılabilceği veya düzenlenebileceğiyle ilgili olan ırkçılıktır. Dolayısıyla, toplumda çeşitli ırk grupları için eşit olmayan sonuçlara yol açabilecek sosyal yapılar olabilir.

İrkçilik hepimizin kötü saydığı bir tutumdur ve toplumsal açıdan özellikle kötüdür, çünkü kendisini tarafsız veya adil olarak tanımlamak isteyen her toplum için temel olduğunu söyleyebileceğimiz ilkelere aykırıdır. Bunlar; insan onuru ve ayrımcılık yasağı ilkesi, hakların eşitliği, kanun önünde eşitliğin temel ilkeleridir ve bunlar sosyal adalet şemsiyesi altına koyabileceğimiz türden şeylerdir. İrkçılık; bu temel esas, yasal, politik ve toplumsal norm ve ilkelerle çelişmektedir.

Türkiye’de ayrımcılıkla mücadele hukuku konusunda uzman değilim. Anladığım kadarıyla Türkiye’de henüz bir ayrımcılıkla mücadele kanunu ya da yalnızca ayrımcılıkla mücadeleye dair bir mevzuat yok; ancak ayrımcılık yasağı Türk hukukunun bir parçasıdır. Türkiye Anayasası’nda da örneğin, kanun önünde eşitliğe ilişkin 10. madde şöyledir: "Dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi inanç, din ve mezhep veya bu tür düşünceler ne olursa olsun kanun önünde hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm bireyler eşittir." Ayrıca, İş Kanunu’nun eşit muamele ilkesine ilişkin 5. maddesine göre de istihdam ilişkilerinde dil, ırk, siyasi görüş, felsefi inanç, din, cinsiyet ve benzeri nedenlere dayalı ayrımcılık yapılmasına izin verilmez. Dünya çapında ayrımcılık karşıtı hukukta ve bence en azından cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili olarak iş kanununda ifade edilen bir şey olarak da doğrudan ve dolaylı ayrımcılık biçimleri arasında bir ayırım vardır. Doğrudan ayrımcılık, bir kişinin eylemleri veya sözleriyle ifade bulan önyargıları aracılığıyla belirgin hale gelir. Yeteneği olmadığı için değil etnik kökeni veya dini nedeniyle birini işe almayı reddetmek buna örnek verilebilir. Bununla birlikte, dünya çapında ayrımcılık karşıtı yasalara karşı da korunan daha dolaylı ayrımcılık biçimleri vardır. Bunlar örneğin, başka bir bireye karşı ayrımcılık yapan herhangi bir bireyin var olmadığı durumlarda daha çok kurumsal ayrımcılık biçiminde olabilir. Ancak, kurumun kurallarının belirli dini gruplara karşı ayrımcılık uyguladığı durumlar da söz konusudur.

Örneğin; iş kıyafeti konusunda belirlenen kurallar, başörtüsü veya peçe takmak isteyen Müslüman kadınlara karşı ayrımcılığa yol açabilir. Bir iş tanımı, bu işe başvurmak için Türkçe eğitim almanız veya on yıldır Türkiye’de yaşamak zorunda olduğunuz gerektiğini söylüyorsa, bu; yeni gelen göçmenlere yönelik ayrımcılık yapılabileceği anlamına gelebilir ve dolaylı bir ayrımcılık biçimidir. Bununla birlikte, dünyadaki tüm ayrımcılık karşıtı yasalar şimdiye kadar yalnızca münferit ayrımcılık olaylarına odaklanarak sınırlandırılmıştır; yani bireylere, belki bazı durumlarda bir gruba yönelik ayrımcılıkla fakat her zaman münferit ayrımcılık olaylarıyla ilgilidir.

Tam olarak bunun neden bir sınırlama olduğuna döneceğim: Evrensel insan hakları hukukunun mağdur olmadığı bir sınırlama. Evrensel insan hakları hukuku iki temel ilkeye dayanmaktadır: insan onuru ve eşitlik veya ayrımcılık yasağı. Bu iki ilke 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 1. ve 2. maddelerinde ifade edilmektedir. Madde 1, “Bütün insanlar özgür doğar ve onur ve haklar bakımından eşittir. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik ruhu içinde hareket etmelidirler” der. Burada insan onuru ilkesini ve toplumun insan onuruna saygı ilkesine dayalı olması gerektiğini ifade ettik. Madde 2 şöyle dir: “Herkes ırk, ten rengi, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya başka bir durum gibi hiçbir ayırım gözetmeksiz bu bildirmede belirtilen tüm hak ve özgürlüklere sahiptir.” Bu ikisi, yani insan onurunun eşitliği ve ayrımcılık yasağı ilkesi hakların eşitliğini içerir. Bunlar tüm evrensel insan hakları maddelerinin bir parçası olan iki temel evrensel insan hakları ilkesidir. Bir diğer deyişle, tüm evrensel insan hakları maddeleri bu iki ilkeye dayanmaktadır.

Evrensel insan hakları hukuku, dünya genelindeki ulusal ayrımcılıkla mücadele hukukundan farklıdır. Münferit ırk ayrımcılığı olaylarında olduğu gibi ırkçılığın yapısal / sistemik biçimlerine karşı koruma sağlar. Örneğin, 1965 tarihli, dünyanın ırkçılığa karşı en kapsamlı yasal aracı olan Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (IAOKİS) için bu doğrudur. Ulusal ayrımcılık yasağı kapsamına giren ırkçılık olaylarında, ırkçılıktan sorumlu bireysel aktörler, kişiler, şirketler, kurumlar, kuruluşlar tarafından suç işlemektedir. Ancak, evrensel insan hakları hukukunda, ülkelerindeki ırkçılıktan nihai olarak sorumlu olanlar devletlerdir. Mesela, Türkiye’deki ırkçılıktan Türk devleti so-

rumludur. Türkiye'deki bazı grupların ait oldukları grup nedeniyle eşit haklara sahip olmaması durumunda, ayırım gözetmeksizin eşit haklardan yararlanacak şekilde toplumun yeniden düzenlenmesini garantilemek Türkiye devletinin sorumluluğu ve hatta yükümlülüğüdür. Bu, Madde 1.1'de IAOKİS'te ifade edilen ve "Bu sözleşmede 'ırk ayrımcılığı' terimi siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya diğer kamusal yaşam alanlarında insan haklarının ve temel özgürlüklerin eşit bir şekilde tanınmasını, hakkın kullanılmasını veya uygulanmasını geçersiz kılma veya bozma amacına veya etkisine sahip, ırk, renk, köken veya ulusal veya etnik kökene dayalı herhangi bir ayırım, dışlama, kısıtlama veya imtiyaz anlamına gelecektir. Dolayısıyla toplumun herhangi bir alanında gruplar arasında hakların eşit olmayan bir şekilde kullanılması durumunda, bunu ele almak ve bu durumun değişmesini sağlamak devletin sorumluluğundadır. Bunu desteklemek için IAOKİS özel önlemler kavramını içerir. Buna göre, toplumda haklara eşit erişime sahip olmayan belirli ırksal, etnik, dini gruplar varsa, o zaman devletin haklardan eşit yararlanmalarını korumak ve teşvik etmek için bu gruba özel önlemler alması gerekir. Söz konusu önlemler, haklardan eşit yararlanmayı teşvik etmeye veya haklardan eşit yararlanılmamasını telafi etmeye yöneliktir. Bu, örneğin, Türkiye için yerel ayrımcılıkla mücadele hukukundan çok daha kapsamlıdır.

Yine de ırkçılığa karşı evrensel insan hakları hukukunda bazı sınırlamalar vardır. Bu sınırlamalardan biri, devletler arası ırkçılıkla ilgilidir. Birleşmiş Milletler'in anayasası olan BM Anlaşması, Birleşmiş Milletler sistemindeki tüm devletlerin egemen eşitliğe ve kendi kaderini tayin hakkına sahip olması gerektiğini söyler. Temelde tüm devletler eşit olmalıdır, ama dünyaya hatta BM'ye ve nasıl yapılandırıldığına veya Dünya Bankası, IMF ya da Dünya Ticaret Örgütü gibi diğer uluslararası küresel yönetim kurumlarına baktığımızda durum gerçekten böyle midir?

BM Genel Sekreteri António Guterres hatırladığımız kadarıyla bu yıl 10 Temmuz'da yıllık Nelson Mandela konferansı düzenlemişti. Bu konferansta sömürgeciliğin, en azından Kristof Kolomb'un 1492'de yeni dünyaya ayak basmasıyla başlayan Avrupa sömürgeciliğinin yüzyıllardır devam ettiğini ve bu oturumda şunları ifade etti: "Sömürgecilik, cinsiyetin yanında dünyamızdaki temel, tarihsel eşitsizlik kaynağıdır. Ülkeler içinde ve arasında büyük eşitsizlikler yarattığı halde ve sömürgecilikten

kurtulma dalgası dünyayı kasıp kavururken, sömürgeciliğin mirası hâlâ yankılanıyor." Dahası, Dünya Bankası ve IMF örneklerinde olduğu gibi yetmiş yıldan daha uzun bir süre önce zirveye çıkan ulusların; uluslararası kurumlardaki güç ilişkilerini değiştirmek için gerekli reformları, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki oy hakları ve Bretton Woods sistemi yönetimi konularında kafa yormayı reddetmektedirler.

Guterres'in temelde söylediği şey; yüzyıllardır süren Avrupa sömürgeciliğinin adil olmanın dışında her şey olan uluslararası bir düzene ve devletler arasındaki ilişkilere yol açtığıdır. 1950'lerde, 60'larda ve 70'lerde resmi bağımsızlığa yol açan bir dekolonizasyon dalgası yaşansa da eski bağımsız devletler eski sömürgecilerle hâlâ eşit değildir; ancak evrensel insan hakları hukuku, uluslararası ilişkilere veya uluslararası düzenin eşitsizliklerine değinmemektedir. Örneğin; büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerde ucuz işgücü ve doğal kaynaklardan yararlanmaya dayalı bir küresel ekonomiye sahip olduğumuz gerçeğini ele almamaktadır. Devletler arasında başka birçok eşitsizlik söz konusudur. Bunun sosyal ve ekonomik haklar üzerinde derin bir etkisi vardır, ancak bu tür şeylere değinen evrensel bir insan hakları yasası yoktur. Irk ayrımcılığına karşı en kapsamlı uluslararası hukuk parçası olan IAOKİS Madde 1.2'de açıkça belirtilmektedir: "Bu sözleşme, bu sözleşmeye taraf devlet tarafından vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar arasında yapılan ayrımlara, istisnalara, kısıtlamalara veya tercihlere uygulanmayacaktır." Yani sözleşme, yalnızca devletlerin kendi sakinlerine nasıl davrandığına bakarak uygulanır, ancak devletlerin diğer devletlere nasıl davrandığı veya örneğin, bir devletteki çokuluslu şirketlerin başka bir devletteki işçi hakları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olabileceği hakkında söyleyecek hiçbir şeyi yoktur. Bu mesele evrensel insan hakları hukukunda ele alınmamaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 28. maddesi "Herkesin, bu bildirgede yer alan hak ve özgürlüklerin tam anlamıyla hayata geçirilebileceği bir sosyal ve uluslararası düzene sahip olma hakkı vardır" der. Ancak, bu uluslararası düzene insan hakları perspektifinden hitap edecek evrensel insan hakları yasaları henüz geliştirilmiş değildir.

Bununla birlikte, bir uluslararası hukuk belgesi olmayan, antlaşma niteliği taşımasa da çok önemli olan bir evrensel insan hakları belgesi vardır: 2001'de Güney Afrika'da düzenlenen 3. Dünya Irkçılıkla Mücadele Konfe-

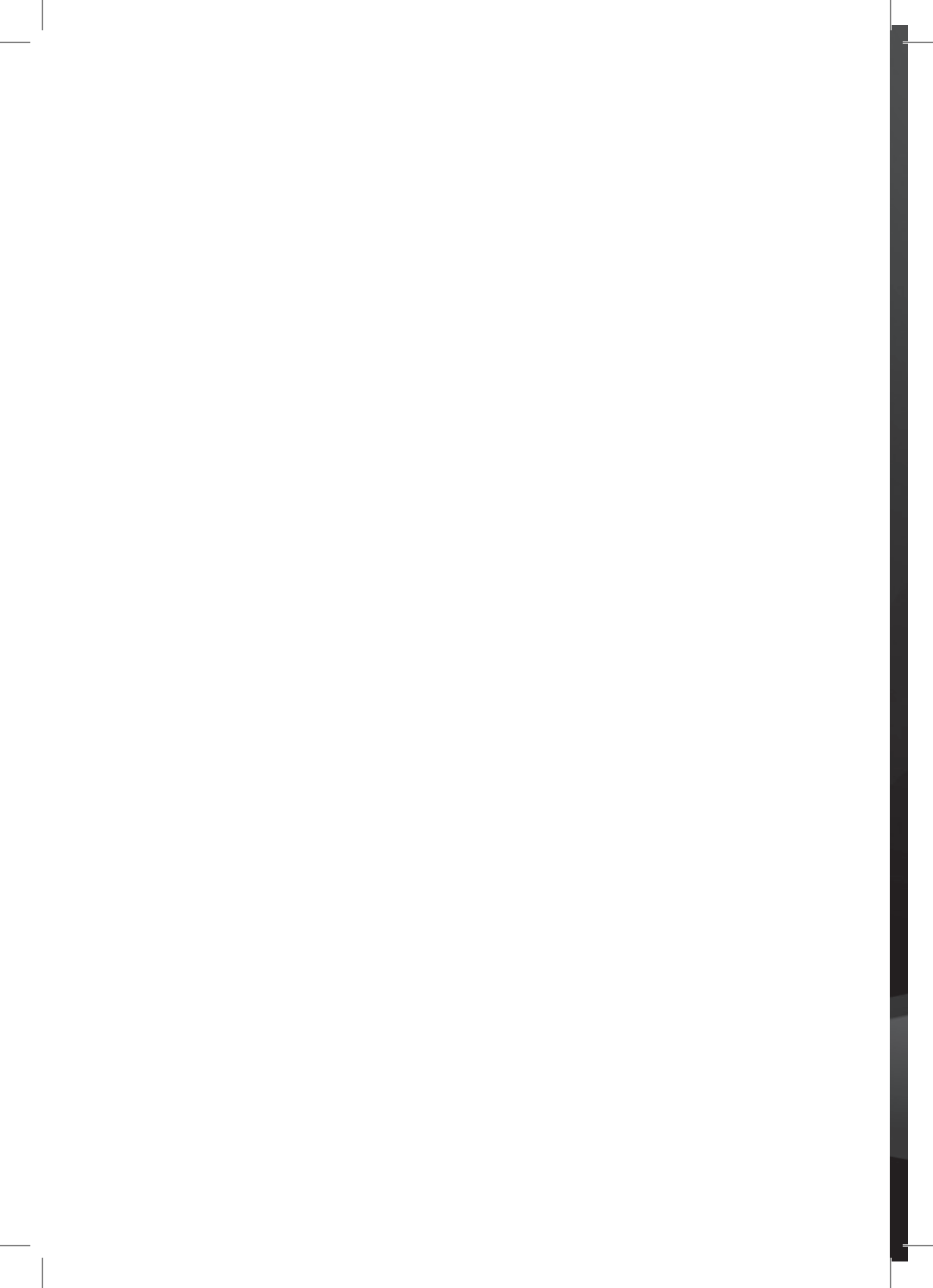
ransı'nın, Durban Deklarasyonu ve Eylem Programı'nın sonuç belgesi. Bu metin açıkça, ırkçılığın yalnızca bir iç mesele olmadığını, aynı zamanda uluslararası düzenin sömürgeciliğın ardından nasıl organize edildiğine veya yapılandırıldığına dair de olduğunu söyler. Ayrıca bunun ele alınması gerektiğinden, sömürgeciliğın yol açtığı eşitsizliklerden söz eder ve eski sömürge devletlerinin insanlığa, köleleştirmeye, yerli soykırımlarına ilişkin neden olduğu adaletsizlikleri ve işlediği suçları düzenlemek ve bu durumu tersine çevirmek için ahlaki bir yükümlülük taşıdığını ifade eder.

Peki ya ırkçılık karşıtlığının geleceğı? Yukarıda söylediklerime dayanarak, hepimizin ve Birleşmiş Milletler'deki uluslararası devletler topluluğunun ileriye yönelik düşünmesi gereken bazı şeyler olduğu kanısındayım. Bunlardan biri, evrensel insan haklarının temel ilkelerine belki daha fazla vurgu yapmamız ve herhangi bir evrensel insan hakları yasasının veya bireysel haklara ilişkin maddelerin ayrımcılık karşıtı, insan onuruna ve eşitliğe saygılı ve bu konularda farkındalık sahibi toplumlar yaratmak için gereken ilkelerin bir sonucu olduğunu kabul etmemizdir. Bu tür bir sistematik düşünme biçimi ön plana çıkarılmalıdır. Gelecekte, bu tür sistemleri düşünmek ve sistemleri veya bu tür toplumlara izin verecek kurumları oluşturmak için deneysel bir yaklaşıma sahip olmamız gerektiğini düşünüyorum. İnsan onuru ve ayrımcılık karşıtı / eşitlik temelinde hem sosyal hem de uluslararası düzenler oluşturmamıza yardımcı olan bir uluslararası hukuka ihtiyacımız vardır. Gelecekte, sömürgeciliğın geçmişini ve miraslarını, ülkeler ve halklar arasındaki, örneğın, büyüyen bir sorun olacak iklim adaleti, işçi haklarının eşitliği ve doğal kaynaklar dahil olmak üzere ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı gibi diğer konulardaki eşitsizlikleri ele almak konusunda daha verimli olmamız gerekmektedir.

Şu anda BM Afrika Kökenli İnsanlar İçin Uluslararası On Yıl'ın ortasındayız. Türkiye'den, Türkiye'deki azınlıklardan ve BM Afrika Kökenli İnsanlar İçin Uluslararası On Yıl'dan bahsetmişken, örneğın, Afro-Türklere ve Türkiye'de yaşayan halklara, toplumun kaynaklarına ve eşit fırsatlara erişimden yararlanamayan azınlıklara da değınmek gerekir. Ayrım gözetmeksizin haklardan eşit yararlanmayı, kaynaklara ve fırsatlara eşit erişimi sağlayan devletlere ve toplumlara sahip çıkmak hepimizin sorumluluğudur.

Kaynakça

- Fraser, N. (2013). Struggle over needs. *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. ed. N. Fraser, Londra, New York: Verso, 53-82.
- Fraser, N. ve L. Gordon (2013). Genealogy of dependency. *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. ed. N. Fraser, Londra, New York: Verso, 83-110.
- Heller, A. (1976). *The theory of need in Marx*. Londra: Allison&Busby.
- Heller, A. (1993). A theory of needs revisited. *Thesis Eleven*, 35, 18-35.
- Khader, S. (2008). Cognitive disability, capabilities, and justice. *Essays in Philosophy*, 9(1), 1-21.
- Marx, K. (2000). *Karl Marx: Selected writings*. ed. D. McLellan. New York: Oxford University Press.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. Londra: Macmillan.
- Robert, P. (2003). Disability oppression in the contemporary U.S. capitalist workplace. *Science & Society*, 67(2), 136-159.
- Roulstone, Alan. (2012). Disabled people, work and employment. *Routledge handbook of disability studies*. ed. N. Watson, A. Roulstone, C. Thomas. Londra, New York: Routledge, 211-224.
- The ADA National Network. (n.d.). *What is the Americans with Disabilities Act (ADA)?* Retrieved from <https://adata.org/learn-about-ada>
- Wilton, R.D. (2006). Working at the margins: Disabled people and the growth of precarious employment. *Critical disability theory: Essays in philosophy, politics, policy, and law*. ed. R.F. Devlin, D. Pothier. Vancouver: UBC Press, 129-50.

AYRIMCILIK NEFRET SÖYLEMİ VE MEDYA

*Faruk Bildirici
Doç. Dr. Hatice Çoban Keneş
Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu*

Siyasetin Dilinin Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcılığa Etkisi

Faruk Bildirici

Son yıllarda nefret söyleminin hedefindeki grupların başında Suriyeli-ler geliyor. Benim medyada görüp en çok etkilendiğim, insanlığımдан utandığım olayın mağduru da Suriyeli bir kadındır. Dokuz aylık hamile olan bu genç kadın, tecavüz edildikten sonra 11 aylık bebeğiyle birlikte vahşice öldürülmüştü. DHA'nın 7 Temmuz 2017 tarihli haberinin son cümlesi şöyleydi: “Öldürülen Suriyeli kadının güzelliği ile dikkat çektiği, komşusu olan Birol K.'nın bu nedenle olayı gerçekleştirmiş olabileceği öğrenildi.” Bereket, haberdeki bu yaklaşım, bu cümle sosyal medyada büyük tepki gördü. DHA da özür dileyerek haberi servisten kaldırdı. İki vahşi erkek de müebbet hapse mahkûm oldu.

Beni asıl düşündüren, bir gazetecinin böylesine vahşi bir cinayete gerekçe oluşturacak, “haklılık” kazandıracak böyle bir cümleyi yazabilmesi, bu kadar duyarsızlaşabilmesiydi. Dahası, bir yerel muhabirin yazdığı o cümlenin DHA'nın editöryal zincirinin bütün halkalarını aşırp yayın aşamasına gelebilmesi; yani yayına kadar geçen süreçteki bütün gazeteci ve editörlerin bu vicdansız cümlede bir yanlışlık, bir kötülük görmemesi, fark etmemesi.

Tecavüz edilip öldürülen kadın Suriyeli olmasaydı, yerel gazeteci böyle bir cümleyi yazabilir miydi habere? Sanmıyorum. O muhabir yazsa da editörler fark eder, haber yayın aşamasına gelemezdi.

Etik İlkeler

Aslında gazetecilerin nefret dilinden uzaklaşması için etik ilkeler oluşturma çabaları 1990'ların sonundan itibaren yoğunlaştı. 1998'de kabul edilen Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nde ayrımcılık ve nefret söylemi, "Gazetecinin Temel Görev ve İlkeleri" başlığı altında ayrımcılık konusuna yer verilmişti.

Bildirgenin 2016'da güncellenen versiyonunda geliştirilerek ekleriyle birlikte "Gazeteci milliyet, ırk, etnisite, cinsiyet, cinsel kimlik, cinsel yönelim, dil, din, mezhep, inanç, inançsızlık, sınıf, dünya görüşü ayrımcılığı yapmadan tüm uluslar, halklar ve bireylerin haklarını tanı, saygı gösterir" haline getirildi.

Kadınlara yönelik ayrımcılık da "İnsan hakları odaklı habercilik ve gazetecinin davranış kuralları" başlığı altında düzenlendi. Nefret söylemi konusunda ilk bildirmede sadece "İnsanlar, topluluklar ve uluslar arasında nefreti, düşmanlığı körükleyici yayından kaçınır" demekle yetinilirken, güncellenen metinde nefret söylemi ve nefret suçu iki ayrı maddeye dönüştürüldü.

Bildirgenin ardından bazı medya gruplarının hazırladığı habercilik kılavuzları ve yayın ilkeleri metinlerinde de ayrımcılık ve nefret söylemi konusunda gazetecilere uyarı niteliğinde kurallar getirildi. Maalesef yılların evrensel gazetecilik deneyimlerinden damıtılarak oluşturulan bu ilkeler, ayrımcılık ve nefret söyleminin -yok olmasını, bitmesini diemiyorum- azalmasını sağlayamadı.

Nefret Söyleminde Artış

Medyada Nefret Söylemi İzleme Projesi'nin raporları, medyanın nefret söylemi ve ayrımcılıktan arınmak yerine yıllar içinde daha da kirlendiğini ortaya koymaktadır. 2012 yılında çıkan nefret söylemi içeren köşe yazısı ve haber sayısı 313 iken bu sayı 2018'de 4.839'e ulaşmıştır. Altı yıl içerisinde meydana gelen bu artış çok yüksek ve ürkütücüdür.

Yıllar itibariyle baktığında nefret söyleminin yerel medya ve haberlerde oransal olarak daha çok arttığı dikkati çeker. Ama Mayıs-haziran-temmuz-ağustos aylarına ilişkin 2012 ve 2019 raporlarını karşılaştırdığımızda yaygın medyada da artış olduğu ortaya çıkar. 2012'nin Mayıs-Ağustos aylarında *Sözcü* ve *Hürriyet*'te içeriğinde nefret söylemi

bulunan birer haber/yazı yayımlanırken, 2019'un aynı aylarında yaygın medya kuruluşlarından *Sözcü*'de 29, *Karar*'da 16, *Akşam*'da 17, *Hürriyet*'te 10, *Cumhuriyet*'te 9, *Sabah*'ta 8 nefret söylemi içerikli haber/yazı yayımlanmıştır.

Bu sayılar, nefret söyleminin bu kısa zaman dilimi içerisinde medyada ne kadar yayıldığı göstermesi açısından kayda değerdir. Nefret söylemi üreten medya kuruluşları sıralamasında ilk beşte *Milli Gazete*, *Yeni Akit*, *Ortadoğu*, *Yeniçağ*, *Yeni Mesaj* yer almıştır. Bu sıralamadaki gazeteler 2019'da pek fazla değişmemiştir; ilk beşte yine *Yeni Akit*, *Diriliş Postası*, *Yeniçağ*, *Milli Gazete* ve *Milat* gazeteleri sıralanmıştır.

Ayrımcılıkta Artış

Ayrımcılık ve nefret söyleminin hedefi olan toplumsal gruplar 2012'de Ermeniler, Hıristiyanlar, Yahudiler, Rumlar, Kürtler, Yunanlardır. 2019'da Kürtler ve Aleviler bu listeden çıkmış, onların yerine Suriyeliler eklenmiştir. 2019 Mayıs-Ağustos raporunda nefret söyleminin hedef aldığı toplumsal gruplar şöyledir: "Suriyeliler, Rumlar, Yunanlar, Yahudiler, Ermeniler, İngilizler, Hıristiyanlar, Sırlar, Batılılar, Fransızlar, Ruslar, gayrimüslimler, Suudiler, mülteciler, ateistler, Budistler."

Nefret Söylemi İzleme Projesi raporlarında kadınlar ve eşcinseller ilk sıralarda yer almamaktadır. Son yıllardaki raporlarda LGBTİ+'lara (lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks) yönelik ayrımcı ve nefret söylemi içeren yazı ve haberlerin sayısının daha az çıkmasının medyadaki görünürlüklerinin azalmasından kaynaklanıyor olabilir. Kaos-GL'nin on iki yıldır hazırladığı Medya İzleme Raporlarında medyada LGBTİ+'larla ilgili metinlerdeki ayrımcılık ve nefret söylemi oranlarında büyük artış olduğu ortaya koyulmuştur. 2019 İzleme Raporu'nda şu değerlendirme yapıyordu:

"2019 yılı yazılı basında LGBTİ+ kimlik ve varoluşunun 'suç' olarak gösterildiği bir yıl oldu. Yazılı basında ayrımcı dil çok sık biçimde kullanıldı. Metinlerin yarısı ayrımcıydı. 2018 yılında ayrımcı dil oranı yüzde 34 iken, 2019'da dramatik bir artışla bu oran yüzde 50'ye yükseldi.

Sistematik olarak LGBTİ+ etkinliklerinin hedef gösterilmesi, etkinliklerin yasaklanması için basın yoluyla çağrı yapılması, etkinlik yasaklarının meşrulaştırılması bu artışın sebebi olarak görülebilir. Basının,

ülke genelinde birçok şehirde Onur Haftası ve Yürüyüşlerinin yasaklanmasını olumlayan bir yaklaşım sergiledi.”

Ayrımcı Dil ve Nefret Söylemi Neden Artıyor?

Hrant Dink Vakfı'nın Nefret Söylemi İzleme Raporları ve Kaos-GL'nin İzleme Raporları, medyada ayrımcı ve nefret söyleminde son on yıl içerisinde büyük bir artış olduğunu kanıtlar. Bu artışın nedenleri, Nefret Söylemi 2018 Raporu'nun değerlendirme bölümünde irdelenirken, ayrımcılık ve nefret söylemi ile politik söylem arasındaki ilişki üzerinde duruluyordu:

“Yıllar içinde toplanan medya izleme verilerinin nefret söylemi üretiminde genel bir yoğunlaşmaya işaret ettiği söylenebilir. Bu trendin dünyanın birçok yerinde şiddetlenen ayrımcı politikaların bir parçası olduğunu belirtmek gerekiyor. Söz konusu politikaları besleyen dilin ve anlatıların tespit edilmesi hem sorunun boyutlarının anlaşılması hem de bu sorunla mücadelede yeni yöntemler geliştirilebilmesi açısından büyük önem taşıyor.”

Sözü edilen özellikle de misyoner, eşcinsel, batılı ve yabancılara karşı ayrımcılık ve nefret söylemi elbette eskiden de vardı. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından beri de devam ediyordu; ama 2002'de AKP iktidarının gelişiyi birlikte iyiden iyiye arttı.

Türkiye 2007'de iki nefret cinayetine tanık oldu: *Agos* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'in öldürülmesi ve Malatya'daki Zirve Yayınevi'nin basılarak biri Alman, ikisi Türk, üç Hristiyanın katledilmesi. Bu cinayetlerin ardından ayrımcılık ve nefret söylemine karşı mücadele bayrağı yükseltildi; eylemler, etkinlikler düzenlendi. Fakat ne medyadaki ayrımcılık ve nefret söyleminin azalması sağlanabildi, ne de toplumdaki düşmanlıklar, ayrımcılık ve nefret söylemi azaltılabildi. Aksine bunlar yıldan yıla daha da arttı.

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sonrasında 4 milyonu aşkın Suriyelinin Türkiye'ye sığınması yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığı besleyen yeni bir gelişme oldu.

Türkiye'de nefret söylemi ve ayrımcılığın yükselişinde en büyük etken, AKP iktidarıyla başlayan uygulamalar, siyasi iklim ve siyasi iktidarın dilidir. Medya da siyasi iktidarın nefret söylemi ve ayrımcılığı besleyen dilden ve toplumdaki nefret dalgasından etkilenmektedir. Siyasetin, özel-

likle de siyasi iktidarın dilinin ayrımcılık ve nefret söylemine nasıl zemin hazırladığını, teşvik ettiğini gösteren bazı örneklerden söz edeyim.

Çinlilere Saldırıları

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 24 Haziran 2015'te muhtarlara düzenlenen iftarda "Bunların beyaz Türkleri var ya, onlar size bize Zenci Türkler diyorlar. Ben de öyle bir Zenci olmaktan şeref duyuyorum" dedi. MHP Genel Başkanı Bahçeli üç gün sonra yaptığı paylaşımında Erdoğan'ın bu sözlerine atıfta bulunarak, "Türkün Zencisi, beyazı, mavisi olmaz. Türkte renk arayanlar Türkiye'yi reklam arası görenlerdir. Kobani'ye ağlayanlar Kaşgar'a gülüyor ve zulme ortak oluyor. Uygur Türklerine 'Oruç tutmayın, namaz kılmayın ve hatta nefes almayın' diyorlar" dedi.

Erdoğan ve Bahçeli arasında Uygur Türkleri atışması sürerken, ülkenin dört bir yanında Çinlilere saldırılar başladı. Bereket, saldırganlar çoğunda hedefi tutturamadılar. 1 Temmuz 2015'te İstanbul Tophane'deki Happy China isimli Çin lokantasını basan bir grup, Doğu Türkistan Türklerine yönelik baskıları protesto bahanesiyle restoranın açısını dövdü; fakat dayak attıkları aşçı Uygur Türküydü! 5 Temmuz 2015'te Doğu Türkistan'daki Müslümanlara destek için yürüyen Ülkücüler, Sultanahmet Meydanı'nda karşılaştıkları Koreli turist gruba saldırdı. Çekik gözlü Korelileri Çinli sanmışlardı. 9 Temmuz 2015'te de Doğu Türkistan'da yaşanan olayları protesto etmek amacıyla Ankara'daki Tayland Büyükelçiliği önünde toplanan eylemci grup, önlerinden geçerek bir kadın turisti Çinli sanarak tartakladı. O da Çinli değildi.

Kürtler ve Ermeniler

Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan "Sünni/Türk/Müslüman" çoğunluğun temsilcisi olarak davranıp diğer ulusları, dini grupları yok saymaktadır. Ona göre azınlıklara ayrımcılık yapılmamaktadır, "Kürt sorunu" da yoktur. Oysa bir sorunun varlığını kabul etmeden onu çözmek mümkün olamaz. O yüzden de Erdoğan iktidarı döneminde Kürt sorunu daha ağırlaşmakla kalmadı; ayrımcı politikalar yoğunlaştı. Kürt halkının tümü terörle, teröristlikle eşleştirilmeye, böyle bir algı yaratılmaya çalışıldı.

Erdoğan'ın İzmir mitinginde "Kılıçdaroğlu, sen Alevi olabilirsin, ben de Sünniyim" ve "Demirtaş Zaza ama benim Kürt kardeşlerimi aldatıyor" diye-

rek hem Alevilere hem de Kürtlere ayrımcılık yapması da bu insanlara bakışımı dışavuruyordu. 6 Ağustos 2014'te katıldığı canlı yayında bu sözlerinin hatırlatılması üzerine şu yanıtı verdi: “Köken itibariyle Rizeliyim, doğma büyüme İstanbulluyum. Çıktı bir tanesi aynı zihniyet, Gürcüdür diyen oldu. Çıktı bir tanesi affedersin çok daha çirkin şeylerle Ermeni diyen oldu. Ben dedemden, babamdan öğrendiğim kadarıyla Türküm.”

“Affedersin Ermeni” diyerek Ermenileri aşağılayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, 1915'teki katliamlardan kurtulan Ermeniler için kullanılan “kılıç artığı” ifadesini de konuşmalarında defalarca tekrarlamaktan vazgeçmedi. Erdoğan'ın 4 Mayıs 2020'de bu ifadeyi kullanmasından birkaç gün sonra Bakırköy Ermeni Kilisesi'nin kapısı yakıldı.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ savaşının Ekim 2020'de patlak vermesinin ardından Türkiye'deki Ermenileri hedef alan nefret söylemi ve ayrımcılık arttı. Medyadaki haber ve yazılarda, siyasetçilerde artan bu söylemin ardından bir grubun araçlarıyla Azerbaycan bayraklarını sallayarak Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesi'nin sokağından geçmesi dikkate değirdi.

Rumlar

Rumlar, Türkiye'de medyada nefret söylemi ve ayrımcılığa en çok hedef olan ikinci gruptur. Doğu Akdeniz'de kıta sahanlığı tartışmaları ve münhasır ekonomik bölge ilanları ile Türkiye-Yunanistan arasında tırmanan kriz, medyada Rumlarla ilgili nefret söylemi ve ayrımcılık içeren haber ve yazıların artmasına neden oldu. Siyasetçiler de Yunanistan ile Rum ulusu arasında ayırım gözetmeksizin açıklamalarında “Rumlar”ı hedef aldı.

Bu dönemde gazetelerde “Şımarık Yunan zararlı çıkar” (*Sabah*), “Yunan provokasyondan vazgeçmiyor” (*Hürriyet*), “Yunan ateşle oynuyor” (*Milli Gazete*), “Alayınız gelsin” (*Sözcü*) başlıkları eksik olmadı.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 14 Ağustos'ta da “Akdeniz'de gerginliği artıran Türkiye değil, Türkiye'yi ve KKTC'yi yok saymaya çalışan Rum-Yunan zihniyetidir” diye konuştu. Erdoğan daha önce de “Meydanı FETÖ'den PKK'ya, Ermeni ve Rum lobilerinden Körfez kaynaklı husumet odaklarına kadar şer güçlerin hiçbirine bırakmayacağız” demişti.

Medyada Rumlara yönelik nefret söylemi ve ayrımcılık konusunda çarpıcı bir örnek 25 Ağustos'ta Akit TV'de meydana geldi. Prof. Dr.

Ebubekir Sofuoğlu, “Yunanistan metroseksüel avratlarla dolu. Erkek görünümlü avratlarla dolu. Bunlar bir sefer savaştan kaçarlardı” diyerek hem Yunanlara nefret söylemi içeren bir dil kullandı, hem de kadınları aşağıladı ve ayrımcılık yaptı.

Siyasi iktidarın eski çağlarda kalmış “fetih ruhu”nu canlandırmaya çalışıp Turan ülküsündeki “Kızıl Elma” hayalini kışkırtması ve Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’ın kılıçla minbere çıkması da nefret söylemini teşvik edecek faaliyetlerdendi.

Eşcinseller

Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, bu yıl nisan ayında ramazanın ilk cuma günü verdiği hutbede “İslam, zinayı en büyük haramlardan kabul ediyor. Lutiliği, eşcinselliği lanetliyor. Hastalıkları beraberinde getirmesi ve nesli çürütmesidir bunun hikmeti. Geliniz bu tür kötülüklerden insanları korumak için birlikte mücadele edelim” ifadelerini kullanmıştı.

Ankara Barosu “halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği” gerekçesiyle Ali Erbaş’ı eleştirirken, sosyal medya ve STK’lardan da tepkiler geldi. Bunun üzerine önce Cumhurbaşkanlığı’ndan İbrahim Kalın ve Fahrettin Altun, ardından da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Erbaş’a sahip çıktı. Erdoğan “Milletimin tüm fertlerini rabbimizin yasakladığı her türlü sapkınlığı sergileyenlere karşı tavır almaya davet ediyorum” diyerek eşcinselleri toplumda her türlü şiddetin de hedefi haline getirdi. Oysa 2002 yılında bir soru üzerine “Eşcinsellerin de kendi hak ve özgürlükleri çerçevesinde yasal güvence altına alınması şart” demişti.

65 + Yaş Ayrımcılığı

Covid-19 pandemisi önlemlerinde ilk hedef 65 ve üzeri yaştaki insanlar oldu. Sağlık Bakanı ve uzmanların 65 yaş üstünü risk grubu ilan etmesi üzerine televizyon muhabirleri sokaklarda yaşlı avına çıkıp, mikrofonu uzatıp, “Amca kaç yaşındasın?”, “Neden evinde oturmuyorsun?”, “Korkmuyor musun?” gibi sorularla sıkıştırdılar. Böylece 65 yaşın üzerindeki-lerin “tehlike” yarattığı havası oluşturuldu.

21 Mart 2020’de sokağa çıkma yasağı getirilmesiyle birlikte 65 yaşın üzerindeki insanlar medya ve devlet eliyle şeytanlaştırıldı. Bu insanlar toplumdan ayrıştırıldı, değersizleştirildi ve nefret söylemine maruz kal-

di. 1 Haziran 2020'den itibaren pandemi önlemleri gevşetilirken de "yeni normal" yaşama dönmelerine izin verilen en son grup 65+ yaşındakiler oldu. 10 Haziran'dan itibaren kademeli olarak sokağa çıkma yasakları kaldırıldı. Siyasi iktidarın politikaları, 65+ yaştaki insanlara yönelik bu ayrımcılığın temel nedeniydi. Hâlâ da bu gruba yasaklar getirilmesinden söz edilmektedir.

Aleviler

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Alevilerle ilişkileri de hep sorunlu oldu. Aleviler, Erdoğan'ın kendilerine "düşman olduğu"nu savunurken o da bu iddialara güç kazandıran eylem ve açıklamalarda bulundu.

İstanbul Belediye Başkanlığı sırasında cemevlerine "cümbüş evi" diyen Erdoğan, on sekiz yıllık iktidarı boyunca mezhepçi bir siyaset izledi. Başbakanlığı sırasında 2013 yılında "Reyhanlı olayları sıradan bir olay değildir. Saldırıda 53 Sünni vatandaşımız şehit olmuştur" diyerek bombalı saldırı sırasında ölenler arasında Sünni-Alevi ayrımı yaptı. Cemevlerinin ibadethane sayılması konusunda mesafe alınmasına izin vermedi. 6 Ağustos 2012'de başbakanlığı sırasında da Karacaahmet Mezarlığı'nın yanındaki cemevini "ucube" olarak nitelendirdi. Erdoğan'ın 2016 yılında İstanbul'da açılan üçüncü köprüye Alevileri katleden Kanuni Sultan Süleyman'ın adının verilmesi Alevileri rencide etti. Sivas katliamı davasında "zaman aşımı" kararı verilmesini "Milletimiz için, ülkemiz için hayırlı olsun. Yıllar yılı içerde olan vatandaş, içlerinde kaçak olanlar vardı" diyerek sevinçle karşılaması da Alevi sivil toplum örgütlerinin tepkisine neden oldu.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2016 yılında tüm kademelerdeki okullarda, öğretmenlerin okuması ve incelemesi istenen 32 kitap arasında yer alan Nurettin Topçu imzalı *Türkiye'de Maarif Davası* adlı kitapta Alevilik "şerir kuvvet" ve "bozuk zihniyet" olarak nitelendirildi. İstanbul'da bir ortaokulda bu kitabın tanıtımına katılmak istemeyen öğretmenlere de "okul birliğini bozdukları" suçlamasıyla soruşturma açıldı.

Pandemi Döneminde Batı ve Yabancı Düşmanlığı

Siyasi iktidarın Batı düşmanlığı söylemi de medyaya yansıyor. Almanya'da şiddet gördükleri için ailelerinden alınan çocuklarla ilgili haberlerde bile Batı düşmanlığı yapılıyor. Batı düşmanlığı Korona salgınıyla ilgili ha-

berlerde iyiden iyiye kendini gösterdi. Türkiye'nin pandemiyle mücadelede ne kadar başarılı olduğunu anlatmak için Avrupa'yı, Amerika'yı, genel olarak da Batı'yı aşağılayan, zavallı gösteren haber ve yazılar arttı.

Gördüklerim içinde en vahimi, *Türkiye* gazetesinin 1 Mayıs'taki "Batı medeniyeti ceset kokuyor" manşetiydi. Bu gazetenin "Dillere düş-tüler! Maskede Fransız estetiği" ve "İngiliz polisi asla böyle bir iyilik yapmaz" başlıkları da bundan geri kalmazdı. Aynı yönde haberler yayımlayan *Sabah*'ın "Avrupa'nın ölüme terk ettiği yaşlılar Türk vatan-daşlığı istiyor" başlığını da örnek verebilirim.

ABD, "morglarda yer kalmadığı için cesetleri salonlarda toplayan bir ülke", Avrupa ise "hastaneleri dolup taşan", "hastaların hastane koridorlarında yattığı", "ev ve sokaklardan ceset toplanan", "cesetlerini yakmaya yetişemeyen" ülkeler olarak aktarıldı okurlara. Ancak ABD ve Avrupa pandemiyle mücadelede işleri yoluna koyup başarılı bir rota izlemeye başlayınca bu gelişmeler okura yansıtılmadı.

Batı ve yabancı düşmanlığı konusunda en yakın örnek Paris'te tarih öğretmeni Samuel Paty'nin başı kesilerek öldürülmesi oldu. Sınıfta Hz. Muhammed hakkında *Charlie Hebdo* dergisinde yayımlanan karikatürler üzerinden ifade özgürlüğünü tartışan öğretmenin radikal İslamcılar tarafından hedef gösterilmesi ve öldürülmesi Türkiye medyasında bir iki küçük haber dışında kendine yer bulamadı. Hatta *Yeni Şafak*'ta bu cinayetin Fransız istihbaratı tarafından işlenmiş olabileceği gibi abuk bir haber yayımlandı. Ardından Fransa ayağa kalktı, tepkiler yükseldi. İslamofobinin aşılması ve toplumlar arası düşmanlıkların kaldırılması için siyasetçilerin barış dostluk dilini kullanması gerek ama maalesef öyle olmadı.

Cumhurbaşkanı Macron, "O cumhuriyet değerlerine kendini adadığı için öldürüldü. İslamcılar onun gibi sessiz kahramanlar olduğu için emellerine ulaşamayacak" diye konuştu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Macron'un bu konuşmasına ve Almanya'da bir caminin polisler tarafından basılmasına "Batı düşmanlığı" içeren sözlerle tepki gösterdi: "Bunun adı düpedüz İslam düşmanlığıdır. Avrupa'daki her İslam düşmanlığının aynı zamanda Türk düşmanlığı olduğunu da asla aklımızdan çıkarmamalıyız."

Bunları söyleyen kişi, Türkiye'de medyanın büyük bölümünü devşiren, kontrol altına alan siyasi iktidarın lideri. Bekleneceği gibi, öğretmenin öldürülmesine tepki vermeyen medya, Erdoğan'ın bu sözlerini

geniş biçimde aktardı. Düşmanlıklar bir kez daha beslenmiş oldu. Yaygın medyada Batı ve yabancı düşmanlığının en büyük kaynağını aramaya gerek var mı? Kaynak gözlerimizin önünde.

Sonuç

Aslında verecek o kadar çok örnek var ki, hepsini sıralasam burada saatlerce konuşmam gerek. Ama temel konularda verdiğim örnekler de sanırım siyasi iktidarın dilinin medyada nefret söylemi ve ayrımcılığın artmasının en önemli nedeni olduğunu kanıtlar. Ayrıca siyasi iktidarın dili derken başta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dilini ve yaklaşımını kastediyorum; çünkü orada başlayan nefret söylemi ve ayrımcılık hızla diğer iktidar mensuplarına yayılmakta, tahammülsüzlük ve düşmanlaştırma her geçen gün daha vahim boyutlara ulaşmaktadır. İktidarın kontrolündeki yaygın medya da maalesef bu dalganın etkisinde kalmaktadır.

Günümüz Yeni İrkçılığını Anlamak: Güncel Örnekleriyle Türkiye Medyasında Yeni İrkçi Söylemler

Doç. Dr. Hatice Çoban Kenes

1950'lerden itibaren ırkçılık ulusal ve uluslararası yasaların konusu haline geldi. Resmi düzlemde sınıf, ırk, etnik köken ve cinsiyete dair ayrımcı politikalar yasaklandı. Herkes kendi ulus devletinde aynı vatandaşlık haklarına sahiptir ve bu haklar anayasal teminat altındadır. Diğer bir söyleyişle, ulus devletlerin anayasalarında belli bir etnik kimliğin, dini kimliğin, cinsiyet kimliğinin vb. ikincil olduğuna dair bir yasa bulunmamaktadır. Hukuken ırk ayrımcılığını haklı gösterecek bir yasanın da var olabilmesi artık mümkün görünmemektedir. Bugün artık "biz"den olmayana karşı düşmanlığa ve açık hoşgörüsüzlüğe karşı geliştirilen kurallar sonucunda, etik ve yasal anlamda yasaklanmış olan ırkçılık ve ayrımcılık devletin ve toplumun başat kimliği olarak görülmemektedir. Yaratılan bu görüntünün dışında devam eden ayrımcılık ve dışlamalar ise münferit olarak yorumlanıp sistemin ve devlet-toplum yapısının sorunu olarak değil, bireysel bir yanlış olarak ele alınmaktadır. Başka bir açıdan söylenirse, ayrımcı söylemlerin temelindeki "kurumsal veya yapısal" ırkçılık inkâr edilmektedir.

Öte yandan cinsiyete, sınıfa, ırka, etnik kökene vb. dayanan, genel anlamda yaygın ayrımcılık pratikleri, evrensel insan hakları bağlamında

uluslararası ve ulusal yasal önlemler alınarak engellenirken mikro düzeyde, yani günlük yaşam pratikleri içinde kendine yer bulan ve dilsel pratikler aracılığıyla görünürlük kazanan ırkçı/ayrımçı söylemler, mutlak bir inkâra dayalı olarak sürdürülmektedir (van Dijk, 1992: 5). Bugün ırkçılığın inkâra dayalı olarak söylemsel pratiklerde görünürlük kazanması ise onun yasaklanmış olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle çok açık ırkçı söylemlerde bile ırkçı yargılar yumuşatılarak veya inkâr edilerek yer bulmak durumundadır. İşte tam da bu nedenle gündelik yaşamın her alanına sızan ırkçılığın bu yeni ve çetrefilli biçimlerini hem teşhir etmek, hem de ırkçılığa karşı mücadele etmek için onun üzerine düşünmek daha da önemli bir hale gelmiştir.

Eski İrkçılıktan Yeni İrkçılığa

Klasik dediğimiz ırkçılık, ten rengi, göz rengi, soya çekim gibi biyolojik gerekçelerle, ırksal üstünlüğe dayalı davranış kalıplarıyla hareket ederken günümüz ırkçılığı daha çok kültüre odaklanmaktadır. Kültürün odağa alınmasıyla birlikte işleyiş biçimi açısından iki tür yeni ırkçılığın ortaya çıktığı söylenebilir. Birincisi, ırk yerine kültürün hiyerarşik olarak sınıflandırılması biçiminde görünürlük kazanır ve gruplar arası eşitsizliklerin nedeni olarak “aşağılık” ve “alttaki” grupların çalışma ahlakı, kendine güven, kendini disipline etme ve bireysel başarı gibi değerler konusunda küçümsenmesine dayanır. Yeni ırkçılığın bu biçimi ilk olarak 1960’larda gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle de ABD’de “kültür yoksunluğu” olarak etiketlenen ve Amerika’ya uyarlanan kültürel ırkçılığın temeli “kurbanı suçlamak”, azınlıkların konumunun daima aynı kalmasını onların “gayretlerinin yetersizliğinde görmek”, “aile yapılarının gevşekliği” ve “uygunsuz değerlere” sahip olduklarını ileri sürmek yoluyla atılmıştır (Silva, 2006: 40). (Örneğin, xxxx’lerin tembel olduğu, çalışmak istemedikleri, bedavacı oldukları çok çocuk yaptıkları, medeni yaşamın gereklerine uymadıkları, pis oldukları vs.). Kültürü odağa alan ikinci ırkçı görünüm ise, kültürel hiyerarşiyi reddeder ve birbirine benzemeyen, birbirinden farklı olan grupların barış ve uyum içinde bir arada yaşamasının mümkün olmadığı savından hareket eder (Somersan, 2004: 43).

Ötekilerle arasında “mutlak” fark olduğunu ileri süren düşünce ile farkı inkâr eden “asimilasyonculuğun haklılığına dayanan” düşüncenin

her ikisi de “Öteki” olarak Öteki’ni reddederek günümüzde ırkçılığın kültürel farklara dayalı olarak sürdürülmesini meşrulaştırmaya çalışır (Schnapper, 2005: 28).

İrklar hiyerarşisinin “gizlenmesine” ya da bazı durumlarda “reddedilmesine” yol açan bu yeni söylem ilk kez Martin Barker tarafından “yeni ırkçılık” olarak adlandırılmıştır. Barker (1981), Franz Fanon’un “kültürel ırkçılık” kavramlaştırmasından etkilenmiştir. Fanon kendi gelenek ve kültürlerinin diğer grupların gelenek ve kültürleri karşısında daha değerli olduğuna olan inancın, tutum ve davranışların bugünkü ırkçılığın devamlılığını sağladığına vurgu yapar (Fanon’dan akt. Sumbas, 2009:269). Barker da ırkçılığın bugünkü niteliğinin gerekçesini uluslararası hiyerarşiden veya bilinçli bir topluluk oluşturmaktan öte, topluluğa yabancıların girmesine ve var olan yerleşik topluluğun (ulusun) yabancıları dışlama duygusuna dayandırır ve şöyle der: “Uluslar daha iyi ya da daha kötü değildir. Fakat topluluğa yabancılar girerse düşmanlık duyguları ortaya çıkar... her bir topluluk insan doğasının ortak ifadesidir; yabancıları dışarıda bırakma duygusunu paylaşırken, her birimiz özel kişilere açık topluluklar yaratıyoruz” (Barker’dan akt. Miles, 2000:91-92).

Farklı kültürlerin bir arada yaşamaya engel oluşturduğu düşünceyle hareket eden kültürel ırkçılık biçimini Pierre A. Taguieff “farkçı ırkçılık” olarak adlandırır. Taguieff biyolojik üstünlükten kültürel ırkçılığa doğru olan bu dönüşümü biyolojik çağrışımları olan “ırk” kavramı yerine, “etnisite/kültür”, “eşitsizlik” yerine “farkçılık” ve “heterofobi” (farklılıklardan korkan) yerine heterofili (farklı olma hakkı) kavramlarıyla özetler (Taguieff, 2001:4).

1970’lerin başından itibaren ırkçı ideolojinin sahip olduğu bu nitelikler nedeniyle ırkçılığı eski kavramlarla tanımlamanın eksikliğine vurgu yapan Taguieff, kavramın hem içeriğini değiştirmenin hem de ırkçılık karşıtı mücadelenin bu dönüşümü dikkate alarak yeni yollar bulmasının gerekliliğine vurgu yapar (Taguieff, 2001: 7). Bazı halkların diğerlerinden üstünlüğü üzerine kendini kurmaktan daha çok, kültürel farklılıkların bir arada yaşamaya engel olduğunu ileri süren, farklı kültürler arasındaki sınırları kaldırmanın ve farklı yaşama biçimlerinin, gelenek ve göreneklerin bir arada olmasının “uyuşmazlığı” üzerinden

kendini meşrulaştırmaya çalışan yeni ırkçılığın ikinci türünü Etienne Balibar da Pierre A. Taguieff'e atıfla "ırksız ırkçılık" ya da "yeni ırkçılık" olarak adlandırır (Balibar, 2000a: 30).

Yeni ırkçılık özette, "isim, deri rengi, dinsel ibadet" gibi farklılık görünüşlerinden yola çıkar, "biz" kimliğini her türlü "melezleşme, karışma ve istiladan" korumaya dayalı söylemlerde, temsillerde ve şiddet, hor görme, hoşgörüsüzlük, aşağılama, sömürü biçimlerini içeren pratiklerde açığa çıkarır (Balibar, 2000a: 26). "Saldırganlık, yeni ırkçılığın her biçiminin başvurduğu ve bu durumda biyolojizmi bir derece ileri götüren kurmaca bir özdür: 'Irklar' yoktur, ama kültürün biyolojik ve 'biyopsişik' nedenleri ve sonuçları ve kültürel farklılığa gösterilen biyolojik tepkiler vardır". "Biyolojik mitten kültürel mite evrilen bir ırkçılık vardır" (Balibar, 2000a:37). Günümüz ırkçılığının sahip olduğu bu yeni nitelikler ve geniş anlam yanında önemli bir diğer özelliği, ırkçı ideolojileri birbirine eklemleyebilmesidir. Balibar bunu şöyle açıklar: "...tamamen farklı tabiatlara sahip toplumsal grupları, özellikle de 'yabancı toplulukları' ve 'aşağı ırkları', kadınları, 'sapkınları' aynı anda hedefleyen '*azınlıklaştırma*' ve '*ırklaştırma*' görüngüsü ... birbirine bağlı, birbirini tamamlayan dışlama ve tahakkümlerin oluşturduğu tarihsel bir sistem..." 2000b:66) (italikler yazara ait).

Yeni ırkçılık ayrımcı ideolojileri birbirine eklemeler; diğer bir deyişle bu durum, etnik temelli bir ırkçılık ile cinsiyet ya da milliyetçilik temelli bir ırkçılığın "birbirine koşut gidişinden çok", ırkçılık ve cinsiyetçiliğin, ırkçılık ve milliyetçiliğin birlikte işlemesi, özellikle de ırkçılığın her zaman bir cinsiyetçiliği ya da milliyetçiliği "önvarsayması" olarak değerlendirilebilir (Balibar, 2000b:66).

Yeni ırkçılığın cinsiyetçilik, milliyetçilik gibi diğer ideolojilere eklemelenen niteliği ve daha çok kültürel farklılara dayalı olarak yeniden biçimlenmesi onu ırkçılığı kurumsal göstergelere dayalı bir gerçeklik olarak sürdüren eski ırkçılıktan ayıran önemli bir niteliktir (Back ve Solomos, 2001:4). Yeni ırkçılık özellikle "Öteki" olarak nitelenen gruplara yönelik önyargının örtük olarak yapılandığı bir ırkçılıktır. Geleneksel değerleri savunmak, kültürel farkları abartmak ve bu farkları mahkûm etmek" bu türden ırkçılığın dayanaklarıdır (Schnapper, 2005: 155). Daha çok söylemsel olarak işleyen yeni ırkçılık, onun ifade edildiği ortamdaki

şartların yerleşmesine, diğer bir söyleyişle ırk ve ırkçılığın araçları belirli söylem alanlarına yerleşmeye ve bu bağlam içinde bulunan sosyal ilişkilere ihtiyaç duyar (Back ve Solomos, 2001: 24).

İrkçılığın söylemsel niteliğine vurgu yapan Teun A. van Dijk da söylemsel olarak üretilen bugünkü ırkçılığın en önemli karakteristiklerinin, onun taşıdığı geniş anlamla ilişkili olduğunu ileri sürer ve bu içeriği “etnisizm” kavramı yerine ırkçılık kavramıyla açıklayacağını belirtir. Van Dijk ırkçılık kavramının hem daha yaygın olarak kullanıldığını, hem de inkâr edilse de açıkça ve görünür bir şekilde bizden farklı olanları tanımlamak için bir ölçüt olarak etkisini, güncelliğini sürdürdüğünü ifade etmektedir (Dijk: 2005:2). Artık farklılıklar genetik olarak değil kültürel olarak ortaya koyulmakta ve kültürel farklılıklar da ırkçılık olarak adlandırılmaktadır (Matheson, 2005:139).

Yeni ırkçılık “devleti ele geçirmekten çok toplumu ele geçirmeyi” isteyen ve amaçlarını buna göre belirleyen bir özellik gösterir. Bu niteliği nedeniyle dilsel ve söylemsel pratikler aracılığıyla yapılanmaktadır ve ona katılım, onun “ideolojisine değil, diline” katılmaktır (Aydıncaya, 2008: 25). Dolayısıyla yeni ırkçılık günümüzde “iletişim ideolojisi, haberleşme performansı ve kendini ifade değerine” dönüşmüş durumdadır (2008: 29-31). Dilin, söylemin ve iletişim politikalarının yeni ırkçılığa nasıl aracılık ettiğinin ortaya çıkarılması bu açıdan daha da önemli hale gelmiştir.

Sıradan ve kolayca anlaşılabilen ve bu nedenle herkese ulaşabilen bir dil kullanmaya özen gösteren yeni ırkçılık günümüzde bir “temsil” sistemi olarak kendini var etmekte ve “göz merkezli ideoloji” olarak “arzu”lara seslenmektedir. Bir temsil sistemi olarak kendini kuran ırkçılık da temsil ettiği şeylerin arzulanmasına ilişkin bir fantezinin kurulmasına aracılık ettiği için, “bir yaşam biçimi, bir rahatlama, stres atma ve kendine gelme” biçimi olarak da tanımlanabilir (Aydıncaya, 2008: 47). Görüntüler, törenler, resmigeçitler, müsamereler bu amaçla kurgulanmakta ve en önemlisi de görüntüleme, montajlama gibi teknolojik nitelikleri nedeniyle medya, yeni ırkçılığın üretilmesinde ve yayılmasında önemli bir varlık alanı olarak merkezi bir rol oynamaktadır.

Yeni ırkçılığın esnek niteliği yanında medya teknolojilerinin bugün sahip olduğu özellikler yeni ırkçı söylemlerin niteliğinin mecra değiştiğe değişmesine de imkân vermektedir. Örneğin, “bir yaşam biçimi, bir

rahatlama, stres atma ve kendine gelme” biçimi olarak sosyal medyada; bir refleks halinde, kontrolsüz biçimde televizyondaki canlı yayın programlarında ve daha dolaylı, üstü örtük biçimde yazılı basında herhangi bir olay üzerinden yazılı basında açığa çıkabilir ve dolaşıma girebilir. Dolayısıyla bir refleks halinde canlı yayın programlarında sunucunun şahsında ve tesadüfi bir olay üzerinden toplumun farklı üyelerince bireysel olarak sosyal medyada üretilen ırkçı söylemlerle, medya profesyonellerince dilsel ve söylemsel araçlarla planlanarak üretilen ırkçı söylemler görünürleştirilirken analitik bir ayırım yapılması gerektiği de vurgulanmalıdır (Çoban Keneş, 2011:45-46). Nitekim çalışmanın bundan sonra gelen kısmında farklı medya mecralarından alınan örneklerden de anlaşılacağı üzere ortam değiştiğçe yeni ırkçılığın üretilme biçimi, dili ve söylemi de değişmektedir.

Yeni ırkçı Söylem Örnekleri

Sosyal Medyadan Örnekler

ASBÜ Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku ABD Başkanı erkek akademisyen “bir rahatlama, stres atma ve kendine gelme” aracı olarak kadınlara yönelik ırkçı düşüncelerini Twitter’da şöyle dile getirmekte ve dolaşıma sokmaktadır:

“İstanbul Sözleşmesi, 6284, LGBT, feminizm neden sürekli gündemde? **Bu kimin başarısı? Kimin yenilgisi?** Şu ibretlik olayı okuyun ve memleketin haline ağlayın: Aile Bakanlığı’nın Kadına Şiddetin Önlenmesi-Mevzuatın Geliştirilmesi toplantısına davetliydim.

30 katılımcı içinde **tek erkek bendim. 29 kadın...** Çoğunluğu radikal, vamp tipler... Bir **tane makul Türk-İslam kadını** yok. Bir tane erkek sözcüsü yok. Dibine kadar feminizm vahşiliği...

Sırf bu manzaradan **gelecek yılların** da nasıl **rezil** olacağını tahmin edebilirsiniz. Mevzuatı etkileyen grupta makul insanlar var idiyse bile sessizdiler. Bir-iki Müslüman dernek temsilcisi de bunlara uyumlu konuşular. Kalplerini bilmem ama **şirretliklerinden** çekindiler.

Söz aldım: ‘Bu usulle mevzuat geliştirilmez. En başta **temsilde** adalet yok. İkincisi şiddet bütüncül değerlendirilmelidir. Adalet terazisi tek

kefeli olmaz. Bir gruba odaklanarak şiddet çözülmez. Artar. Burada **ideolojik bir işgal hareketi** söz konusu. Amaç korumaksa çocuklar, yaşlılar daha fazla korunmaya muhtaç. Aile Bakanlığı'nda onlar neden konuşulmuyor? Hiçbir hükümet **bir avuç marjinali** memnun etmek için milyonlarca seçmeni gözden çıkaramaz. Gerçekçi ve bütüncül bakılım' şeklinde konuştum. Ve dünya cahili, hukuk cahili, sinir küpü o güruhtan hayatımda görmediğim sözel şiddeti, hakareti, saldırıları gördüm. Bakanlık bürokratlarının bile gözleri korktu. Pısıp sustular. Bir saate yakın söz istedim. Tekrar tekrar o **saldırganlara** söz verdiler, beni göz ardı ettiler. Ben de mecburen toplantıdan ayrıldım.

Sayın Cumhurbaşkanımızın ve Bakanımızın durduğu yer bellidir. Milletin yanındır. Fakat Bakanlık bürokrasisi işgal edilmiş. **Devşirmelerle dolu. Ezikler. Yenikler.** Bu **gaflet ve dalalettir. Feminizm bir beşinci kol faaliyetidir. LGBT küresel kültür emperyalizminin aracıdır.**

Beni böyle **ihanet toplantılarına** bir daha çağırmayın. Bu ifşaatı yapmak zorunda kaldım. Çünkü bu **milletin önümüzdeki on yılının** gündemini de **bir avuç marjinalin** belirlemesini vicdanım kabul etmiyor. **Bu gidişi durduralım.** Her tür şiddetle mücadelenin makul yollarını bulalım.”

Bu örnekte, kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve İstanbul sözleşmesine dair bakanlık tarafından yapılan bir toplantıda kadınların kendilerine dair bir konuda söz söylemesine dayanamayan bir erkeğin yaşadığı histerinin sonucu olarak cinsiyetçi söylemlerin ardı ardına sıralandığı görülmektedir. Üstelik Türkiye'de her gün kadınların erkekler tarafından öldürülmesine ve şiddetin engellenmesine karşı yapılan bir toplantı sonrası erkek akademisyenin yaptığı açıklama durumun vahametini göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Söz hakkını az kullandığını ve kadınların argümanlarıyla baş edemediğini iddia eden ve bu duruma öfkelenen erkek akademisyen duyduğu öfke karşısında tüm kadınları “beşinci kol faaliyeti” yapan, “işgalci”, “şirret”, “bir avuç marjinal”, dini ve etnik kimliğe uygun davranmayan ve ülkenin geleceği için tehlike arz eden vb. “Öteki”ler olarak kodlamakta ve onlara karşı bir şey yapılması gerektiği çağrısını takipçilerine ve cumhurbaşkanına sosyal medyadan yaparak kadınları hedef göstermektedir.

Şırnak'ta bir uzman çavuşun 15 Temmuz 2020 tarihinde çocuğu ta-ciz ettiği bir olayın sonrasında Twitter'da “**Zaten onlar küçük yaştaki çocukları 60-70 yaşındaki biriyle evlendirebiliyor...**” şeklinde bir yorum yer almıştır.

Sosyal medyada yapılan bu yorumda “onlar” diye işaret edilen Kürtlerdir ve Kürtler “biz”in karşısında çocuklara, kadınlara değer vermeyen, küçük yaşta kızlarını parayla satan, pedofili vb. olumsuzluklara sahip olandır. Bu açıdan da yorumda Kürt bir çocuğun güvenlik görevi ifa eden bir uzman çavuş tarafından istismar edilmesinin normal görülmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Öte yandan çocukların hak ihlallerine uğraması için ulus devletler hem kendi anayasalarında ve hem de imzaladıkları uluslararası sözleşmelerle çocukları koruma altına almıştır. Dolayısıyla onların haklarını ihlal etmenin, buna göz yummanın suça konu olduğu bilinmektedir. Hal böyleyken yorumun sahibi “biz” dairesi içine aldığı kendisini ve uzman çavuşu olumsuzladığı “Öteki” üzerinden haklılaştırmaya çalışırken, aslında çocuk istismarı gibi bir suçu “biz”in değerlerine bitiş-tirmekte ve olumsuzladığı değerlerin “biz”e ait kılınmasına aracılık etmektedir. Öte yandan bu kişi hem etnik bir grup olarak Kürtleri aşağılamakta, hem kadınları aşağılamakta hem de çocuk istismarını haklılaştırmaktadır. Bu anlamda yorum ayrımcı ideolojileri bir araya getirmek yoluyla yeni ırkçılığın nasıl üretildiğinin tipik bir örneğidir.

İzmir'de 30 Ekim 2020'de yaşanan deprem dolayısıyla yine¹ ırkçı hezeyanlar dolaşıma girmiştir. Sosyal medyadan alınan şu yorumlar yeni ırkçı söylemlerin örneklerinden bazılarıdır: “Geçmiş olsun gâvur İzmir”; “Zina arttıkça zelzeleler artar”; “Zina yuvası olan İzmir Allah tarafından uyarıldı”; “İzmir'in gavatları ve kevaşeleri meşhurdur. Burnu kalkık, elit kesilen bir takım mevcut. Çok iyi olmuş, umarım bol bol ölen olur. (Hiçbir dini veya siyasi görüşüm yoktur o yüzden boş yapmayın)”²

1 Doğa felaketi üzerinden üretilen ırkçı söylemlerle ilişkili olarak “Deprem Görünürleştirdiği Yeni İrkçi Söylemler : “İlahi Adalet” ve “Kürt Depremi” başlıklı makaleye bakılabilir. Bu çalışmada 23 Ekim 2011 tarihinde Van'ın Erçiş ilçesinde meydana gelen depremin etnikleştirilmesi Kürtlere yönelik ırkçı yargıların görünürleştirdiği söylemler yeni ırkçılık açısından analiz edilmiş, analiz nesnesi olan söylemler Facebook ve Twitter'a yapılan yorumlardan, gazete haberlerinden ve televizyon yayınlarından seçilmiştir.

2 Bkz. <https://onedio.com/haber/6-6-buyuklugundeki-izmir-depremi-sonrasi-sosyal-medyada-yapilan-kan-dondurucu-yorumlar-ve-paylasimlar-940325>

Bütün bu örneklerde deprem gibi doğa felaketi üzerinden, üstelik de deprem kuşağında olan Türkiye’de pek çok yerde de olabilecek bir doğa felaketi üzerinden açığa çıkan bu ırkçı söylemlerin rasyonel bir açıklaması yoktur. Daha önce vurgulandığı gibi, yeni ırkçılık tam da böyle işlemektedir. Toplum içinde birdenbire, kendiliğinden açığa çıkabilir. Planlı olmak yerine tesadüfidir ve “örgütlü” bir yapı görünümünde değildir. Ayrıca daha çok bireysel olarak görünür ve bunların ırkçı-ayrımçı-faşist düşünceleri benimsemiş bir örgütle “organik bir bağ” kurması da gerekli değildir. Yeni ırkçılığı üretenlerin kimlikleri, sınıfları, dinleri ya da siyasi fikirleri birbirinden oldukça farklı olabilir. Bu durum, iradi ve ne yaptığını bilen eski ırkçılığa göre yeni ırkçılığın daha çok gayri iradi olarak gündelik dili kullanmasına ve daha fazla “kültür alanı”nda görünürlük kazanmasına da yol açmaktadır. Örneğin, “maç sırasında maymun taklidi ile konserde okkalı bir küfürle, sinemada sinik bir aşağılama ile televizyonda ırkçı bir nefret ile modada edepsiz bir gönderme” ile gündeme gelir ve herkese ulaşır (Aydınkaya, 2008: 150-151). Eski biçimlerinden farklı olarak mizahı ustaca kullanan yeni ırkçılık, söylemlerine yerleştiği mizahi unsurlarla ırkçılığını “parodileştirir, kabul edilebilir sınırlara çeker” ve böylece “insanileştirir” (Aydınkaya, 2008:154).

Yazılı Basından Örnekler

“Rus Kadınlar kocalarını en çok Türkiye’de aldatıyor”
(*Milliyet*, 2 Ağustos 2020)

Yukarıdaki okur yorumunda olduğu gibi bu defa da yazılı basında etnik kimlik ve cinsiyet kimliği bir arada kullanılarak ırkçılığın yeni dediğimiz bir örneği üretilmiştir. Haberde Rus milletinin ve o millete ait kadınların hepsinin aldatmak gibi “ahlaki değerlere uymayan” bir davranışta bulunmak yoluyla olumsuzlandığı görülmektedir. Bir yandan bütün Rus kadınların kocalarını aldattığı ve bu nedenle de ahlaksız olduğu vurgusuyla “Öteki” açıkça olumsuzlanırken bir yandan da Rus kadınların “en çok” “Türkiye”ye geldiği ve Türk erkekleri için kocalarını aldattığı algısıyla “biz” övgüsü yapılmaktadır.

“Bakan Soylu: Suriyeliler 10-11, Kürtler 10-15 çocuk yapıyorlardı...”³

Bu haberde de görüldüğü gibi kültürel sorun olarak tanımlanan yaşam biçimleri ve geleneklere yüklenen olumsuz yargılar kolaylıkla toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilebilmektedir ki bu yeni ırkçı söylemlerin tipik özelliklerinden birisine karşılık gelmesi bakımından dikkat çekicidir. Haberde bir sorun olarak “Kürtlerin ve Suriyelilerin çok çocuk doğurduğu” belirtilmekte ve durumun artık değişmeye başladığına gönderme yapılmaktadır. Kürtlere ve Suriyelilere biçtirilen “Çok çocuk doğururlar” algısını bir tespit olarak ortaya koyan bakanın ağzından çıkan sözlerden oluşan haberde “medeni/modern yaşamın gerekleriyle bağdaşmayan” çok çocuk doğurma “sorunu”nun artık düzelmeye başladığı vurgusu yapılmaktadır. Öte yandan bu durum aslında “Öteki” ilan edilenlerin “medeniyet dışı” kalmasına (ve böylece “biz”i tanımlayan ortak değerlerden sapmalarına) yol açan algının pekişmesine, “biz” ve “onlar” karşıtlığı üzerinden ırkçılığın üretilmesine ve haklılaştırılmasına da aracılık etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: “Ahiret inancı olmayan insandan her türlü kötülük beklenir”

<https://t24.com.tr/haber/diyanet-isleri-baskani-erbas->

“Suriyeli çocuklar can sıkı.” (Antalya/yerel haber)⁴

“LGBTİ sapkınlıktır, hastalık değil.” (Kayseri/Yenidoğan)

“İsrail’in sürtük bakanı nefret kustu.” (Yeni Akit/2019)

“Ahlaksız Fransız saldırıyı destekledi.” (Yeni Akit/2019)

“Yahudi kudurdu.” (Yeni Konya/2019)

“Ermeni gibi konuştular.” (Yeni Asır/2019)

3 <https://tr.euronews.com/2019/08/21/icisleri-bakani-soylu-kurtler-10-15-cocuk-yapiyorlardi-simdi-5-6-cocuga-dustuler>

4 4 ile 9 arasındaki haberler Hrant Dink vakfı tarafından derlenen “Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem 2019” raporundan alınmıştır.

Bütün bu örnekler aslında mecra değiştikçe yeni ırkçı söylemlerin niteliğinin de değiştiğini göstermektedir. Yerel, ulusal, sosyal medyanın ırkçı söylemleri üretirken kullandığı dil de, sözcükler de, vurgular da belirgin bir şekilde ayrışabilmektedir. Örneğin, yukarıda “İsrail’in sürük bakamı nefret kustu” şeklindeki haberde tercih edilen sözcükleri ana akım basında kolay kolay görmek zordur. Ya da sosyal medyada daha bireysel bir görünüm arz eden, örneğin, Batman’da uzman çavuş **Musa Orhan** tarafından uğradığı cinsel saldırı sonrası intihar eden İpek Er vakası yanında aynı dönemde Sakarya ve Kocaeli’nde mevsimlik çalışan Kürt işçilerin saldırıya uğramasının ardından bir genç kadının sosyal medyadan “Çavuşumuz koydu, Sakarya koydu, Afyon koydu” şeklindeki ırkçı ve cinsiyetçi⁵ videosunda olduğu gibi ırkçı söylemlerin biçimi de mecra değiştikçe değişebilmektedir.

İrkçı söylemin ana akım yazılı basından seçilen “Rus kadınlar kocalarını en çok Türkiye’de aldatıyor” başlıklı haberinde olduğu gibi medya profesyonelleri tarafından üretilen ırkçı söylemler hem sınıf, ırk, etnik köken ve benzerine dayanan, genel anlamda yaygın ayrımcılık pratiklerinin evrensel insan hakları bağlamında uluslararası ve ulusal yasal önlemler alınarak engellenmesi hem de gazetelerin künyelerinin, sahiplerinin bilinir oluşu ve ticari, ideolojik gibi pek çok kaygı nedeniyle medya daha dolaylı ve üstü örtüktür. Dolayısıyla ırkçılığın yasaklanmış olması en açık ırkçı yargıların bile, söylemler içine yumuşatılarak veya inkâr edilerek yerleştirilmesinde rol oynamaktadır. Ayrıca daha önce de vurgulandığı gibi ırkçı yargıların medya profesyonellerince üretilen söylemler içine yerleştirilmesi daha planlı bir süreci gerektirmektedir. Bu türden bir ırkçılık daha çok dilsel ve söylemsel araçlarla oynama becerisine bağlı olarak dolaylı, üstü örtük şekilde üretilmektedir.

Sonuç Yerine

İrkçılık günümüzde dilsel ve söylemsel araçları kullanarak yoğun bir şekilde medya aracılığında üretilmekte ve dolaşıma sokulmaktadır. Bu açıdan yasaklanmış olsa bile ırkçılığın yok olmadığı, başka bir şekilde büründüğü, gündelik yaşamın her alanında kendine yer bulduğu, ref-

5 Bkz. <https://t24.com.tr/video/tecavuzcu-musa-orhan-i-ve-irkci-saldirilari-oven-videoya-tepki-yagdi,32391>

leksif, fragmanter olduğu ve ırkçılığın ideolojisine katılmasalar bile her kesimden insanın onun dilinde ortaklaşabildiği görülmektedir. Nitekim yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi deprem gibi bir doğa olayının üzerinden bile bir kentin tüm insanlarına yönelen ırkçılığın nasıl üretilebildiği çarpıcı bir gerçektir. Ya da farklı ideolojilere sahip olsak bile hep beraber Suriye’den Türkiye’ye sığınan savaş mağduru insanlara yönelik ırkçı söylemleri üretip dolaşıma sokabilmekte ve linç girişimlerine ortak olabilmekteyiz. Bu açıdan günümüz ırkçılığının deşifre edilebilmesi, ifşa edilebilmesi için üretilme biçimlerinin ve yeni özelliklerinin de iyi bilinmesi gerektiği açıktır. Bu aynı zamanda onunla mücadele edebilmek için de gereklidir. Nitekim ilk kez İzmir depremi sonrasında sosyal medyada ırkçı söylemlerde bulunduğu tespit edilen bazı kişilerin gözüne alınıp haklarında işlem yapılması⁶ önemli bir adım olarak da görülebilir. Bu elbette neyin ifade özgürlüğü neyin yeni ırkçı söylem olduğu konusundaki ayrımı yapabilmekle, ırkçılığı görebilmekle, yetkilileri ırkçılık üretenleri engellemeleri konusunda kamusal olarak basıklayabilmekle de yakından ilişkilidir. Bu açıdan ırkçı söylemlere karşı farkındalık yaratmak, çalışmalara devam etmek ve örneğin, Hrant Dink Vakfı’nın yaptığı gibi medyadaki ırkçı söylemleri düzenli olarak tespit edip deşifre etmek gibi konularda daha çok çaba harcanması gerektiği gerçeğini bir sorumluluk olarak da önümüze koymaktadır.

Kaynaklar

- Aydinkaya, Fırat (2008). *Yeni Faşizmin Kökenleri: Ebedi Dönüş*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Back, L. ve J. Solomos (2001). *Theories of Race and Racism*. New York: Routledge.
- Balibar E. ve Wallerstein I. (2000). *İrk Ulus Sınıf*. (Çev. Nazlı Ökten). İstanbul: Metis Yayınları.

6 Bkz. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/202010311043128237-izmir-depremiyle-ilgili-paylasimlari-nedeniyle-10-kisi-gozaltina-alindi-2-kisi-tutuklandi/>

- Balibar, E. (2000a). "Bir 'Yeni Irkçılık' Var mı?". (Çev. N. Ökten), *Irk, Ulus Sınıfı* içinde. (s. 30-38). İstanbul: Metis Yayınları.
- Balibar, E. (2000b), "Irkçılık ve Milliyetçilik". (Çev. N. Ökten). *Irk, Ulus Sınıfı* içinde. (s.50-87). İstanbul: Metis Yayınları.
- Barker, M. (1981). *New Racism: Conservatives and the Ideology of the Tribe*. Londra: Junction Books.
- Çoban, Keneş H. (2011). "Irkçı-Ayrımcı Söylemlerin Kurucu Ögeleri Olarak İnkâr Stratejileri". *Kültür ve İletişim* 14(2), 71-98.
- Çoban, Keneş, H. (2011). "Depremin Görünürleştirdiği Yeni Irkçı Söylemler: İlahi Adalet ve Kürt Depremi". *İletişim Araştırmaları Dergisi* 9(1-2), 47-72.
- Çoban, Keneş, H. (2013). *Yeni Irkçılığın Kirli Ötekileri: Kürtler, Aleviler, Ermeniler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Dijk, Teun A. van (1992a). "Elite Discourse and the Reproduction of Racism". J. Stanfield ve R.M. Dennis (ed.), *Methods in Race and Ethnic Relations Research* içinde, Newbury Park, Ca: Sage.
- Dijk, Teun A. van (2005). *Racism and Discourse in Spain and Latin America*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Fanon, F. (1967). *Toward the African Revolution: Political Essays*. Grove Press.
- Köker E.ve Doğanay Ü. (2010), *Irkçı değilim ama... Yazılı Basında Irkçı-Ayrımcı Söylemler*. Ankara: İHOP Yay.
- Matheson, Donald (2005). *Media Discourses*. Open University Press.
- Schnapper, Dominique (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. İstanbul: İstanbul Üni.Yay.
- Silva, E. Bonilla (2006). *Racism Without Racist: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in the United States*. Newyork: Rowman & Littlefield Publishers.
- Somersan, Semra (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sumbas, Ahu (2009). "Batı Avrupada Yükselen Yeni Irkçılık Üzerine bir Deneme". *Alternatif Politika* 1(2), s. 260-281.
- Taguieff, P.A. (2001). *The Force of Prejudice On Racism Its Doubles*. Londra: University of Minnesote.

Medyada Ayrımcılık: Ötekileştirme ve Nefret Söylemi

Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu

Devletin ideolojik aygıtı olan medyanın, kendi gündemini yaratırken hem örtük hem açık biçimde ırkçılık, etnik önyargı, zenofobi, antisemitizm gibi kavramlar üzerinden nefreti yeniden ürettiğini ya da pompaladığını biliyoruz. Medya olumsuz, alaycı ifadeler, küfür, hakaret, aşağılama, abartı taktiklerine başvurarak “öteki”leştirdiği ve “hedef” haline getirdiği grupları kamu güvenliğini tehdit edici “potansiyel risk ve tehdit saçan öcüler” gibi sunarak, toplumdaki “öteki” gruplara karşı beslenen önyargıları pekiştirir ve bu grupların kendilerini korumasız ve savunmasız hissetmelerine yol açar.

Platon’dan başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte filozofların ve sosyal bilimcilerin ilgi alanlarından biri olan “nefret”i modern görüşler tek başına bir duygu olarak değil, “duygusal bir tutum” olarak değerlendirmektedir. Bir başka açıklama da nefreti kişiselleştirilmiş, genelleştirilmiş ve küreselleştirilmiş öfkenin bir türü olarak nitelendirmektedir.

Medyada önyargılı, provokatif, ırkçı ve ayrımcı dil sıklıkla kullanılırken, bir yandan kişinin belirli bir gruba aidiyeti yüzünden küçük düşürülmesi, aşağılanması, hedef gösterilmesi, diğer yandan nefret söylemi üreten gruba güç ve önem atfedilmesine de tanıklık ediyoruz. Böylelikle “öteki”leri değersizleştirme ve insani değerlerden uzaklaş-

tirarak itibarsızlaştırma sürecine müdahil olmaktadır. Medya, ırkçı bir nefret söylemiyle zaman zaman “öteki”ne yönelik eylemleri kışkırtır. Bu nefret, toplumsal anlamda lincin ve ayrışmanın yaşandığı patlamalarla kendini gösterir.

Ayrımcılık üzerine yapılan çalışmalar, fark edilmesi güç olan pek çok ayrımcılık biçiminin var olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, insanların sadece engelli, yaşlı veya yoksul oldukları için kamusal alanlarda adeta içselleştirilmiş ve normalleşmiş bir ayrımcılığa maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. İki tür ayrımcılık biçimi vardır: doğrudan ayrımcılık ve dolaylı ayrımcılık. Doğrudan ayrımcılık bir kişi, grup ya da toplum kesiminin inanç, dil, din ya da etnisite ve benzeri farklılıklar nedeniyle, eşit olmayan bir muamele görmesini ifade eder. Hakaret, alay, aşağılama, yaftalama, nefret söylemi gibi geniş bir yelpazedeki ayrımcılık biçimlerini içerir. Dolaylı ayrımcılık, fark edilmesi güç olan, zaman zaman maskelenmiş dolaylı ifade biçimlerini içerir; bu kapsamda değerlendirilebilecek bir başka durum da yok sayma, görmezden gelmedir.

Medya bu ayrımcılığı nasıl yapar? Medyada temsil düzeyindeki ayrımcılık, sınırlı olmasına rağmen tehlikeli sonuçlar yaratma potansiyeline sahiptir; zira çok daha geniş kitlelere taşınmasını da mümkün kılar. Özellikle de savunmasız, dezavantajlı gruplar dışlanarak, “biz ve ötekiler” ayrımı üzerinden ayrımcılık simgesel olarak yeniden üretilir. Medya, kimlik inşasında “biz ve ötekiler” olgularının sınırlarının çizilmesine ve bir sosyal harita oluşturulmasına yardımcı olur. Bunu yaparken de en çok kalıp yargılar ve önyargılara başvurur.

İngilizce *stereotype* kelimesi Türkçeye “kalıp yargı” olarak çevrilmiştir. Lippmann’ın “kafamızdaki resimler” olarak tanımladığı kalıp yargılar (*stereos-tupos*), insanın psikolojik bir ihtiyaçla istem dışı gerçekleştirdiği kategorize etme ve sınıflandırma eyleminin sonucu olarak ortaya çıkar. Allport’a göre ise belli bir kategoriyle eşleştirilen abartılmış inançlardır ve kişiyi nesnellikten uzaklaştırmaları sebebiyle yanlış kararlar alınmasına neden olabilirler. Dahil olduğumuz grubun genel özelliklerini “normal” sayıp, diğer grupların kendi grubumuzla bağdaşmayan yanlarını “öteki” kabul etmeye başlarız. Kendi normlarımızın üstünlüğüne inanır, farklı olanın üstün olana uyum sağlaması gerektiğine dair bir yargı geliştiririz.

Önyargı, “insanları basit birtakım kalıp yargılara dayanarak katı bir biçimde sınıflandırma” olarak tanımlanabilir.

“Öteki”nin ne anlam ifade ettiğini irdelediğimizde, referans noktası olarak kendimizi aldığımızı görürüz. Sahip olduğumuz karakteristik özellikleri norm kabul edip, bu özelliklerinden farklı özelliklere sahip kişileri “öteki” olarak tanımlarız. Öteki bizden olmayan, bilmediğimiz, korktuğumuzdur. Öteki kelimesi kültürel alanda daha çok egemen kültürün kendinden farklı olanı tanımlamasında kullanılmakta, daha doğrusu kültürel hegemonyanın bir getirisi olarak sadece kültürel iktidarın “öteki” tanımı kabul görmektedir. Kendisini toplumun ana unsuru, ana kimliği olarak görür. “Öteki” olgusu, kimliğin oluşturulmasında önemli bir role sahiptir.

Medyanın, “öteki”nin temsilini simgesel anlamda yeniden üretirken düşebileceği hataları dört başlıkta toplayabiliriz: Yok saymak ya da çok sınırlı bir şekilde konu edinmek; olumsuzlukların konusu yapmak; ayırıcı nitelendirmelerle birlikte anmak; nefret söylemi geliştirmek.

Ötekileştirmede başvurulan en yaygın yöntem nefret söylemi geliştirmek olduğu için burada bundan bahsedeceğim. Bu konuda en geçerli tanım halen, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 1997 yılında yayınladığı tanımdır: “İrkçi nefret, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her tür ifade biçimi. Hoşgörüsüzlüğe dayalı nefret, saldırgan milliyetçilik ve etnik merkezîyetçilik, ayrımcılık ve azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli kişilere karşı düşmanlık yoluyla ifade edilen hoşgörüsüzlüğü içermektedir.”

Ülkeler arasında nefret söylemine ilişkin ciddi farklılıklar ortaya çıkmakta ve uzlaşma zemini daralmaktadır. Örneğin, ABD bu konuda çok “liberal” bir tavır almakta, düşünce özgürlüğünün sınırlarını geniş tutmak için, nefret söyleminin tanımı ve sınırlarıyla ilgili muğlak ve dar bir tutum göstermektedir. Avrupa’da ve Avrupa Birliği içinde ise yeterli olmasa da tanım konusunda bir uzlaşma arayışına gidilmiştir. Tanımın ve sınırların muğlaklığı, nefret söylemini yaşama geçirenlerin hukuksal ve söylemsel alanda korunmasını olanaklı kılmakta; bu şekilde düşünce özgürlüğü alanı önemsizleştirilmeye ve çalışılmakta; nefret söylemi kullanıcıları ve yayıcıları kendilerini koruma altına almaktadır.

Günümüzde genel eğilim ırkçılık, ayrımcılık, savaş propagandası veya nefret içerikli ifadelerin, yarattıkları yıkıcı sonuçlar nedeniyle ifade özgürlüğünden yararlanmaması gerektiği yönündedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesine göre, herkes görüşlerini açıklama ve anlatma özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlük aynı zamanda kanaat özgürlüğünü, kamu otoritesinin müdahalesi olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü içerir. İfade özgürlüğünün başka bir hakla çatışması durumunda ya sözleşmenin 10. maddesi uygulanır ya da bu özgürlüğün kullanılması sözleşmede koruma altına alınan diğer hakların yok edilmesini hedefliyorsa, ifade özgürlüğünün sözleşme tarafından korunmamasına yönelik 17. madde uygulanır. Bu sınırlama ifade özgürlüğü için de geçerlidir.

Nefret söylemi 10. madde tarafından korunan ifade özgürlüğü kapsamında değildir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadı, belli kişi ya da grupları aşağılamak gibi nefret söylemi içeren somut ifadelerin sözleşmenin 10. maddesi kapsamında olmadığını, devletlerce ve ulusal yasalarca kısıtlanabileceğini ortaya koyar. AİHM, politikacıların hoşgörüsüzlüğü alevlendirecek bir dil kullanmama konusunda sorumluluk sahibi olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, siyasi tartışma özgürlüğü tüm demokratik sistemlerin temel ilkesidir ve hükümetler hem en ağır eleştirilere hoşgörü göstermek, hem de öngördükleri sınırlayıcı önlemlerin ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı etki doğurmasını engellemekle yükümlüdür. Hükümet kendisine yöneltilen ağır ve sert eleştirilere etkili cevaplar verebilecek avantajlı bir konumdadır. Bu nedenle, siyasi ifadelere yönelik devlet kaynaklı müdahaleler kabul görmemelidir.

Medyada, nefret söylemi içeren açıklama ya da ifade –eğer bunun sahibi gazetecinin kendisi ise– kabul edilemez. Gazeteci, başkalarının nefret söylemi içeren ifadelerini aktarırken bunlar genel geçer, toplumun geneli tarafından kabul gören, onaylanan ifadelermiş gibi bir algı yaratmamakla yükümlüdür. Örneğin, bu tür cümleleri tırnak işareti içine almaksızın başlığa taşımamalıdır; kaldı ki sırf tırnak içine almak yetmez, haberin içinde bu ifadenin nefret söylemi içerdiğine ve kabul edilemez olduğuna dair bir notu da düşmesi gerekir. Özellikle de bu tür bir ifadenin başlıkta yer almasının, öncelikle gazete haberlerinin yalnızca başlığını okuyan okurların gözünde söz konusu kanaati meşrulaştırma

işlevi görebileceğinin yanı sıra, başlığın gazetenin genel yayın politikasıyla ilgili olduğunun varsayılabilirliğini de dikkate almalıdır.

Article 19 ve Ethical Journalism Network gibi örgütler, nefret söylemini saptarken ele alınması gereken ölçütleri şöyle belirlemiştir:

Konuşmacının Kim Olduğu ve Statüsü

Özellikle siyasi liderlerin ve siyasilerin yaptığı açıklamalar önem arz etmektedir. Politikacıların, ihtilaflara veya anlaşmazlıklara neden olabilecek kamusal konuşmalar yapmaktan kaçınmasının gerektiği vurgulanmıştır. “Bir kısmı, nüfusun bir bölümünü rencide edip, dehşete düşürüp, rahatsız ediyor olsa da” siyasi partilerin görüşlerini halkın önünde savunma hakları olduğu kabul edilmektedir; fakat siyasi partiler bunu gerçekleştirirken “can sıkıcı veya aşağılayıcı söz ve davranışlara başvurmamalıdır; zira bu tür davranışlar barışçıl, sosyal ortamla uyumsuz kamusal tepkiler oluşturabilmenin yanı sıra demokratik kurumlara olan güveni de sarsmaktadır.”

AİHM *Le Pen v. Fransa* kararında ise ırkçı görüşleriyle tanınan Fransız siyasetçi Jean Marie Le Pen’in bazı ifadelerinin sözleşmeyle uyumlu olup olmadığını değerlendirmiştir. *Le Pen, Le Monde* gazetesine verdiği bir mülakatta “Sayılarının 5 milyon değil de 25 milyon olduğu gün Fransa’yı onlar yönetiyor olacak” şeklinde bir ifadesi nedeniyle bir grup insanı kökeni veya etnik grup, ulus, ırk veya din gibi spesifik bir gruba üye olma veya olmamaya dayalı olarak ayrımcılık, nefret ve şiddete tahrik ettiği gerekçesiyle 10.000 Euro para cezasına çarptırılmıştır. AİHM, Le Pen’in açıklamalarının bir bütün olarak Müslüman topluluğa karşı dışlama ve düşmanlık hislerini güçlendirici nitelikte olduğu gerekçesiyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Siyasetçilerin kullandığı nefret içerikli ifadelerle yönelik bu yaklaşım oldukça önemlidir; zira toplumun gözü önünde olan kişilerin nefret söyleminin üretilmesinde özellikle payı olabilmektedir. Bu sebeple başta siyasetçiler olmak üzere kamuoyunda tanınmış, bilinen kişilerin bu içerikteki ifadeleri kullanmaması gerekmektedir.

Konuşmanın İçeriği ve Bağlamı

Konuşmanın, konuşmacı ve dinleyicinin anlayışı bağlamında, özel yüklü anlam barındıran cümleler, kelimeler veya şifreli bir dil içerip içermediği de incelenmelidir. Konuşmanın tonlaması ve ne tür koşullar altında

yapıldığı dikkate alınmak zorundadır. İçerik analizi, söylenen sözler, tür, üslup, ifadenin ayrımcılık veya şiddete doğrudan çağrıda bulunup bulunmadığı, konuşma içeriğindeki argümanların doğası vs.'yi içerebilir.

Hedef Kitle

Ayrımcılığın, şiddetin veya düşmanlığın muhtemel kurbanları, konuşmadaki nefretin konusu olan gruplar / topluluklar kimlerdir? Bu kişilere doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı atıfta bulunulmuştur? Diğer bir soru, konuşmanın kurbanlarının “insandan ziyade haşarat, zararlı böcek veya hayvanlar” olarak tanımlanıp tanımlanmadığı hususudur. Bu durum, kurbanları veya kurban olma ihtimali bulunanları kişiliksizleştirdiğinden, soykırım ve şiddete teşvikin retorik bir niteliğini oluşturmaktadır.

Konuşan Kişinin Konumu

Nefret söylemi içeren ifadeler kullanan kişi, politikacı mı, gazeteci mi, sıradan bir okur mudur?

Konuşmacının Niyeti, Motivasyonu

Konuşmacı nefreti teşvik etmek veya başka bir amaç güdüyor olabilir mi? Konuşmasının etkisini öngörmüş olabilir mi?

Söylemin İçeriği ve Formu

Burada da yine bağlam içinde söylemin içeriğine yoğunlaşmak ve söylemin nerede, nasıl biçimlendiğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Ekonomik, Sosyal ve Siyasi İklim

Daha önceden gerçekleşmiş olan ihtilafların varlığı, kışkırtma örneklerini takiben baş gösteren şiddet eylemleri ve zayıf demokratik yapılar ile hukukun üstünlüğü gibi toplu şiddet eylemleriyle bağlantılı diğer risk faktörlerinin varlığını içermek durumundadır. Örneğin, şu sorulara yanıt aramak önem arz etmektedir: Kurumsallaşmış ayrımcılığın varlığı ve tarihi nedir? Belirli bir grup veya gruplara yönelik yapısal eşitsizlikler ya da ayrımcılık mevcut mudur? Grubu/grupları hedef alan nefret dolu beyanlara karşı gösterilen tepki nedir? Bu tür beyanlara karşı geniş çaplı bir kamusal kınama mevcut mudur? Bundan kimler olumsuz etkilenebilir?

Basında Ayrımcılığa Örnekler

Basında ayrımcılığa dair ne yazık ki çok zengin bir yelpaze vardır. Ben burada sıklıkla verdiğimiz örnekler yani mülteciler, etnik azınlıklar, LGBTİ+ bireyler, kadın ve çocuklar dışında diğer birkaç kırılğan, dezavantajlı gruptan örnekler vermek istiyorum: yoksullar, Romanlar, engelliler, yaşlılar.

Yoksulluk

Medya içeriği ile halkın yoksulluk algıları arasındaki ilişkinin basit bir ilişki olmadığı açıktır; insanların inançları ve medyada yer alan tepkileri arasında belirgin bir uyum vardır.

Araştırmalar, yoksullukla ilgili yapılan haberlerde epizodik ve tematik iki çerçevelenmenin var olduğunu, daha yaygın olarak kullanılan epizodik çerçevelenmenin yoksulların acılarını vurgularken, tematik hikâyelerin yoksullukla ilgili genel eğilimlere odaklandığını ortaya koyar. Epizodik çerçevelenmede, yoksulluğun bireysel faktörlerden kaynaklandığı ve durumu düzeltmekten sorumlu olanların da bizzat yoksulların kendisi olduğu vurgulanır. Oysa ki tematik çerçevelenmede izleyiciler, hükümetin yoksulluklardan sorumlu olduğuna inandırılır, özetle bu çerçevelenme biçimleri insanların yoksulluğu algılama biçimlerini etkiler.

Medyada zaman zaman yoksulluk mücadele edilip yok edilmesi gereken bir durum olarak tanımlanır ve savaş metaforları sıklıkla kullanılır. Yoksulluğun zor ve sorunlu olduğu hatta bazen bir hastalık olduğu algısı yaratan haberler de yapılır. Yoksulluk öncelikle bir kavram ve fenomen olarak tartışılır; makalelerin kişisel temelde fakirlere pek fazla değinmediği dikkat çekmektedir. Medya ya toplumdaki tüm kötülüklerin nedeni olarak onları şeytanileştirir ya da melek ve/veya mağdur olarak gösterilir.

Medya içeriği, yoksulluk ve yetersiz gelir-güvenlik programlarının etkilerine işaret etmeden özellikle suçun artmasına odaklanır. Medya, ırkçılık hedef tahtasına koyulmuş yoksulları neredeyse göz ardı ederken, söz konusu evsizleri ve artan küçük suçları haber konusu yapmayı tercih etmektedir.

Eşitsizliğin artarak acı, hastalık ve ölüm ile yoksulluğu eşdeğer hale getirdiği günümüzde medya şu hususlara önem vermelidir: Medyanın

yoksulluğu azaltma konusunda yapılabileceklerle ilgili olarak geniş bir kitleyi kapsayıcı bir içerikle bilgilendirmesi gerekir. Bunu yaparken de savunmasız yaşayan insanların görüş ve endişelerini paylaşmak için bir platform ve açık bir forum oluşturulmalıdır. Suç artışlarıyla istatistiklerin ötesine geçmek, bağlamdan kopuk haber yapmamak ve zarara yol açacak korku tellallığından kaçınmak öncelikli olmalıdır. Medya mevcut yoksulluk algılarına meydan okuyan haberler yapmalıdır.

Geleneksel medya mevcut güç yapılarına nadiren meydan okur. Oysa medya, yoksulluğun hem bireysel hem de sistemik nedenlerini kapsamadığı ve yoksulları sivil diyaloga dahil etmediği sürece, hegemonik düzeni yeniden üretmeye hizmet etmekten başka bir işe yaramaz.

Romanlar

Pandemi sürecinde Romanların medyada temsili konusunda aslında bir çeşitlilik söz konusu oldu. Sevindirici olan, pek çok internet gazetesinde önyargıların ötesinde “Vur patlasın, çal oynasın” klişelerinin ötesinde, Romanların süreç boyunca yaşadığı zorluklara dikkat çeken haberler yapıldı. Bu haberlerin pek çoğunda Romanların onurunu koruyan, kamuoyunda gerçek meseleler konusunda farkındalık yaratan bir tarz vardı. Örneğin, birçok haberde ajitasyon oluşturacak fotoğraflar yerine, önyargıları yıkan fotoğraflar kullanıldı. Tabii burada sivil toplum kuruluşlarının ve dayanışma platformlarının çok büyük rolü vardır. Yine de ana akım medyada Romanların bu bağlamda pek yer bulamadığını belirtmek gerekir.

Hapishaneler

Uzun süredir hapishaneler medyada “fabrika gibi”, “okul gibi”, “modern hapishane” gibi başlıklarla verilmektedir; oysa gerçekler tam tersidir ve insan hakları ihlalleri hızla artmaktadır. Dünyanın en kalabalık hapishane nüfusunda 7., Avrupa ülkeleri ve aday ülkeler içinde 1. sıradayız. Salgın sürecinde de medyanın bu tavrı sürdü. İnsan hakları ihlalleri ve kısıtlamalar çok normal olarak sunuldu, hatta altı ay sonra verilen mahpusların en temel haklarından olan görüş hakkı “bayram müjdesi” olarak verildi. İnsan hakları örgütlerinin salgın raporları da ana akım medyada yer bulmadı.

Engelliler

Medyada engellilerin ele alınışı her zaman sorunlu oldu. Engelli haklarını görünür kılmak, onları eşit vatandaşlık algısına uygun bir şekilde resmetmek yerine, aksine engellilerin olağandışı bir şekilde aciz gösterilerek, zaman zaman dramatize edilerek veya üstün başarı hikâyeleri üzerinden kahramanlaştırarak sunulduğuna tanıklık ediyoruz. Medya, engelli bireyleri olumsuz ve güçsüz bir şekilde tasvir eden kalıp yargılar kullanmaktadır; bazen yardıma muhtaç, merak veya şiddet nesnesi olarak, bazen de uğursuz veya kötü, gülünç veya topluma bir yük olarak... Hatta zihinsel engelliler ve suçluluk arasındaki ilişkinin sansasyonel bir biçimde verilmesi yalnız tabloidlerde değil, kalite gazetelerinde bile yaygındır. Engelli kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet vakalarının birçoğu ya medyada görmezden gelinmekte ya da bu gruplar sıklıkla damgalanmaktadır. Zihinsel engelliler genellikle “denetlenmesi” ve / veya “düzeltmesi” gereken, topluma zararlı bireyler olarak, fiziksel engelli kadınlar ise genellikle çaresiz kurbanlar veya engelliliklerini kahramanca “aşan” insanlar olarak tasvir edilmektedir.

Yaşlılar

Irkçılık ve cinsiyetçilik gibi, yaş ayrımcılığı da yaş grupları arasındaki eşitsizlikleri meşrulaştırmak suretiyle sosyal ve ekonomik bir amaca hizmet etmektedir. Aslında bu, yaşlıların nasıl oldukları ve görüldükleriyle değil, iktidardakilerin onları nasıl gördüğü ve onlara nasıl anlam verdiğiyle ilgilidir; başka bir deyişle, kendilerini “yaşlı” olarak algılamayan ve güçlerini meşrulaştıran bir grubun yaptığı genellemelerden oluşmaktadır.

Yaşlılarla ilgili, kendilerine bakamayacakları; yeni şeyler öğrenemeyecekleri; eski kafalı, korunmaya muhtaç, zihinsel ve fiziksel kapasiteden yoksun, toplum üzerinde yük, unutkan, huysuz oldukları gibi yaygın kalıp yargıların yanı sıra “çaptan düşmek” gibi deyimler ve “Ununu elemiş, eleğini asmış”, “Yaşından utanmıyorsan, ak saçlarından utan” “Artık köşende oturma zamanı”, “Yaş yetmiş, iş bitmiş” gibi atasözleri ve kalıplaşmış ifadeler bu ayrımcılığı daha da derinleştirmektedir.

Medya kuşkusuz yaşlılara yönelik toplumsal imgelerin ve tutumların oluştuğu en büyük kültürel arenadır. Küresel nüfus yaşlanmasına

rağmen, yaşlılar medyada yanlış ve eksik olarak temsil edilmekte, mağdur, yalnız, beceriksiz, savunmasız, bakıma muhtaç, hatta toplum için bir yük gibi ifadelerle yer almaktadır.

Özellikle hedef kitlesinin gençler olduğu sosyal medya paylaşımlarında yaşlı yetişkinler ya alay konusu olmakta ya da “öteki” olarak karikatürize edilmektedir. Ülkemizde son günlerde bununla ilgili oldukça seviyesiz espriler eşliğinde ortalıkta gezen çok sayıda videoya maruz kaldık. Yaşlıların şeytanileştirildiğine dair birçok olaya da tanıklık ettik. Örneğin, bir haberde, toplu taşıma aracına alınmayınca aracın önüne yatan 65 yaş üstü bir kadını görüntüleyip, hakaret eden iki kişiden biri kadına “Çekil pis koronali!” demekle kalmayıp, fiziki olarak da rahatsızlık veriyordu.

Uzmanların yeni Koronavirüs (COVID-19) salgınıyla mücadele etmek için yaş ayrımcılığına dayalı politikanın maşası olmaması gereken medyayı kullandıkları dil konusunda uyarımları gerekir.

Kaynaklar

Çınar, Mahmut (ed.). (2014). *Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.

İnceoğlu, Yasemin (ed.). (2012). *Nefret Söylemi ve veya Nefret Suçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

<https://bianet.org/bianet/yasam/222573-yascilik-virusu>

<https://bianet.org/bianet/siyaset/227436-pandemi-yoksulluk-ve-medya>

<https://bianet.org/bianet/medya/228807-pandemide-engelliler>

<https://bianet.org/bianet/toplum/231349-covid-19-un-disladigi-yoksul-ve-kirilgan-grup-romanlar>

<https://bianet.org/bianet/saglik/233042-pandemide-cezaevleri-ve-cocuk-mahpuslar>

DİN, İNANÇ AYRIMCILIĞI

*Dr. Işıl Demirel
Prof. Dr. İştar Gözaydın*

Türkiye’de Yahudi Olmak: Önyargı ve Antisemitizm

Dr. Işıl Demirel

Günümüzde bilinen en yaygın nefret ve önyargı türlerinin ilk sıralarında antisemitizm gelmektedir. Ancak gerek dünyada ve gerekse Türkiye’de bir veya birden çok Yahudinin maruz kaldığı düşmanlık ve eleştiri kategorilerinin hepsini antisemitizmle açıklamak ise doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Tam da bu sebeple antisemitizmi tanımlamak ve sınırlarını belirlemek, konunun çerçevesi açısından da faydalı olacaktır. Zihni, arka planı ve doğası itibariyle birbirlerinden farklılaşan düşmanlık ve eleştiri türlerinden biri olan antisemitizm, zenofobik düşmanlık ya da etnik milliyetçilikten farklıdır. Zenefobik ya da etnik milliyetçi bir düşmanlık besleyenler için, düşmanın “öteki” olması yeterliyken, söz konusu antisemitizm olduğunda Yahudiden yalnızca Yahudi olduğu için nefret etmek, onun kötü olduğuna inanmak ve ona kötücül özellikler atfetmek gündeme gelecektir.

Bu basit tanımlamadan hareketle, antisemitlerin Yahudiyi bir bireyden öte bir topluluk olarak algıladığını, yani söz konusu insan Yahudi olduğunda aslında bir topluluğu hedef aldıklarını belirtmek önemlidir. Antisemitlerin Yahudilere duyduğu nefretin kökeninde onların tabiatla-

rının kötü ve iflah olmaz olduklarına duydukları inanç vardır. Yahudilerin içinde yaşadıkları topluma bilerek yabancı kaldıklarına, kendilerini “misafir eden” topluma veya dünyanın geneline felaket getirdiklerine ve elbette tüm bunları gizlice yaptıklarına duydukları inanç, antisemitizmi ortaya çıkarır. Antisemitler, kendilerini kötü ve komplocu Yahudilerin maskelerini düşürmekle yükümlü hissettikleri için, Yahudilerin yapacaklarına inandıkları kötülüklerin önüne geçebilmek amacıyla son derece gizli olduğuna inandıkları komploları açıklamayı görev bilirler. Bu basitleştirilmiş açıklamalar her ne kadar antisemitlerin düşünce dünyasını ortaya koyuyor olsa da elbette genelleşmiş ve hukuki olarak uygulanabilen bir antisemitizm tanımı da son derece gereklidir. Bu bağlamda Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı tarafından kabul edilmiş ve pek çok Avrupa ülkesinin antisemitizmle ilgili suçlar söz konusu olduğunda temel aldığı Uluslararası Holokost Anma İttifakı tarafından ortaya konulan tanıma başvurmak gerekir. Bu tanım antisemitizmi son derece geniş biçimde açıklamaktadır:

“Antisemitizm, Yahudilere karşı nefret olarak da ifadesini bulabilen, belirli biçimde bir Yahudi algısıdır. Antisemitizmin sözlü veya fiziksel dışavurumları, Yahudi olan veya olmayan şahıslara ve/veya mülklerine, Yahudi cemaatinin kurum ve ibadet yerlerine yönelir. Ayrıca, bu dışavurumlar, Yahudi topluluğu olarak algılandığından, İsrail devletini de hedefleyebilir. Antisemitizm sıklıkla Yahudileri insanlığa zarar vermek amacıyla komplolar kurmakla itham eder ve çoğu kez ‘işlerin neden ters gittiği’ konusunda Yahudileri suçlar. Bu dışavurumlar basmakalıp fesat tipler ve olumsuz kişilik özellikleri kullanılarak sözlü, yazılı, görsel biçim veya eylemler olarak ifade edilebilir.” (IHRA Working Definition press release, 2018)

Bu tanımdan hareketle, Yahudilerin öldürülmesi ve/veya zarara uğratılması için çağrıda bulunmak, buna yardımcı olmak ya da bu fikri haklı görmek/göstermek, desteklemek; dünya/ülke/bölge genelinde bir Yahudi komplosunun var olduğu fikri veya Yahudilerin medyayı/ekonomiyi, hükümeti ya da diğer toplumsal mekanizma ve kurumları kontrol ettiği gibi gerçektışı mitolojilerden faydalanarak Yahudiler hakkında onları şeytanlaştıran, önyargılar üretmek; II. Dünya Savaşı sırasında Naziler ve onların destekçileri, işbirlikçileri tarafından Yahudilere uy-

gülenen soykırımı, kapsamını, gerçekliğini ya da mekanizmalarını inkâr etmek; tüm Yahudileri yaşadıkları coğrafyalardan ve ülkelerden bağımsız olarak İsrail'e daha sadık ve bağlı olmakla suçlamak, antisemitizm olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar bir devlet olarak İsrail'i ve politikalarını eleştirmek antisemitizm şeklinde değerlendirilmese de, İsrail'in devlet olarak varlığının ırkçı bir çaba olduğunu iddia etmek, Yahudi halkının kendi kaderini tayin etme hakkını reddetmek, başka herhangi bir demokratik beklenmeyecek politikalar uygulamasını talep ederek çifte standart uygulamak, günümüz İsrail politikaları ile Nazi politikaları arasında kıyaslama ve benzerlikler kurmak ve tüm Yahudileri İsrail devletinin politika ve eylemlerinden sorumlu tutmak yine antisemitizm olarak değerlendirilmelidir.

Tüm bu bilgiler ışığında Türkiyeli Yahudilerin maruz kaldığı ayrımcılığı ve antisemitizmi ele almak anlamlı olacaktır. Her ne kadar Yahudiler milat öncesinden bu yana Anadolu'da varlık göstermiş eski topluluklardan biri olsa da çoğunlukla bu coğrafyadaki tarihleri 1492 yılında yaşanan İspanya göçüyle ilişkilendirilir (Bora, 2017: 37). 1492 yılında ise İspanya'nın Katolik rejimi tarafından yurtlarından kovulan yüz binlerce Yahudi, İspanya'dan çıkarak dünyanın farklı coğrafyalarına göç etmek zorunda kalmış, yerleştikleri coğrafyalardan yalnızca biri de dönemin Osmanlı toprakları ve Anadolu olmuştur (Gerber, 1994). Her ne kadar 1492 tarihi Yahudilerin Anadolu'daki varlığının değil, yalnızca İspanya Yahudilerinin Anadolu'daki dindaşlarının arasına katılma tarihi olsa da Türkiyeli Yahudiler tam da bu göç sebebiyle en iyi ihtimalle beş yüz yıldan fazladır yaşadıkları Anadolu'da "misafir" olarak etiketlenmektedir.

1989 yılında Türkiyeli Yahudiler tarafından –Türkiye hükümetinin de desteğiyle– kurulan 500. Yıl Vakfı'nın kuruluş amacı, vakıf senedinde "Türklerin devlet ve toplum olarak üstün insanlık vasıflarını her türlü olanaktan yararlanarak tüm dünyaya tanıtmak, din ve vicdan hürriyetlerini korumak için bağımlılık ortamından kaçarak Türk toprağını vatan seçen Musevilere kucak açan Türk milletinin insancıl yaklaşımını en geniş şekilde yurt içinde ve yurt dışına duyurmak ve Musevi yurtaşlarımızın şükran ifadelerinin açıklanmasına yardımcı olmak" şeklinde açıklanmıştır. Söz konusu "kucak açma" eylemi 1492 yılında İspanya'nın

Katolik iktidarından kaçarak Anadolu'ya ulaştıklarında Yahudilerin karşılaştığı tutumu belirtmek için kullanılmaktadır. Vakfın resmi kuruluşu her ne kadar 1989 yılı olsa da 1992 yılı yani göçün 500. yılı hedeflenmiş, aynı isimle Türkiye Yahudilerinin tarihine, etnolojisine de yer veren bir müze açılmıştır. Her ne kadar Türkiyeli Yahudilerin görünürlüğü bu çalışmalarla arttıysa da “misafirperverlik” ve “misafirlik” gibi iki kavram da gündeme gelmiş, Yahudiler her gündeme geldiğinde bu coğrafyanın misafirleri olarak adlandırılmıştır.

Boğaziçi Üniversitesi öğretim görevlisi Leyla Navaro da 22 Ocak 2009'da *Radikal* gazetesinde “Kendim ve ülkemin geleceği için tedirginim, üzülüyorum, ürküyorum” başlığıyla, dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e açık mektup niteliğinde kaleme aldığı yazısında “Kendimi ait addettiğim ülkem beni eşit vatandaşı olarak görmüyor, din hanemde yazılı olan ibareden dolayı zımmen taraf yapıp düşmanlaştırıyor, devletine ve vatandaşlarına sahip çıkmakla yükümlü devlet sorumluları ve kimi medya saldırganlık ve düşmanlığı kışkırtıcı söylemlerden çekinmiyor ve ülkeyi ele geçirmekte olan ırkçılık dalgasına ‘dur’ diyemiyor, demiyor...” sözleriyle Türkiyeli Yahudilerin maruz kaldığı baskı, ötekileştirme ve en önemlisi misafirlik meselesini gündeme getirmişti. Zira “misafir” olma hali Türkiyeli Yahudileri bu coğrafyanın bir unsuru olarak görmenin önündeki önemli bir engeldi. Dahası Yahudileri “yabancı” ve “öteki” olarak algılamanın da önemli bir aracıydı. Türkiyeli Yahudilerin pek çoğunun üstelik önemli bir çoğunluğunun herhangi bir bağı olmayan, daha da ötesi onların Anadolu'ya yerleşmesinden neredeyse dört yüz yıl sonra kurulmuş bir ülkenin, yani İsrail'in içinde bulunduğu her savaş ya da çatışmanın faturası Türkiye'de Yahudilere kesilirken, onlardan İsrail adına özür dilemeleri ve hatta İsrail'i lanetlemeleri beklenir. Ancak bunları yapmaları da yeterli olmaz. Zira Türkiyeli Yahudiler, Yahudi oldukları için İsrail'e daha yakın, daha sadık olmakla suçlanmakta tam da bu sebeple nankörlükle itham edilmektedir. Yahudiler onları İspanya'dan kurtaran Osmanlı'nın bugünkü torunlarına ihanet etmekle her fırsatta suçlanır. Misafirlik, Türkiye'deki antisemitizmin görünen yüzlerinden yalnızca biridir.

Türkiyeli bir Yahudi, eğer ismi Türkçe değil ise herhangi bir düşmanlık ya da ayrımcılıkla karşılaşmamak ya da en basiti “Kimsin?”,

“Nerelisin?”, “Güzel Türkçe konuşuyorsun” gibi önyargılarla karşılaşmamak için adını gizlemekle uğraşır. Bu gizlenme hali, bir kuruntudan öte Yahudilerin bu coğrafyada yaşamda kalabilme stratejilerinden biridir. Yahudilerin gündelik yaşamını belirleyen, her şeyden önce Anadolu’da geçen yüzyıllar ve elbette bu süreç içinde başlarına gelen çeşitli olaylardır. Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Türkiye Cumhuriyeti süreçlerinde Yahudiler için kamusal alanda uyulması gereken pek çok kural olagelmıştır ki bunlar öncelikle Yahudileri ikincil vatandaşlar olarak belirlemenin de bir aracı olmuştur. Anadolu’da Yahudilerin ve Müslümanların yan yana geldiği ilk dönemlerden itibaren Yahudilerin karşı karşıya kaldığı önyargılardan en eskisi “iğneli fiçı” hikâyeleridir. İğneli fiçı, özetle Yahudilerin kutsal günlerde içmek için hazırladığı şarapların, Müslüman çocukların kanından yapıldığının iddia edilmesidir. Bu iddia Yahudilerin Müslümanlarla yaşadığı hemen her bölgede yaygınca kullanılmış, hatta zaman zaman Yahudiler ile Müslümanları karşı karşıya getirerek pek çok kavgaya da sebep olmuştur.

Osmanlı döneminde Yahudiler kıyafetlerinin Müslümanlara benzetmesinin, ata binmelerinin, hamamda nalinla gezmelerinin ya da evlerinin Müslüman evlerinden yüksek olmasının, kadınların gösterişli kumaşlardan kıyafetler giymesinin, elbiselerinde beyaz renk kullanmalarının ve pahalı mücevherler takmalarının yasak olması gibi pek çok kısıtlamayla karşı karşıya gelmiştir (Okutan, 2009: 32). Sokağa çıkarken yüzlerini açık bulundurma zorunlulukları, özellikle Yahudi kadınları Müslüman kadınlardan ayırabilmenin ve farklılığı ortaya çıkarmanın araçlarından biri olmuştur (Lewis, 1996: 40). Söz konusu tüm bu kuralların Yahudileri ana unsur olarak kabul edilen Müslümanlardan ayırdığını, farklılaştırdığını ve hatta onları ötekileştirdiğini iddia etmek mümkün olsa da tüm bunlar Avrupa’da Yahudilerin yaşadıklarına kıyasla masum görülebilir. Ancak 1923 yılında uluslaşma ve milliyetçilikler çağında Osmanlı İmparatorluğu’nun Türkiye Cumhuriyeti’ne dönüşümüyle beraber Yahudiler de görece homojen bir ulus devletin parçası haline gelmiştir. Din, dil, ırk farkı gözetmeksizin tüm vatandaşlarını eşit görme iddiasında bulunan Türkiye Cumhuriyeti daha ilk yıllarında bu iddiayı çürütmüş, pratikte işlemez hale getirmiş, özellikle Tek Parti ve Demokrat Parti dönemlerinde, yalnızca gayrimüslim te-

baaya yönelik uygulamaya koyulan pek çok kanun ve yaşanan olaylar eşit vatandaşlığın mümkün olmadığını en çok da gayrimüslimlere göstermiştir.

1928 yılında gündeme gelen “Vatandaş Türkçe Konuş” bir kampanya olarak başlamış, pek çok toplumun yanı sıra Yahudileri de etkilemiştir (Hür, 2016: 349-358). Kampanya sürecinde Yahudiler kendilerini kovmuş bir milletin yani İspanya’nın dilini konuşmaya devam ettikleri için nankörlükle suçlanmış, Türkçe konuşmadıkları yerlerde saldırıya uğramış, dayak yemiş ve bunların sonucu olarak devletin de açık buyruğu Türkçe konuşmak olduğundan yüzyıllar boyunca korudukları anadillerinden vazgeçmişlerdir. 1934 yılında Trakya’nın tüm illerinde neredeyse eşzamanlı olarak başlayan “Trakya Olayları” sırasında yerel idareler, kolluk kuvvetleri Yahudilerin yaklaşık on beş gün boyunca taciz ve tehdit yaşamasına müsaade etmiş, devlet ancak olayların üzerinden yirmi gün geçtikten sonra müdahale edilmesine karar verebilmiştir. Bu sırada Trakya’nın pek çok yerleşim biriminde Yahudiler saldırı, taciz, ev ve işyerlerinin taşlanması, tecavüz gibi korkunç olaylarla karşı karşıya kalmış, bu yaşananlar sonucunda binlerce Yahudi Trakya’yı terk etmiş, bir kısmı olaylar dindikten sonra geri dönse de bir kısmı geride bıraktığı o topraklara bir daha geri dönmeyi tercih etmiştir (Demirel, 2017: 207-224). 1939 yılında İhtiyatlı Askerlik adı altında gayrimüslimlere çöpçü üniformaları giydirilerek askerlik yaptırılmış, İkinci Dünya Savaşı’nın en kanlı günlerinde yaşanan bu zorunlu askerlik sürecinde pek çok erkek can tehdiyle karşılaşmıştır (Bali, 2008). 1942’de Varlık Vergisi ve 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül Olayları gibi Yahudilerin de diğer gayrimüslimlerle birlikte ağır bedeller ödediği çeşitli kanun ve vakalar eşit vatandaşlık ilkesinin sekteye uğradığı, gayrimüslimlerin ve elbette Yahudilerin eşit vatandaş olmak bir yana, yerli görülmeyip bir “öteki” hatta “düşman” diye etiketlendiği olumsuz örnekler olarak tarihe kaydolmuştur.

Antisemitizm, dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de ötekileştirme, önyargılar ve komplo teorileri üzerinden ilerlemektedir. Türkiye basın tarihi özellikle belli dönemlerde Yahudi düşmanlığını öne çıkaran yazılarla Yahudiliği kötülükle eşdeğer kılmayı başarmıştır. Antisemit yazarlar 1920’lerden günümüze, benzer bir üslup ve ötekileştirme

yoluyla Yahudi kelimesini öyle bir küfre dönüştürür ki Yahudiler dahi kendilerine Yahudi yerine Musevi demeyi tercih eder hale gelir. Yahudilere “Çıfıt” adı takmak, onları parayla ilişkilendirmek, komplo teorilerinin aktörü olarak görmek, dünyayı ve elbette Türkiye’yi Yahudilerin yönettiğini iddia etmek, seilmeyen herkesi Yahudi olmakla suçlamak, kökeninde bir Yahudilik aramak ve dahası kötülüğünü Yahudi olmasına bağlamak aslında yaşanan antisemitizmin yine sıradan ve olağan örnekleridir. Gerek Türkiye basınında ve gerekse sosyal medyada konuyla ilgili binlerce örnek bulmak mümkündür. Günümüzün yaygın ve popüler sosyal medya araçlarından Twitter’da arama kısmında Yahudi yazarak yapılacak basit bir taramada karşınıza çıkan yüz örnekten neredeyse doksani Yahudileri aşağılamak, ötekileştirmek, düşmanlaştırmak üzerine yazılmaktadır. Ancak Yahudilere duyulan öfke ve nefret kuşkusuz yalnızca söylem üzerinden devam etmemekte, fiziksel olarak da pek çok saldırı gerçekleşmektedir.

1980’li yıllardan bu yana Türkiyeli Yahudilerin ibadethanelerine defalarca saldırıldığı bilinmektedir. Pek çok kişinin yaşamını kaybetmesine sebep olan bombalı saldırılar dışında bugün hâlâ İsrail üzerinden yaşanan tartışmalarda saldırı adresi olarak Yahudilerin ibadethaneleri görülmektedir. İlk olarak 6 Eylül 1986’da İslami Direniş, Kuzey Arap Birliği ve Filistin İntikam adlı üç ayrı örgüt tarafından gerçekleştirilen bombalı saldırıda 22 Yahudi yaşamını yitirir. Neve Şalom Sinagogu, 1 Mart 1992’de bir kez daha bombalı saldırıya uğrar; gerek alınan önlemler gerekse o günün ibadet günü olmaması sebebiyle yaşanan saldırıda kimse yaşamını kaybetmez. Ancak 15 Kasım 2003 tarihinde, eşzamanlı olarak Neve Şalom Sinagogu ile Şişli’deki Bet-İsrail Sinagogu’na iki ayrı bombalı saldırı düzenlenir. Bu kez saldırılarda 27 kişi yaşamını yitirken, 699 kişi yaralanır. Bu bombalı saldırıların sonucusu olsa da özellikle Neve Şalom Sinagogu yıllar boyunca cihatçıların, ülkücülerin, ırkçı saiklerle Yahudileri hedef alanların saldırılarıyla karşı karşıya gelmeye devam eder.

2010 yılında yaşanan Mavi Marmara olayının ardından, Yahudilere ve kurumlarına yönelik pek çok antisemit saldırı gerçekleşir. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Yahudilerine yönelik antisemit eylemlere izin verilmeyeceğini belirten bir konuşma yapmış olsa

da İstanbul'un farklı yerlerindeki pek çok sinagog ile Yahudiler fiziksel olarak antisemit nefrete maruz kalır. İnsani Yardım Vakfı liderleri, Türkiye Yahudilerini de hedef alan tehdit dolu açıklamalar yapmaya devam ederken, gazeteler de antisemit yayınlarla söylemi tetikler. Yıl 2014, 11 Temmuz'da İsrail'in Gazze'ye operasyon başlatmasının ardından *Yeni Akit* gazetesi, sinagogları ve Yahudileri hedef gösterir. İsrail Konsolosluğu'nun yanı sıra pek çok sinagogun önünde günlerce eylemler sürerken 22 Temmuz günü Ortaköy Sinagogu önünde buluşarak İsrail karşıtı sloganlar atan grup, sinagoga yumurta atar. Güvenlik güçleri eylemcilere müdahale etmez ve yaşananların ardından kimse cezalandırılmaz. 2014 yılının antisemit saldırılarında yumurta atmak moda haline gelir. 2014 yılında, 15 Kasım 2003 sinagog saldırılarının anma töreni sırasında, bombalı saldırı sonucunda gözlerini kaybeden bir vatandaş, Yahudileri ve sinagogu hedef alarak "Sizin yüzünüzden, bu sinagog yüzünden gözlerimi kaybettim" der, Yahudileri lanetleyerek sinagog kapısına yumurta fırlatır.

2017 yılının 20 Temmuz'unda adres yine Neve Şalom olur. Mescid-i Aksa'da yaşanan gerginlikleri bahane ederek Neve Şalom Sinagogu'na taş ve sopalarla saldıran Alperen Ocakları adlı grup, yalnızca İsrail'i protesto etmez, aynı zamanda ellerindeki sopaları sallayarak Türkiyeli Yahudileri huzur vermemekle, gerekirse ibadethanelerine sokmamakla tehdit ederken, sinagog kapısına taş fırlatır, sopalarla vurur. Bir gün sonra, saldırıyı gerçekleştiren grubun hedefinde bu kez de Balat'ta bulunan bir başka sinagog vardır. Benzer sahnelerin yaşandığı ikinci saldırının da ardından yetkililer yaşananları kınar, Anadolu Ajansı ve TRT ise saldırıları protesto gösterileri olarak haberleştirir. 2017 yılının Kasım ayında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapan bir öğretmen tarafından gerçekleştirildiği öğrenilen saldırıda, İsrail'i protesto etmek amacıyla sinagogun kapısına "yakılacak mekân" yazılı bir afiş bırakılır. Bunlar yaşanan olaylardan bazılarıdır.

Görüleceği gibi Türkiyeli Yahudiler, vatandaşları olmadıkları bir ülkenin politika ve yaklaşımlarından, tarafı olmadıkları bir savaşın sonuçlarından her fırsatta sorumlu tutulmaktadır. İsrail'i protesto etmek amacıyla sık sık rahatsız edilirler. Günümüzde artık hiçbir Türkiyeli Yahudi ibadethanesine elini kolunu sallayarak gidememektedir. Sinagoglar ve

her türlü Yahudi kurumuna giriş son derece yüksek güvenlik önemleriyle gerçekleşmek zorundadır. Yüksek ve kalın duvarlarla korunan mekânlara giriş yapmak için çelik kapılar ardından, x-ray cihazlarından geçmek gerekir. İbadethanelerde bulunan koltukların altlarında mutlaka baretler bulunur. Bu baretlerin her ne kadar olası bir depreme karşı önlem olarak bulundurulduğu söylene de olası yeni bombalı saldırılara bir hazırlık olarak görüldükleri de kuşkusuzdur. Yahudiler kurumlarının içine girmek değil, kapısına dahi gitmek için bile özgür değildir. Pek çoğu gideceği yere –bu ister ibadethane, ister mezarlık, ister okul olsun– yakın bir yeri tercih eder, gideceği yerin tam adresini ya da adını kullanmaktan çekinir. İsrail ve Filistin arasında yaşanan her gerginliğin muhatabı olarak görülmenin, gazetelerin antisemit söylemlerinin ve Kurtlar Vadisi, Payitaht Abdülhamid ve benzeri yapımlarda Yahudilerin sistematik olarak düşmanlaştırılmasının bir sonucu olarak Türkiyeli Yahudiler maruz kaldıkları antisemitizmle yaşamayı öğrenmek zorunda kalmıştır.

Antisemit eylemler kanunla o şekilde tanımlandıklarında suçtur. Cezai eylemler de ister kişiye, ister –binalar, okullar, ibadet yerleri ve mezarlıklar gibi– mülke yönelik olsun, Yahudilere ait veya Yahudilerle ilişkili olduğu veya öyle algılandığı için hedef gözeterek işleniyorsa antisemittir. Antisemit ayrımcılık, Yahudilere diğerlerine sağlanan fırsat ve hizmetlerin verilmesinin reddedilmesidir ve pek çok ülkede yasadışıdır. Ancak Türkiye henüz ne antisemitizmi bir suç olarak tanımış ne de hemen her gün gerek basılı gerekse sosyal medyada yaşanan antisemit nefret söylemleriyle yine sık sık karşılaştığımız fiziksel saldırıları bu çerçevede ele alarak bir cezalandırma mekanizması kurmuştur. Antisemitizm yalnızca mağdur grupları yani Yahudileri ilgilendirmez. Antisemitizm, düşmanlaştırma zihniyetinin matematiğini insanların beynine nakşeder. Özellikle II. Dünya Savaşı sürecinde, son derece antisemit saiklerle Yahudileri katletmek üzere yola çıkmış Nazilerin, Yahudilerle beraber pek çok halkı da katletmesi bunun en canlı örneklerindedir. Tam da bu sebeplerle antisemitizmle mücadele son derece yüksek öneme sahip görülmeli ve bu alanda mücadeleye ses vermek özellikle sivil toplum örgütlerinin ve insan hakları alanında çalışan hemen herkesin öncülü haline gelmelidir.

Seçilmiş Kaynaklar

- Bali, R.N. (2008). *Yirmi Kur'a Nafia Askerleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bora, S. (2017). *Anadolu Yahudileri Ege'de Yahudi İzleri*. İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Demirel, I. (2017). Trakya Yahudileri ve "Fortuna". Bilecen, T. ve Dizman, İ. (der.) içinde. *Trakya'nın Renkli Dünyası Aşrı Memleket*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gerber, J.S. (1994). *Jews of Spain: A History of the Sephardic Experience*. Simon and Schuster.
- Güleryüz, N. (2012). *Bizanstan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Hür, A. (2016). *Gayri Müslimlerin Öteki Tarihi*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Lewis, B. (1996). *İslam Dünyasında Yahudiler*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Navaro, L. (22.01.2009). "Kendim ve ülkemin geleceği için tedirginim, üzülüyorum, ürküyorum". Radikal Gazetesi.
- Okutan, M.Ç. (2009). *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- IHRA. (25.08.2018). *Working Definition press release (PDF)*.

Dine Dayalı Ayrımcılık: Türkiye’de Karmaşık Bir Mesele

Prof. Dr. İştar Gözaydın

1923’te siyasi ve yasal olarak kurulan Cumhuriyet Türkiye’si bir modernite projesiydi. Özellikle 1923’ten 1945’e kadar olan tek partili dönemde devlet, sosyal ve kültürel mühendislikte merkezi bir rol aldı. Osmanlı modernleşmesinden farklı olarak, Cumhuriyetin kurucu seçkinlerinin laiklik¹ yanlısı politikaları modern/Batılı bir yapıya doğru sadece ülkenin üst yapısını değiştirmek yönünde değil, aynı zamanda toplumu tümüyle dönüştürmeye çalışmak şeklinde olmuştur. Geleneksel inanç sistemleri burada bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır; diğer bir deyişle, din benzer süreçlerdeki pek çok başka siyasi yapıda olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadroları tarafından da modernitenin rakibi olarak algılanmıştır. Bu nedenle, dini kamusal alandan çıkarmak ve bireyin inanç ve uygulama meselesine indirgemek için politikalar uygulanmış ve böylelikle din özgürlüğü ilkesinin yalnızca özelleştirilmif dini korumasını sağlanmıştış. Böylece 13. yüzyıldan bu yana bu topraklarda hüküm süren inanç sistemi olan İşlam, özel alana çekilmiştir.

Osmanlı devleti, neredeyse tüm modernizm öncesi siyasi yapılarda olduğu gibi ilahi meşruiyete dayanıyordu. Buna karşın Osmanlı hükümdarları 15. yüzyıldan itibaren şeriata ek olarak, idari yapının artan kar-

1 “Laiklik yanlısı” ifadesini, devlet ve din ayrılığını ifade eden sekülerizme karşı devletin dini kontrolünü tercih edenler için kullanıyorum.

maşıklığıyla baş edilmesini sağlamak üzere birtakım kanunnameleri de uygulamaya geçirmiştir. Gayrimüslim nüfusu teşkil eden ve zimmi olarak adlandırılan kesim, vergilerini zamanında ödediği ve Müslümanlarla çatışmadan kaçınıldığı sürece barış içinde yaşayabilirdi. Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler, kendi meseleleri hususunda kendi yargı yetkilerine sahip topluluklar (millet) olarak yapılandırılmıştı (Barkey 1994, 43). Bu, imparatorluğun devamı için sınırlı hoşgörünün bir ifadesiydi. Daniel Goffman, orta çağın geç dönemlerindeki Avrupalı Hıristiyan ve Osmanlı siyasilerini şu şekilde karşılaştırmaktadır: "... Avrupalı Hıristiyanlar çoğu zaman 'öteki' yaklaşımı ile, özellikle de Yahudi ve Müslüman ile olan ilişkilerini şiddetli zulüm ve sınır dışı etme yoluyla yönetiyorlardı. Osmanlılar, kendi 'ötekilerini', kuramsal bir Müslüman üstünlüğünü ileri sürerek gayrimüslimlere yönelik kişi başı vergi ve çoğu zaman sembolik tüketim kısıtlamaları uygulayarak ve imparatorluk içinde çeşitli dinlerin adeta özgürce birlikte yaşadığı bir ortamda daha az şiddetle idare ettiler. Buna karşılık, Osmanlı devleti Müslüman nüfusa karşı o kadar hoşgörülü değildi ve her türlü heterodoks İslami hareketi mağdur etti ..."² Bu, Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldan sonra merkezileştirme çabalarına muhalefet eden tüm dini gruplara karşı acımasız bir sosyal örgüt etmesiydi.

Modernleşmeye neden olan paradigma dönüşümleriyle yeni ayrımcılıklar türedi. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve 1856 tarihli Islahat Fermanı, istedikleri dini seçmek de dahil olmak üzere, hem Müslüman hem de gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasının bir dizi dini özgürlüğünü garanti altına aldı. Reform hareketinin bir sonucu, Osmanlı hukukundaki Müslüman, zimmi ve gayrimüslim-yabancı kategorilerinin ortadan kalkması oldu; ancak Osmanlı idaresi, üç büyük gayrimüslim cemaatin kendi kendini idare etmesini sağlayan bir dizi hukuki düzenlemeyle millet adı verilen dini grupları tanımaya devam etti: Rum Ortodoks (1862), Apostolik Kilisesi Ermenileri (1863) ve Yahudiler (1865) (Hanioğlu 2008, 74-76). 1876 Anayasası'nda İslam devletin resmi dini olarak kalmasına rağmen tarihte ilk defa tüm tebaanın dinlerine bakılmaksızın eşit haklara sahip Osmanlılar olduğu ilan edildi. Osmanlı'nın tüm bürokratik pozisyonları kâğıt üzerinde gayrimüslimler için açık hale geldi, ancak uygulamada sorunlar vardı. Siyasal İslam

2 Barkey (2008), 160; çeşitli gruplara uygulanan baskılar için bkz.160-191.

(Türköne 1991) kadar milliyetçilik de modernleşme sürecinin ürünleridir. Birinci Dünya Savaşı'nın kötü ekonomik koşullarının oluşan milliyetçi duygularla beslenmesi, 1915'te başta Ermeniler olmak üzere Süryani ve Keldani Hıristiyanlara yönelik insanlık suçlarına yol açtı.

1924 yılında, İslam inancı ve uygulamalarına ilişkin hizmetleri yürütmeye yönelik laik idari bir birim olan Diyanet İşleri Başkanlığı (bundan sonra Diyanet olarak anılacaktır), İslam dininin gereklerini yerine getirmek, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yürütmek üzere kurulmuştur (Gözyaydın 2020). Bu kurum İslami hizmetleri düzenlemek için kurulmuştu; ancak aslında resmi bir İslam anlayışını yayarak “dini” kontrol etmenin ve sekülerizmi “güvence altına almanın” bir aracıydı. Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu seçkinlerinin zihniyetinde din, kişisel alanda kalacaktı; kamusal yönü sadece Diyanet tarafından yönetilecekti.³ Böylelikle 30 Kasım 1925'te dervişlik/tarikatlar yasal olarak yasaklandı.⁴

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalandı. Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklar için olumlu kimi haklar sağlamakla birlikte olumsuz durumlar da doğdu: Gayrimüslim kesimin sadece üç büyük (Rum Ortodoks, Ermeni Ortodoks ve Yahudi) topluluktan oluştuğu şeklinde yorumlandı. Bu nedenle, Süryani Ortodoks ve Süryani Keldani, Latin Katolik ve Bahai inancına sahip diğer Müslüman olmayan grupların hakları Türkiye tarafından Lozan koruma planına tabi görülmemiştir. Dahası, üç büyük toplulukla ilgili olarak dahi, özellikle mülkiyet sorunları ve dini/eğitim kurumlarıyla ilgili konularda uygulama yetersiz kalmıştır. Türk vatandaşlığını ve Türk uyruğunu tespit etmek 1920'lerin modern Türkiye'nin öncelikleriydi. Türklüğü tanımlayan 1924 Anayasası'nın 88. maddesine ilişkin Meclis'te geçen yoğun tartışmalar, bir kısmı nefret söylemi olarak nitelendirilebilecek birçok ayrımcı ifade içermektedir.⁵ Gayrimüslim kesimin Türkleştirilmesi ve marjinalizasyonuna yönelik girişimler 1920'lerde hararetlendi.⁶ “Geçmişin olumsuz mirası, İkinci

3 “Nakşi Kürtler 1925'te ayaklandı; diğer Nakşibendiler, içerden fethetmek üzere Diyanet'te iş bulmaya baktılar.” Bu iddia için bkz. Findley, (2010), 382-383.

4 Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun 677, 13 Aralık 1925.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, dönem II, cilt 8/1: 908-911.

6 1920'lerde ve 1930'larda gayrimüslim nüfusa yönelik “Türkçe konuşma” kampanyaları ve diğer olumsuz faaliyetler için bkz. Çağaptay (2006).

Dünya Savaşı atmosferinde sonradan yeniden su yüzüne çıkacak ve ateşkes ve Kurtuluş Savaşı yıllarının travmasını yeniden yaratacaktır. Sonuç olarak, spekülasyonlardan ve karaborsa işlemlerinden elde edilen kazançları haklı olarak vergilendirmeyi amaçlayarak 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi, yalnızca Yahudi ve Hıristiyan inancına sahip vatandaşlar ile Dönme kökenli vatandaşlara karşı tamamen ayrımcı bir şekilde uygulanacak.” (Bali 2006, 49)

1940’ların sonları, iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP), İslami hassasiyetleri olan nüfusun bir kısmına birtakım tavizler vereceği dönemdi; ancak yeterli olmadı. Yirmi küsur yıl süren tek parti iktidarından sonra alternatif parti olan Demokrat Parti (DP), çok partili rejime geçiş aşamasında 1946 seçimlerine katıldı. "DP, genel olarak seküler kurumlara katılmış ve geleneksel kurumların tasfiye edilmesinden hoşlanmayanların hâlâ sahip olduğu dini duygulardan yararlandı." (Vertigans 2003, 48) DP, 1940’ların sonlarında bir umut kaynağıydı ve 1950’ler boyunca maalesef acı bir hayal kırıklığından öteye geçemedi.

“... 1955’te belirsiz menfaat odaklarının İstanbul’daki Rumlara karşı eylemlere gelişmesiyle modern Türk tarihinin en korkunç hatası gerçekleşti.” (Stone 2010, 160) Yağmacılar yalnızca gayrimüslimlere (ağırlıklı olarak Yunanlar, ancak diğer dini azınlıklara da) ait mülklere değil, kiliselere ve mezarlıklara da saldırdı: Kutsal resimler, haçlar, ikonalar ve diğer kutsal nesnelere yok edildi. İstanbul’daki 73 Ortodoks kilisesinin tamamı ateşe verildi (Korkut 2019). Türk devletinin tüm azınlıkları Anadolu’dan çıkarma politikası 1950’lerde büyük ölçüde başarılı oldu. Bu bağlamda, 6/7 Eylül pogromu, İstanbul’daki Hıristiyan toplulukların ortadan kaldırılmasının özellikle başarılı bir devamı olacağını kanıtlayacaktı.

1960’taki ilk askeri müdahalenin ardından yeni bir anayasa yazıldı ve bu darbenin ardından demokrasi ve insan hakları açısından üzüntü verici birçok darbe daha oldu. 1961 Anayasası, Türkiye halkına, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sahip olduklarından daha fazla hak ve özgürlük sağladı; yeni siyasi partiler kuruldu. 31 Mart 1975’te Demirel, MSP ve “milliyetçi kesim” olarak bilinen aşırı milliyetçi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile sağcı bir koalisyon kurdu. Böylece "Sağcı militanlar, liderleri koalisyonu yönettikleri için kendilerini artık devletin bir parçası olarak görüyorlardı ve bu da onlara koruma sağlıyor ve siyasi muhaliflerini te-

rörize etme imkânı tanıyordu. Alevilere... saldırdılar... çünkü seküler ve aşırı milliyetçi Cumhuriyetçileri desteklediler.” (Ahmad 2003, 142) 1978’de Kahramanmaraş’ta başta Alevilere yönelik yedi gün süren saldırılarda 100’den fazla ölü, yüzlerce yaralı vardı. 210 ev ve 70 ofis harap edildi.⁷

1961 Anayasası hakların demokratik olarak düzenlendiği bir hukuk belgesi olmasına rağmen, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ve bunun sonucunda yapılan kısıtlayıcı değişiklikler var olan özgürlük ortamını değiştirdi. 1970’lerde devlet öncelikle ve şiddetle “sol”u hedef aldı; ancak Bediüzzaman külliyatını toplu olarak okumak gibi faaliyetler nedeniyle Ceza Kanunu’nun 163. maddesi uyarınca ‘yasadışı hareketten’ koğuş-turmalara girildiği ve mahkûmiyetler verildiği de bir vakıydı.

Eylül 1980’de Türkiye bir askeri darbe daha yaşadı ve ardından özgürlükleri bir öncekinden daha fazla kısıtlayan yeni bir anayasa yürürlüğe koyuldu. 1980’li yıllar boyunca siyaset Kenan Evren ve Milli Güvenlik Konseyi’nin gözetimi ve kısıtlamaları altındaydı; ancak yine de çok sayıda sivil toplum hareketi ve yeni siyasi hareketler belirdi. Bu yıllar Türkiye’de çoğu sivil toplum kuruluşunun temellerinin atıldığı yıllardır.

1990’lar, şiddetin sadece Kürtlere değil Alevi gruplara da yönelik olduğu yıllardı. Sivas’ta bir festival için Türkiye’nin dört bir yanından bir araya gelen Alevi ruhani liderler, aydınlar, sanatçılar ve halktan pek çok kişi, 2 Temmuz 1993’te İslam yanlısı köktendinci bir kitle tarafından katledildi; 35’i öldü, 50’den fazlası ağır yaralandı. Alevilere yönelik bir başka saldırı, Mart 1995’te İstanbul’un Gazi Mahallesi’nde gerçekleşti. Ayaklanmaların devam ettiği dört günde 22 kişi öldü, 155 kişi ağır yaralandı. Resmi açıklamalarla failer savunuldu ve failer hakkında gerekli işlemler ne yazık ki yapılmadı.

28 Şubat 1997’de Genelkurmay üyeleri, iktidarda olan Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller’den, İslami cemaatlerin daha sıkı kontrol edilmesini, imam hatip liselerinin ve Kuran kurslarının sayılarının azaltılmasını, “yeşil sermaye”nin etkisizleştirilmesini ve laiklik karşıtı olarak görülen radyo ve TV istasyonlarının kapatılmasını talep etti. Bu talepler doğrultusunda Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) üniversitelerde başörtüsü takılmasını yasakladı. Başörtülerini çıkarmayı reddeden öğrencilerin derslere

7 <http://bianet.org/english/english/103813-remembering-the-maras-massacre-in-1978;>
<http://bianet.org/english/politics/170324-37-years-after-maras-massacre;>

ve sınavlara girmesine izin verilmedi. Anayasa Mahkemesi, Ocak 1998’de Necmettin Erbakan başkanlığındaki Refah Partisi hakkında yasaklama kararı verdi ve böylece parlamentodaki en büyük partiyi kapatılmış oldu.

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) 2002 parlamento seçimlerindeki etkileyici seçim zaferi Türk siyasetinde köklü bir değişikliğe neden oldu. Ancak, 2007’den itibaren başka bir dönüşümün işaretleri ortaya çıktı; bu, demokrasi vurgusundan muhafazakâr bir İslami söyleme geçerek, hegemonik otoriter bir rejim inşa etme yolunda bir politika değişikliği idi. Bu değişim, AKP’nin “eski rejim”in birtakım çabaları karşısındaki tepkisi olarak okunabilir: Din ve devlet ayrımı ilkesini ihlal ettiği suçlamasıyla AKP’yi kapatmaya ve önde gelen 71 üyesini beş yıl süreyle siyasetten men etmeye çalışan 2008 yılındaki kapatma girişimi, partinin ve özellikle Erdoğan’ın tutumunda bir dönüm noktası oldu. Anayasa Mahkemesi, altı üyenin kapatma yönünde oy kullanması üzerine (yedi oy gerekmektedir) savcının taleplerini reddetti ve partiyi yasaklamadı. Mahkeme 9 Temmuz 2009 tarihinde talebi reddeden kararını verdi ve AKP aleyhindeki dava sona erdi. Gezi protestoları, “17-25 Aralık süreci” ve son olarak 15 Temmuz 2016’daki başarısız darbe girişimi, Türkiye’nin otoriter rejim yönündeki yolunun son aşamaları oldu. Temmuz 2018’de, bir önceki ay yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde zafer kazanmış olan Erdoğan, Türkiye’nin Cumhuriyetin kuruluşundan beri devam eden parlamenter rejimini hukuken ve siyaseten bir başkanlık sistemine dönüştürmeye başladı. Türkiye Anayasası’nda yapılan değişiklikler, cumhurbaşkanına tek kişilik bir iktidar kurmak için yeterli yetkiler tanımaktaydı.

Diyanet, yasal ve siyasi olarak 2010’lu yıllarda yeni devlet politikalarının yurtiçinde ve yurtdışında yaygınlaştırılması için faydalı bir araca dönüştürüldü. Sosyal mühendislik girişimleri bir kez daha aktif oldu. “Cemaatler zayıfladıkça ve AKP güçlendikçe, (devletin kontrolündeki) Diyanet İşleri Başkanlığı daha meşru hale geldi, halk daha fazla ona yöneldi, saygı ve kabul işareti olarak takvimlerini duvarlara asmaya başladı” (Tuğal 2009, 200). Açıkça Sünni İslam’ı destekleyen bir dini kurumunun güçlendirilmesi, “diğerlerine” karşı daha fazla ayrımcılığın bir göstergesiydi.

Türkiye’de din özgürlüğü ve uygulamasına ilişkin çeşitli izleme raporları, süregelen bazı ihlalleri ve ayrımcılıkları ortaya koymaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Dini Özgürlük Komisyonu (USCIRF), 1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası (IRFA) ile oluşturulan ve evrensel din veya inanç özgürlüğünü uluslararası arenada izleyen bağımsız bir ABD federal hükümet komisyonudur. Bu komisyon yıllık raporlar yayınlar ve başkana, dışişleri bakanına ve Kongre'ye politika tavsiyeleri sunar.⁸ İzleme sürecinde üç kategori bulunmaktadır: 1. özellikle endişe verici ülkeler; 2. izlenen ülkeler ve bölgeler; 3. diğerleri. Türkiye 2009 yılında izleme listesine alınmış, günümüze kadar ilk iki kategoriden çıkamamıştır.

İkinci referans kurum olarak ele almak istediğim İnanç Özgürlüğü Girişimi, Türkiye'de düşünce, din, inanç özgürlüğüyle ilgili konuları izlemek, yasal standartlar oluşturmak ve izleme raporları hazırlayarak tüm paydaşlar için erişilebilir hale getirmek amacıyla Eylül 2011'de kuruldu. 2013 yılından bu yana yayımlanan dört raporda gözlemler ortaya koyuldu.

Ayrımcılık bağlamında, raporlarda yer alan şu süregelen ihlallere ve ayrımcı davranışlara odaklanmak istiyorum:

Dinsizlik Hakkı

Dinsizlik hakkı birkaç kategoriye kapsar: "Bir kişinin herhangi bir dine inanmaması, o kişinin otomatik olarak Tanrı'ya inanmadığı anlamına gelmez. Prensip olarak, ateistler hiçbir dine, bir tanrıya veya tanrılara inanmazlar. Ancak herhangi bir dine mensup olmayan bir kişi bir tanrıya inanabilir (deizm); tanrı fikrini sorgulayabilir (şüphecilik); bir tanrının varlığının veya yokluğunun belirlenemeyeceğini düşünebilir (agnostisizm) ya da dini konularla hiç ilgilenmeyebilir."⁹ Mevcut kimlik kartlarında dini inanç alanı bulunmamaktadır; ancak kartların mikroçipleri kişinin dinini veya inancını beyan etmesi bağlamında zorlayıcı olma niteliği taşır. Ayrıca Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülkede ayrımcılık potansiyeli yaratabileceğinden, çoğunluk yine de din bölümünü boş bırakma konusunda isteksiz davranmaktadır. Dinle ilgili konularda her türlü eleştirel yaklaşımın cezalandırılabilir olabileceğinin örneği Aydın Tatlav davasıdır; uluslararası yargıda görülen bu davada davacı, İslam'ın, sosyal

⁸ <https://www.uscirtf.gov/about-uscirtf>

⁹ Bkz. Şirin (2014), 59-88. Bu kategorilere ilişkin araştırma sayısı Türkiye'de çok azdır.

adaletsizliği “Tanrı’nın iradesi” olarak meşrulaştırdığını kaleme almıştı.¹⁰ Türkiye’de krematoryum ve dini usullerin uygulanmadığı cenazeler için tahsis edilmiş mezarlıklar bulunmamaktadır. Ateizm Derneği 2014 yılında kurulduğundan beri nefret söylemi ve saldırıların hedefi olmuştur.¹¹

Bireyin Dinini veya İnancını Değiştirme Hakkı

İslam’dan başka bir dine geçiş, Türkiye’de en ağır şekilde saldırıya uğrayan haklardan biri oldu. Aslında kişinin dinini değiştirme hakkı bağlamında tamamen meşru olan misyonerlik faaliyetlerinin şiddetle sonuçlandığı vakıalar oldukça çok sayıdadır. 2006’da İtalyan Katolik Rahip Santoro, milliyetçi bir genç tarafından Trabzon’da öldürüldü. 2007’de genç bir adam İzmir’de bir Katolik rahibi bıçakladı ve misyonerlerin Türkiye’yi ele geçirmeye çalıştığını anlatan bir filmde ilham aldığı iddia etti. Nisan 2007’de Malatya’da bir Alman ve Protestan olmayı seçen iki Türk saatlerce işkence gördükten sonra beş Türk genci tarafından öldürüldü.

Azınlıkta Kalan İnanç Gruplarını Hedef Alan İftira Niteliğinde Söylemler

AKP’nin gayrimüslim toplulukların hakları bağlamında başlattığı çeşitli olumlu faaliyetlere rağmen, bizzat Erdoğan’ın dile getirdiği İslam’ın diğer dinlere üstünlüğünü vurgulayan söylem,¹² gayrimüslim gruplara yönelik nefret söyleminin sıkça kullanılmasına zemin hazırlamaktadır.¹³ Bu bağlamda, gayrimüslimlerin “hain” ve “sömürücü” olarak aşağılayıcı sıfatlarla yaftalanmaya maruz kalması daha belirgin hale gelmiştir.¹⁴

10 Aydın Tatlav/Türkiye, 2 Mayıs 2006, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, no. 50692/99

11 Bkz. <https://www.ateizmderneği.org.tr>

12 “Erdoğan: Bizim tek derdimiz var, İslam İslam İslam” (Erdoğan: Bizim tek derdimiz var, İslam İslam İslam <http://bianet.org/bianet/siyaset/166454-erdogan-bizim-tek-derdimiz-var-islam-islam-islam>)

13 Hrant Dink Vakfı, medyadaki nefret söylemini izlemektedir ve periyodik raporlar yayınlamaktadır: 2019 için en yakın örnek, medyada sadece Yahudiler, Ermeniler ve Suriyelilerin değil, aynı zamanda Hristiyanların, Budistlerin, ateistlerin, deistlerin vb. sık sık nefret söylemine maruz kalmasıdır.

14 Günümüz Türk toplumunda gayrimüslimlerin “yabancı” olduğu algısı yaygın bir algıdır. Yabancı düşmanlığı üzerine yapılan araştırmalar, dini azınlıklara yönelik iftira söylemlerinin kaynaklarını ortaya koymaktadır. Bkz. Çarkoğlu (2006), 170.

Heybeliada Ruhban Okulu

Heybeliada Ruhban Okulu, 1844'te din adamlarını eğitmek amacıyla uluslarüstü bir temelde kuruldu. 1971'de, yüksek öğretimi yeniden organize etme ve özel yüksek öğrenim kurumlarının lağvedilmesine dair kanun bahane edilerek kapatıldı. 1970'ler, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs konusunda sürtüşmelerin başladığı bir dönemdi. O zamandan beri Heybeliada Ruhban Okulu iki devlet arasında siyasi pazarlık konusu olmaktadır. Bu okulun yeniden açılmasını önlemek, din ve eğitim haklarının birlikte ihlalidir.

Zorunlu “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” Dersleri

Yahudi ve Hıristiyan ailelerin çocukları, eğitimleri süresince Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden muafır. Ancak muafiyet hakkını kullanabilmek için öğrenci ve velilerin din bölümünde belirtilen, ilgili dine ait kimlik fotokopilerini ibraz etmesi gerekmektedir. Öncelikle bu durum, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarıyla uyumlu olmayan bir şekilde kişinin dinini açıklamaya zorlanmasına sebebiyet verir. Ayrıca, 2013-2014 öğretim yılında uygulanmaya başlanan standartlaştırılmış “Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş” (TEOG) testi bu öğrenciler için ayrımcılık kaynağı olmuştur. Haziran 2015'te açıklanan TEOG sınav sonuçları hesaplanırken, din eğitiminden muaf olan azınlık öğrencilerinin zorunlu din dersi almış olarak listelendiği tespit edilmiş, ancak bu durum daha sonra yetkililer tarafından düzeltilmiştir.¹⁵

Alevi Topluluklara Yönelik Ayrımcılık

Devlet İslam'ı Türkiye'de her zaman Sünni yönelime sahip olmuştur ve bu nedenle Alevi toplulukları çoğunlukla Cumhuriyetçi idarenin dışında tutulmuştur. Alevi ve Sünni topluluklar arasındaki geçmişten gelen düşmanlıklardan ötürü sıkça Aleviler kamusal alanda kimliklerini gizlemeyi yeğledi.¹⁶ Elizabeth Özdalga, 2008'de yayımlanan bir makalesinde “Alevilerden şikâyetlerinin dile getirilmesi istendiğinde en sık zikredilen konuların zorunlu din eğitimi, cemevleriyle ilgili inşa ve finansman zor-

15 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10305/el-yordamiyla-teog>

16 Alevilere karşı dini inançlar ve uygulamalar üzerine bir araştırma için bkz. Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu (2009), 28-30.

lukları ve devlet nezdinde temsiliyetteki noksanlık” olduğunu belirtir. (Özdalga 2008) Bu makalenin yayımlanmasının üzerinden geçen on küsur senede, önemli AIHM kararlarına da rağmen hemen hemen değişen bir durum olmadı.

Sonuç Yerine

Söz konusu kararlara rağmen Türkiye’deki inanç gruplarının hâlâ herhangi bir hukuki kişiliği bulunmamakta, bu konuda herhangi bir girişim de gözlemlenmemektedir. Alevi, Protestan Hıristiyan ibadethaneleri tanınmamaktadır. Ermeni Patrikliği’nin seçim prosedürüne yapılan müdahaleler yakın zamanda kamuoyunda duyulmuştur ve her ne kadar azınlık vakıflarının mallarının bir kısmı cemaatlere iade edilmişse de çok sayıda azınlık vakfı hâlâ hukuken tanınmadığından mağduriyetleri devam etmektedir.¹⁷

Son bir not olarak, hak ve özgürlüklerin korunması rejimlerine yönelik birincil unsurun hakkaniyet olması gerektiğinin altını çizmeliyim. 1981 tarihli Her Türlü Hoşgörüsüzlük ve Din veya İnanç Temelli Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin BM Deklarasyonu, dinsel haklar konusunda önemli bir uluslararası belgedir ve 7. maddesi gereği, Bildirgede belirtilen hak ve özgürlükler herkesin uygulamada bunlardan yararlanabileceği şekilde ulusal mevzuatta yer almalıdır. Ancak kimsenin dini de başkalarına zarar vermek için kullanılmamalıdır. Din genellikle LGBTQ kişilere, kadınlara, dini azınlıklara, inanmayanlara ve diğerlerine yönelik ayrımcılık yapmak için bir bahane olarak kullanılabilir. Dolayısıyla dine dayalı ayrımcılıkla mücadele, her zaman din adına ayrımcılığı da kapsamalıdır.

17 Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi 22 Mayıs 2019 tarihinde Ermeni Patriği seçim sürecine müdahale edilmesinin Anayasa’nın 24. maddesine aykırı olduğuna karar verdi. (*Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan* (Başvuru No: 2014/17354). <https://www.ana-yasa.gov.tr/media/6037/2014-17354.pdf>)

Kaynaklar

- Ahmad, Feroz. (2003). *Turkey: The Quest for Identity*. Oxford: Oneworld.
- Bali, Rifat N. (2006). The politics of Turkification during the Single Party period. *Turkey Beyond Nationalism Towards Post-Nationalist Identities içinde*, Hans-Lukas Kieser (ed.). Londra-New York: I.B. Tauris.
- Barkey, Karen. (1994). *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Ithaca ve Londra: Cornell University Press.
- Barkey, Karen. (2008). *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Çagaptay, Soner. (2006). *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?* Londra ve New York: Routledge.
- Çarkoğlu, Ali. (2006). The New Generation Pro-Islamists in Turkey: Bases of Justice and Development Party in Changing Electoral Space. *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti içinde*, M. Hakan Yavuz (ed.). Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Çarkoğlu, Ali ve Kalaycıoğlu, Ersin. (2009). *The Rising Tide of Conservatism in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan
- Findley, Carter Vaughn. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789-2007*. New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Goffman, Daniel. (2002). *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Gözaydın, İftar. (2020). *Diyanet: Türkiye’de Din Siyaseti* (gözden geçirilmiş baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioglu, M. Şükrü. (2008). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton-Oxford: Princeton University Press.
- Korkut, Tolga. (2019). “What happened on 6-7 September?”, *Bianet*. <https://m.bianet.org/english/minorities/116914-what-happened-on-6-7-september>
- Özdalga, Elizabeth. (2008). The Alevis-A “New” Religious Minority? Identity Politics in Turkey and Its Relation to the EU Integration Process. In *Religion, Politics, and Turkey’s EU Accession*. Dietrich Jung and Catharina Raudvere (ed.). New York: Palgrave Macmillan.
- Stone, Norman. (2010). *Turkey: A Short History*. Londra: Thames & Hudson.
- Şirin, Tolga. (2014). Freedom From Religion in Turkey. *Freedom of Reli-*

- gion and Belief in Turkey* içinde, Özgür Heval Çınar ve Mine Yıldırım (ed.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Tuğal, Cihan. (2009). *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Türköne, Mümtazer. (1991). *Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vertigans, Stephen. (2003). *Islamic Roots and Resurgence in Turkey: Understanding and Explaining the Muslim Resurgence*. Westport, Connecticut-Londra: Praeger.

CİNSİYET KİMLİĞİ VE CİNSEL YÖNELİM AYRIMCILIĞI

Dr. Kıvılcım Turanlı

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık

Dr. Kıvılcım Turanlı

Bu konferans için davet aldığım da sosyal medyada bir kampanya vardı. Herkes en sevdiği kitap adlarını paylaşıyordu; kitabın içeriğini sevmeye zorunluluğu olmadan kitapların sadece adı paylaşılıyordu. O sıralarda ben sevdiğim kitap adlarını değil de beni biraz öfkeliendiren, 1792’de yazılmış olan bir kitabın adını düşündüm: *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. 1792’den hatta öncesinden bu yana iktidarlar karşısında hepimiz haklarımızı gerekçelendiriyoruz. Bütün teorileri, mahkeme kararlarını, hukuk kurallarını bir an için unuttuğumuzda, “Ayrımcılık nedir ya da nerede başlar?” sorusunun cevabının bu kitabın adında gizli olduğunu düşünüyorum. Sahip olduğunuz hakları gerekçelendirmek, var olduğunuzu ispatlamak için haykırmak (kadınlar vardır, eşcinseller vardır, translar vardır gibi), diğerlerini var olduğunuza ikna etmek zorunda kaldığımız yerde başlar; kuşkusuz, adaletsizlik de. (Elbette bu söylediklerim kitabı değersiz değil, aksine daha da önemli kılmaktadır.)

Adaletsizlikle ve eşitsizlikle yakından ilişkili olan ayrımcılık, insanların haklarından yararlanmalarını, onları kullanmalarını engelleyen, sınırlandıran, kısıtlayan her türlü düzenleme, uygulama, davranış olarak tanımlanabilir. Ayrımcılık, hukukta bir yasak olarak ifade edilir. Modern hukuk sistemlerinin temel ilkelerinden birisi olan eşitlik ilkesini hayata geçirmek için atılacak adımlar arasında sayılır. Öyle ki hukuk sistemleri ve dahi insan hakları sözleşmeleri ırk, dil, din, cinsiyet gibi nedenlerle ayrımcılık yapılmasını yasaklar. Sebepler çok çeşitli olabileceğinden, ilgili hükümlere “...gibi nedenlerle” ibaresi eklenerek ayrımcılık yasaklanır.

Ayrımcılık doğrudan, dolaylı ve/veya kesişimsel olabilir. Doğrudan ayrımcılığı fark etmek genellikle kolaydır. Buna karşılık dolaylı ayrımcılığı fark etmek o kadar olmayabilir, zira görünüşte tarafsız bir uygulama veya kural bulunmaktadır. Tarafsızlık örtüsü kaldırıldığında, uygulama veya düzenlemenin sonuçları bakımından ayrımcılık yarattığı görülebilir. Kesişimsel ayrımcılıkta ise çeşitli ayrımcılık biçimleri bir araya gelerek belirli bir grubu, topluluğu ya da halkı, olduğundan daha da dezavantajlı hale getirir; örneğin, siyah, yoksul ve kadın olmak yahut eşcinsel mülteci olmak gibi.

Ayrımcılığın, kişinin çeşitli özelliklerine dayandırılabileninden söz etmiştik; bunlardan birisi de cinsiyet/toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğidir. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık en eski, en köklü ve çok açık olmadığı hallerde de cinsiyetler arası farklar “doğal”laştırıldığı için genellikle fark edilmesi en zor ayrımcılık türlerinden birisidir. Herhangi bir şey (cinsiyet, kurum, yapı) doğallaştırıldığında artık ona itiraz edilemez, değişmeyeceği varsayılır; dolayısıyla “Cinsiyet temelli her ayrımcı tutum cinsiyetçidir” (Daumas, 2018; s. 19).

Esasında cinsiyet ayrımcılığı dendiğinde ilk akla gelen, kadınlara yönelik ayrımcılıktır. Nitekim CEDAW bunu şöyle tanımlamaktadır: “İşbu sözleşmeye göre, ‘kadınlara karşı ayırım’ deyimi kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir” (Md. 1).

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, konuya biraz daha geniş bir çerçeveden bakmayı gerektirir; zira sadece atanmış cinsiyet nedeniyle değil cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği nedeniyle yapılan ayrımcılığı da içerir. İstanbul Sözleşmesi’nde toplumsal cinsiyet “herhangi bir toplumun, kadınlar ve erkekler için uygun olduğunu düşündüğü sosyal anlamda oluşturulmuş roller, davranışlar, faaliyetler ve özellikler” olarak tanımlanır. Toplumsal cinsiyet kavramının kendisinin cinsiyetler arası fark gözetken, hatta ikili cinsiyet sistemini yeniden üreten bir anlam içerdiği de düşünülebilir, zira kendilerini iki cinsiyetten birisiyle ta-

nımlamayan, tanımlamak istemeyen bireyler de bulunmaktadır. Ancak bir parantez açarak hemen belirtmeliyim ki, İstanbul Sözleşmesi üzerine yürütülen tartışmalar ve özellikle karşı çıkışlar düşünüldüğünde “toplumsal cinsiyet” kavramının uluslararası bir sözleşmede yer alması hayli önemlidir. Zira mevcut neoliberal muhafazakâr yapının biyolojiye hapsedmeye çalıştığı cinsiyet ve cinsiyet kalıplarına hukuk yoluyla karşı çıkmanın önemli araçlarından birisini oluşturur.

Toplumsal cinsiyet kavramıyla esasen cinsiyet ile biyoloji arasındaki bağ koparılmak, değişmezlik algısı kırılmak istenmiştir. Esasında “kadınlar ve erkekler arasında kendi başına bir eşitsizlik ilişkisi içermeyen, toplum ve kültür tarafından eşitsiz ve hiyerarşik bir farklılığa dönüştürülmesiyle” toplumsal cinsiyet ve buna bağlı kadınlık ve erkeklik tanımları ortaya çıkmıştır. “Bu hiyerarşik ilişki iki tarafın homojen özelliklerle kutuplaştırıcı ve dışlayıcı bir şekilde kurulmasını gerektirmektedir” (Köse, 2013; s. 46).

Kavramları, meseleleri, olguları ikiliklerle açıklamak modern topluma özgüdür; en açık ifadesini kamusal alan özel alan kavramsallaştırılmasında bulur ve cinsiyetler bu alanlardaki varlıklarına göre ayrılır. Modern kamusal alanın oluşmasında toplumsal cinsiyet kurucu bir unsurdur; yurttaşlık, hak, mülkiyet gibi ilişkiler “cinsiyet yüklü” ilişki biçimleridir (Acar-Savran, 2004; s. 113). Buna göre kadınlar özel alana, erkekler kamusal alana aittir. Kamusal alanda olmak aklın, politika yapmanın, karar vermenin, söz söylemenin, gücün alanında olmak demekken, özel alanda olmak duygunun, itaatin, güçsüzlüğün alanında olmak anlamına gelir.

Kuşkusuz, toplumsal pek çok yapı gibi bu da bir kurgudur. Ne var ki bu kurgu hepimizin hayatını etkiler; çünkü cinsiyet ikili değerlendirilir: erkek ve kadın. Sadece erkek ve kadın arasındaki (üremeye dayalı) cinsel ilişki meşru kabul edilir ve mevcut kadınlık-erkeklik normlarına uymayanlar dışlanır. Bu sistem heteronormativite olarak adlandırılır. Heteronormativite, homojen ve makbul kadınlığı ve erkekliği sürekli biçimde tanımlar. Bu makbullük, mevcut yapının (sistemin, kültürün, ekonominin...) talepleri doğrultusunda belirlenir. Başka bir deyişle, görünürde istikrarlı olan özünde istikrarsızdır. Butler’ın belirttiği üzere, toplumsal cinsiyet, tarihsel bağlamda her zaman kesin ve tutarlı biçimde

kurulmamıştır; söylemsel olarak kurulmuş ırksal, sınıfsal, etnik, cinsel ve bölgesel kimlik halleriyle keşişmektedir (Butler, 2014; s. 46).

Esasında hangi sistemde olursa olsun “insanların kadın ve erkek olarak bölünmesi üreme işlevi odaklı olsa da doğallaştırılan, bedenleştirilen ve cinselleştirilen taraf” sadece kadındır; “Flax’ın belirttiği gibi, cinsel söylemlerin pek çoğunda ve kültürlerde erkekler sanki cinsiyet tarafından belirlenmiyormuş gibi görünür” (Köse, 2013; s. 48). Yahut Werlhof’un da belirttiği gibi, toplumsal düzen “erkeği insan ırkına, kadını da yalnızca bir cinsiyete” dönüştürmüştür (Aktaran Bhasin, 2003; s. 5).

Az önce de belirttiğimiz üzere heteronormatif sistemde makbul olmayan kadınlar ve erkekler, son derece politik bir biçimde toplumdan ve toplumsaldan dışlanır. Tam da bu nedenle “Trans cinayetleri politiktir”, “Özel olan politiktir” ve “Homo/trans/bi..fobi öldürür”. Zira bir kere kalıpların dışına çıkan yahut kalıpların dışında olan, tehlikeli kabul edilir. Örneğin, kadın-erkek eşitliği aileye yönelmiş bir tehdit gibi görülür; LGBTI+’ların görünürlüğü toplumu yıkmaya yönelik çabalar olarak değerlendirilir.

Öte yandan transseksüellik ve intersekslik mevcut bütün cinsiyet kurgusunu alt üst eder. Nitekim translar kendilerine atanana reddederken, intersekslik “biyolojik ve doğal” sayılanı alt üst eder. Bu nedenle de interseksler söz konusu olduğunda öznenin fikri bile sorulmadan (çoğu zaman daha bebekken) ona cinsiyet atanır, bedenine müdahale edilir. Ayrımcılık yasağından beden dokunulmazlığına uzanan bir dizi insan hakkı ihlal edilir.

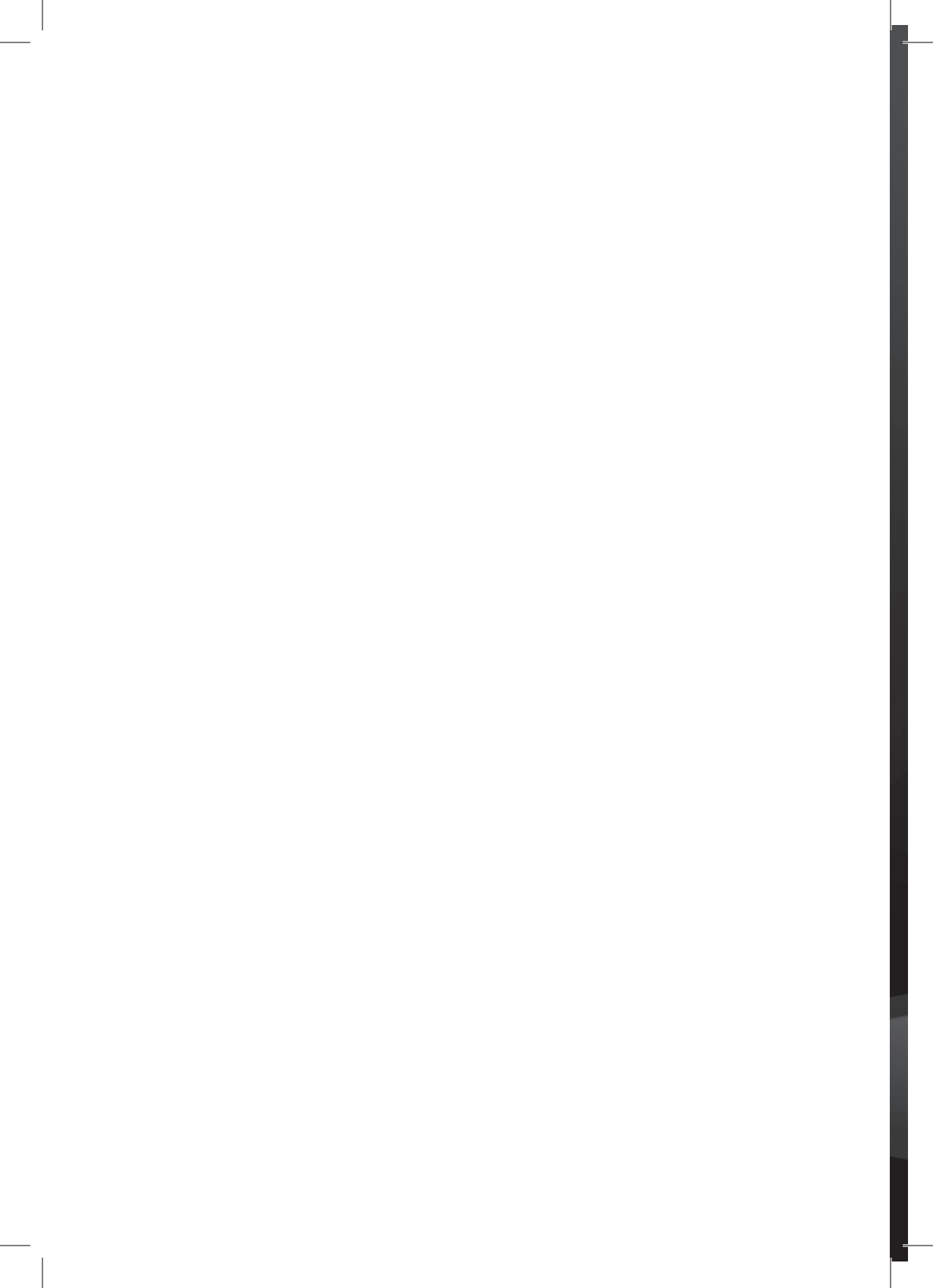
İkili cinsiyet sistemine içkin olan ayrımcılık, çeşitli araçlarla beslenip yeniden üretilir; mevcut kurumlar (eğitim, aile, hukuk, ekonomi), kültür, önyargılar, kalıp yargılar, cinsiyetçi işbölümü ve elbette şiddet. Ayrımcılığın en uç noktası olan şiddetle bir yandan “normal” yeniden tesis edilmeye çalışılır, öte yandan normalin dışında kalanlara mesaj verilir. Bu şiddet, şiddetin bütün biçimlerini fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddeti içerebilir. Her durumda insan haklarının ihlali anlamına gelir. Bu nedenle mizojininin, homofobinin ve transfobinin kültürel olduğu kadar politik olduğunu unutmamak gerekir.

Son olarak pozitif ayrımcılıktan söz etmek istiyorum. Literatürde olumlu eylem, geçici özel önlem, tersine ayrımcılık olarak da ifade edi-

len pozitif ayrımcılık, dezavantajlı kişi ya da grupların lehine geliştirilen politika, düzenleme ve uygulamaları ifade eder. Pozitif ayrımcılık, dezavantajlı gruba imtiyaz tanınması anlamına gelmez, aksine mevcut yapısal eşitsizlik ortadan kalkana kadar dezavantajlı grubun sadece fırsatlarda değil sonuçlarda da eşitliğe ulaşmasını amaçlar.

Kaynaklar

- Acar-Savran, G. (2004). *Beden Emek Tarihi*. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller"*. (Çev. Kader Ay). İstanbul: KADAV Yayınları.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası*. (Çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Daumas, M. (2018). *Kadın Düşmanlığı* (Çev. Barış Behramoğlu). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Köse, E. (2013). "Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet İkiciliği Üzerine Eleştirel Yaklaşımlar ya da Doğa "Doğal mıdır?". *Doğu Batı*, 16(64), 37-53.

ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK AYRIMCILIK

Balam Nedim Kenter

Triaj Etiğinde Yaşlı ve Engelli Ayrımcılığı: Faydacılığın Ötesinde Bir Alternatif

Balam Nedim Kenter

COVID-19 krizi sırasında yaş ayrımcısı ve sağlamcı triaj protokolleri hem kamusal alanda hem bilimsel mecralarda büyük tartışma konusu oldu. Ancak kaynak kıtlığı dönemlerinde yürürlüğe giren açık triaj düzenleri, aslında “normal” zamanlarda engellileri ve çoklu baskıların kesiminde ötekileştirilmiş diğer grupları dışlayan yapısal triajın devamıdır.

Bu yazıda, birbiriyle çelişen biyoetik prensipleri ve belli yaşamları kategorik olarak dışlayan faydacı triaj protokolleri yerine ilkesiz bir triaj etiği öneriyorum. Bir yandan Levinas’ın Öteki’ne karşı hesaplanamaz ve sonsuz sorumluluk içeren etik ilişkilene modelinden, öbür yandan da Bergson’un uygulamada ve bağlamında yaratıcılık ve doğaçlama gerektiren sezgisel felsefesinden ilham alıyorum. Daha önemlisi, bu “akıl dışı” öneri, zaten pratiklerinde Levinasçı ve Bergsoncu olarak tanımlanabilecek duyarlılıklar gösteren, istatistiki yaşamlar arasında seçim yapmak yerine her biricik yaşamı önemseyen, en akut kriz ve kaynak kıtlığı durumlarında bile yaratıcılık kullanarak tayınlamayı reddeden sağlık emekçilerinden ilham alır. Dolayısıyla bu yazı, deneyimin öncesinde, a priori olarak, teklif edilebilecek ilkelere ziyade, var olan deneyimdeki felsefi eğilimlere ve sezgilere dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Radikal yaratıcılık edimleriyle Öteki’nin sonsuz talebine teslim olan pratisyenler belki de ilkesiz bir triaj etiğinin ne imkânsız ne de elverişsiz olduğunu gösterir.

Dünyanın en zengin ülkelerindeki en donanımlı tıbbi sistemleri bile zorlayan COVID-19 pandemi süreci, ekstrem durumlarda sağlık kaynaklarının nasıl en iyi şekilde kullanılacağı üzerine tıp etiği tartışmalarını tetikledi (Annas, 2020; Dudzinski vd., 2020; Fink, 2020; Goold, 2020; Iserson, 2020; Marks, 2020; Persad, 2020; Rhodes, 2020). Pandeminin erken merkezlerinden İtalya’da ve New York’ta yoğun bakım yataklarının ve solunum cihazlarının yetersiz kalması sonucu sağlık çalışanları çok zor triaj kararları vermek zorunda kaldı. Bu kararlar yaşlılara, kronik hastalıkları olanlara ve engelli bireylere karşı ayrımcı bulunarak eleştirildi (Craxi vd., 2020; Powell ve Chuang, 2020). Engelli ve yaşlı hakları savunucuları konuyla ilgili açıklamalar, uyarılar, öneriler yayınladı, davalar açtı ve sağlık hizmetine erişim hakkının yaş ve engellilik durumuna göre kısıtlanamayacağını anlattılar (ARCH Disability Law Centre vd., 2020; Dudzinski vd., 2020; Fink, 2020).

Triaj, Fransızca “seçmek, ayırmak, ayırt etmek” anlamlarına gelen *trier* kelimesinden türetilmiştir. Olağan dışı durumlarda ve acil tıpta, hastaların aciliyet durumuna göre sıralanmasına ve bakım önceliğinin belirlenmesine yönelik pratikleri ifade eder. Napoléon’un savaş doktoru Baron Dominique-Jean Larrey’nin yaralı askerleri rütbeye değil bakım aciliyetine göre sıralamasıyla ortaya çıkmıştır (Iserson ve Moscop, 2007, s. 277). Günümüzde kullanılan triaj prosedürleri de temelde hastaları üç aciliyet seviyesine ayıran bu sistemi andırır: acilen tıbbi tedavi alırsa hayatta kalacaklar; tedavi alsa da almasa da yaşayacaklar; tedavi alsa bile yaşamayacaklar. Triaj, tıbbi kaynakların ve zamanın kısıtlı olduğu durumlarda birinci grubun öncelenmesi anlamına gelir. Amacı genelde, yaşayacak hasta sayısını maksimum seviyeye çıkarmak ve en çok hasta için en iyisini yapmak olarak tanımlanmıştır (Şimşek, 2017, s. 87). Dünyada en çok kullanılan triaj sistemleri şunlardır: Acil Şiddet İndeksi (AŞİ), Manchester Triaj Sistemi (MTS), Avustralya Triaj Sistemi (ATS) ve Kanada Triaj Sistemi (KTS) (Şimşek, 2017, s. 90). Türkiye’de ise üç seviyeli ve kendi içinde beş kategorisi olan renk kodlu bir triaj modeli uygulanır (Şimşek, 2017, s. 94).

Protokoller ve uygulamalar farklılık gösterse de kriz durumlarında sağlık etiğinin odak noktasının bireyden beşere geçeceği, yani her bir kişiye hakkı ve ihtiyacı olan bakımı sağlama hedefinin en çok sayıda kişiye

en fazla faydayı sağlamaya yöneleceği konusunda ortak bir kanı varmış gibi görünmektedir (Aarcharya vd., 2011, s. 2; Annas, 2020, s. 167; Dudzinski vd., 2020, s. 68). Bir başka deyişle, sağlık etiğinin pandemi gibi durumlarda bireyi değil toplumu koruyan faydacı maksimizasyona odaklanacağı ve ister istemez bazı bireylerin çoğunluğun faydası uğruna feda edilebileceği kabul edilir. Bu hasta odaklı bakımdan topluluk odaklı bakıma geçiş modeli, kriz olmayan durumlarda bireylerin sağlık hizmetlerine eşit erişim imkânı varmış gibi bir hava yaratmaktadır. Ancak engelli çalışmaları araştırmacısı Lennard Davis'in bize COVID-19 ile ilgili son yazısında hatırlattığı gibi, şu an tartışılmakta olan etik ikilemler, yeni olmaktan çok, sağlık hizmetlerinin halihazırdaki biyopolitik niteliğini gözler önüne serer (Davis, 2020). Yani kriz durumlarında açık olarak alınan triaj kararları aslında “normal” zamanlarda nispeten örtük olarak gerçekleşen yapısal triajı açık eder.

Kamu sağlığı krizleri “ırk, yoksulluk, cinsiyet, engellilik, göçmenlik statüsü ve yaş” gibi çok sayıda kırılmalı faktörünün kesişiminde yapısal adaletsizlikler yaşamakta olan kişileri orantısız biçimde etkiler (Marks, 2020, s. 104). Ancak, yaşlılar ve engelliler gibi bazı dezavantajlı gruplar hem kriz zamanlarında hem normal zamanlarda açık bir şekilde sağlık hizmetlerinden yoksun bırakılır. Mesela belli bir ırka mensup kişilerin yoğun bakım yatağı veya solunum cihazı gibi bir kaynaktan sırf bu ırka mensup oldukları için yoksun bırakılmasını kimse açık açık savunamazken, benzer ifadeler engelli ve yaşlı bireyler için rutin olarak kullanılır ve neredeyse hiç tepki çekmez (Davis, 2020, para. 10). Şu an tartışılan triaj kararları, olağan dışı durumlarda alınan müstesna önlemler olmaktan çok, olağan zamanlardaki sağlamcı biyopolitikaların bir yansıması ve devamıdır. “Yaşam kalitesi”, “yeti yitimine ayarlanmış yaşam yılları” (disability adjusted life years / DALY), “hastalık yükü” gibi sorunlu kavramlar temel alınarak oluşturulan faydacı algoritmalar, ekonomik kâr-zarar analizleri ve tayımlama pratikleri engelli, hasta ve yaşlı kişilerin yaşamlarını yaşanmaya değmeyen hayatlar olarak kodlayarak, onları sağlık hizmetlerinden mahrum bırakmak için her dönem kullanılır. Kısacası, triajın ortaya çıkardığı etik ikilemler pandemiye özel olmaktan çok, sistemsel eşitsizliklerin ve ayrımcılığın bir belirtisidir.

Bazı araştırmacılar biyoetiğin dört ilkesinin birbiriyle ve özellikle kaynakların kıt olduğu zamanlarda kaide haline gelen fayda maksimizasyonu ilkesiyle elişebildiğini ne sürmektedir.

Biyoetiğin dört temel ilkesi şunlardır: Özerkliğe saygı, yarar sağlama, zarar vermeme, adalet. **zerkliğe saygı** ilkesi genelde hastanın kendisine yapılacak müdahaleler konusunda bilgilendirilmesi ve bunlara rıza vermesi anlamına gelir. Derhal yaşam kurtarıcı müdahale gerektiren acil durumlarda veya hasta onam veremeyecek durumla olduğunda (mesela acile bilinci kapalı olarak gelmiştir), o an için gerekli olan acil bakımın *yapılması veya yapılmaması* kararı alınırken zerlik önceliğini yitirir. COVID-19’un beraberinde getirdiği sosyal mesafe kuralları engelli kişilerin özerklik hakları açısından özellikle zor durumlar yaratır. Bulaşı engellemek adına hastaların yanına refakatçi girememesi, örneğin, bilişsel engelli kişilerin yararlarını savunacak temsilcilerinden, işitme engelli kişilerin işaret dili eviri imknundan, çeşitli nrofarklılıkları olan kişilerin erişimli iletişimden mahrum kalması ve böylelikle özerklik haklarının zedelenmesi demek olur.

Yarar sağlama ilkesi ve **zarar vermeme** ilkesi aşırı yoğunluk yaşanan durumlarda büyük baskı altına girer. Triağ, en acil ihtiyaı olan hastaları belirleyip hızlı ve etkin bir şekilde zararı nleme amacı gtse de, hayatta kalma şansı düşük olarak algılanan kişiler sağlık hizmeti alamayacaklarından zarar görme riski altında kalmaktadır. Diğer yandan tıbbi müdahaleden fayda görmeyecek hastaların öncelenmesi de bu tedavi sayesinde yaşayabilecek hastaların tedaviden mahrum kalması anlamına gelebilir. Ancak sağlık bakım ortamlarında yapılan yaşam beklentisi analizi engellilik ve yeti yitimi kavramları etrafında şekillenir. Dünya Sağlık rgt’nün kullandığı yeti yitimine ayarlanmış yaşam yılları (DALY) levi, kişilerin “yeti yitiminden dolayı kaybedilmiş yaşam yıllarını” hesaplayıp, “ideal” sağlığa sahip bir kişininkiyle karşılaştırarak insan hayatına sayısal değer biçerek, farklı yaşamların değerlerini birbiriyle kıyaslarken, engelli ve yaşlı hayatları değersiz olarak kodlar (Davis, 2020, para. 6).

Aacharya ve diğerleri **adalet** ilkesinde işlemekte olan üç alt ilke belirlemiştir: eşitlik ilkesi (her bir kişinin yaşamı eşit değere sahiptir ve herkes sağlık hizmeti almak için eşit şans verilmeyi hak eder); fayda

ilkesi (en çok sayıda insan için en çok fayda); en kötü durumda olana öncelik verme ilkesi (2011, s. 8-9). Aciliyet veya kaynak kıtlığı durumlarında eşitlik ilkesi kaynakların etkin dağıtımı konusunda yeterince etkin bulunmamaktadır. Fayda maksimizasyonu konusunda ise hangi faydaların maksimize edileceği net değildir: En çok sayıda hayat kurtarmak mı? Yaşam yıllarını maksimize etmek mi? Yaşam kalitesini maksimize etmek mi? En çok hayatı kurtarma amacı, her bir kişinin eşit şansa sahip olma ilkesiyle çelişir. En kötü durumda olanı önceleme ilkesinde en kötü durumda olmanın tanımı değişebilir: Bu durum ihtiyaca göre mi, aciliyet durumuna göre mi, yoksa en düşük yaşam şansı durumuna göre mi belirlenecek?

Ancak her araştırmacı triajı maksimizasyonla bağdaştırmaz (Persad, 2020, s. 100; Rhodes, 2020). COVID-19 pandemisi bağlamında, Rhodes (2020) maksimizasyon (en fazla sayıda hayat kurtarılması) ve triaj (en kötü sonuçların önlenmesi) arasında bir ayrım olduğunu savunur. Rhodes'a göre maksimizasyon (sosyal mesafe, karantina gibi) kamu sağlığı politikalarına, triaj ise hastanelerdeki triaj protokollerine denk gelir (2020, s. 164); triaj da "en kötü sonuçların önlenmesi" şeklinde uygulandığında başarılı olur (2020, s. 165). Maksimizasyon ve en kötü sonucu önleme arasındaki farkı anlatmak için yazar şöyle bir örnek verir: Grip aşısı eksikliği yaşanan bir yılda sağlık çalışanları, immün yetersizliği olanlar, hamile kişiler ve yaşlılara öncelik verilmiştir (Rhodes, 2020, s. 165). Sağlık çalışanları başkalarına gereken bakımı verebilmeleri için, diğer gruplar da aşı olmazlarsa ciddi hastalık ve ölüm ihtimali en yüksek olan kişiler oldukları için öncelenmiştir. Eğer aynı durumda fayda maksimizasyonuna gidilseydi, yaşam yıllarını maksimize etmek için gençlere ve sağlıklı olarak tanımlananlara öncelik verilirdi. Böylelikle en kötü durumu önleme senaryosunda öncelik verilen gruplar arasında gribe bağlı ölümler artardı. Maksimize edilecek olan faydanın, kaliteli yaşam yılları sayısı veya uzun vadede hayatta kalma olarak belirlenmesi, engelli, yaşlı ve kronik rahatsızlıkları olan kişileri sistematik olarak dezavantajlı duruma düşürmektedir (McGuire vd., 2020, s.16). En kötü sonucu önleme ilkesi, aciliyet ve ihtiyaç durumuyla birleştirildiğinde daha iyi bir biyoetik ilkesi gibi durur ama bu yaklaşım da belli bir hayatta kalabilirlik seviyesinin altına düştüğüne inanılan kişilerin bakımdan mahrum bırakılmasını öngörür.

Ancak tam da bu seviyeyi hesaplayabileceğine inanılan klinik skorlama sistemleri ve bu sistemler üzerine kurulu hayatta kalabilirlik tahminleri zannedildiği kadar kesin değildir. Bu konuda çok az sayıda bilimsel çalışma vardır ama var olan çalışmalar bu tür hesaplamaların güvenilir olmadığına işaret eder (Fink, 2020). Mesela bir çalışma, normal koşullardaki hastalara triaj protokolleri uygulansaydı bu protokollere göre bakım hakkından mahrum bırakılacak kişilerin en az yüzde ellisinin tedaviye cevap verdiğini rapor eder (Fink, 2020, s. 2). Bir başka çalışma, normal protokol altında verilen tedaviyle hayatta kalan sekiz hastadan beşinin eğer triaj protokolleri takip edilseydi gözden çıkarılacağını ve hayatını kaybedeceğini bulmuştur (Fink, 2020, s. 2). Sağlık hizmetine erişimdeki yapısal eşitsizlikler göz önüne alındığında, iyileşme oranı ve hayatta kalabilirliğin olağan şartlarda da düşük olduğu dezavantajlı gruplar açısından bu tür tahminlerin ayrımcı uygulamalar haline geleceğini, dezavantajlı gruplara daha da çok zarar vereceğini düşünüyorum.

Biyomedikal etik ve triaj prosedürlerinde ortaya çıkabilen etik sorunların çok kısaca üzerinden geçtikten sonra, şimdi de bu ikilemlerin ardında yatan daha derin felsefi sorunsallara bakalım. Acharya ve diğerleri (2011) asıl sorunun somut yüz yüze ilişki düzleminde soyut dağıtım ilkelerinin uygulanması olduğunu ifade eder. “Hastalar arasında soyut akıl yürütme temelli seçim ve hesap yapmak” ... “tanımlanabilir yaşamlar” (yani yüz yüze bakım ilişkisi içinde bulunulan tekil, benzersiz bireyler) yerine “istatistiksel yaşamlar” a odaklanılmasına sebep olmaktadır (Acharya vd., 2011, s. 2). Jebran bilişsel engelli kişileri rutin olarak sağlık bakımından mahrum bırakan sağlık hizmeti politikalarını Levinasçı bir açıdan eleştirdiği makalesinde, tıptaki adalet ilkesindeki faydacılığın Öteki’ni nesneleştiren, genelleyci bir mantık içerdiğini söyler (2014, s. 3). Öteki’ni özne değil nesne olarak sınıflandıran bu düşünce, kişilerin misli menkul (bir başkasıyla kolayca yer değiştirebilecek) varlıklar olarak görüldüğü bir sistem kurar (Diamantides, 2000). Sağlık hizmetinin bir ürünler bütünü, hastaların da anonim müşteriler olarak kodlandığı neoliberal tıp bağlamında, insanların birbiriyle değiştirilebilirliği norm haline gelir (Jebran, 2014, s. 6). Bu durum Levinas’ın “siyasetin kendi haline bırakılması” dediği şey, yani siyasetin etik ilişkileri dışarıda bırakarak, Ötekine olan indirgenemez sorumluluğun yerine “ölçüp tartmanın,

hesaplamanın ve karşılaştırılmaz olanı karşılaştırmanın” geçmesidir (Levinas, 1979, s. 300; Levinas vd., 1996, s. 168). Böylelikle biricik kişilerin, “tanımlanabilir tekil yaşamların” yerine, takas edilebilir “istatistiki yaşamların” geçirilmesi durumu ortaya çıkar (Aacharya vd., 2011, s. 2).

Nüfusun bütününe uygulanan faydacılık perspektifinin yanı sıra bir de belli bireylere uygulanan faydasızlık perspektifi vardır: Örneğin, bilişsel engelli kişiler, özellikle külfetli ve gözden çıkarılabilir bulunur ve tıbbi tedavileri faydasız kabul edilerek sağlık hizmetinin kısıtlanması veya geri çekilmesi söz konusu olabilir (Jebran, 2014, s. 14; Fink, 2013; Fink, 2020). Bu faydacılık/faydasızlık ikilisi özellikle pandemi gibi kaynak sıkıntısı çekilen durumlarda akut hale gelerek “doktorların yaşatmak için ölüme izin vermesini” gerektirir hale gelir (Davis, 2020, para. 2). Bu noktada maksimizasyon triajla birleşir (en kötü sonucu önleme şeklindeki triaj da dahil), çünkü en kötü sonucu önleme bile en baştan, *bir kaçınılmazlık olarak*, belli bir hayatta kalabilirlik eşiğinin altında olduğu hesaplanan veya yaşamasında bir fayda görülmeyen kişilerin ölmesine izin vermeyi gerektirir. Yani “en kötü olmayan” sonuç, hesaplanamaz olanı hesaplamak, karşılaştırılmaz olanı karşılaştırmak, Öteki’nin başkalığını sınırlamak ve böylelikle yüz yüze ilişkinin indirgenemez etik sorumluluğunu indirgemek anlamına gelir. Levinasçı bir perspektiften bakıldığında bu zaten olabilecek en kötü sonuçtur.

Biyoetiğin ikilemleri aynı zamanda Bergsoncu terimler kullanarak akıl düzleminin sezgisel düzleme el uzatması olarak anlatılabilir. Akıl, Bergson’a göre pozitif bilimler ve tıbbın işlediği düzlemdir. Bu düzlemde özne kendini bilgi nesnesinden ayırır ve nesneyi bilebilmek için onu mekanik olarak parçalarına ayırarak analiz eder (Lapoujade, 2018, s. 2). Gerçekliğin bir kısmını kesip sabitleyen, soyutlayan, genelleyen, indirgeyen akıl, cansız maddeleri çalışmakta daha başarılıdır (Bergson, 1946, s. 41). O yüzden bilimin asli alanları matematik, fizik ve kimya olmuştur. Ancak yaşayan varlıklar üzerinde, yani zamana, değişime ve devinime tabi dünyada bu yaklaşım daha az başarılıdır. Sağlık hizmeti dağıtımında kullanılan soyutlama ve parçalama yöntemi yaşayan kişilere uygulamaya uygun değil, çünkü onları nesneleştirerek soyut, istatistiksel yaşamlara indirger. Akıl düzleminde zaman uzamsal olarak algılanır; doğrusal bir çizgide, iki an arasında kat edilen mesafe olarak; bir çizgi üzerinde sa-

bitlenmiş iki nokta: şimdi ve sonrası (Diagne, 2019, s. 23). Ya da tıbbi bağlama uyguladığımızda, örneğin, “sağlıklı” olmak ve “sağlıksız” olmak veya “engelli” olmak ve “engelsiz” olmak arasında bir mesafe. Aklın düzleminde zaman akmaz ama bir film rulosu gibi fora edilir, bu düzlemde değişim ancak art arda dizilmiş sabit film kareleri olarak kavranabilir (Bergson, 1946, s. 14-19). Ancak sezgisel düzlemde zamanın tözü süre veya süreçtir; yani değişim, hareket, yenilik ve yaratımdır (Bergson, 1946, s. 106; Lapoujade, 2018, s. 2). Değişimi kendi içinde kavrayan nesnesiz ve süreçsel anlayış, sezgidir (Lapoujade, 2018, s. 4). Eğer akıl analiz edip hesaplıyorsa, sezgi sentezler ve idrak eder/kavrar (Diagne, 2019, s. 24). Tıbbi ortamda zamanın doğrusal algılanmasına bir örnek: Özellikle hızlı triaj senaryolarında, tıbbi ortama girişinden dakikalar sonra alınan enstantane fotoğrafı, hastanın gelecekteki hayatta kalabilirliğine dair doğrusal öngörüler yapmakta kullanılır.

Her ne kadar triajın hastanın durumunun sürekli yeniden değerlendirildiği devamlı ve dinamik bir süreç olması gerekse de, bu tür değerlendirmeler de genelde hastanın yaş ve engellilik gibi sağlıkla ilintili bulunan diğer özellikleri bağlamında yapılır. Triaj sonuç çalışmalarında gördüğümüz gibi, akıl düzleminde yapılan hayatta kalabilirlik öngörülerini belli bir hayat kurtarıcı tedavinin faydasızlığı konusunda hatalı sonuçlara varabilir ve fayda görebilecek hastaların haksız bir şekilde terk edilmesine sebep olur. Kısacası, tıp etiğinin ve triaj protokollerinin soyut akıl yürütmeleri ve genel ilkeleri, kişilerin biricikliğini ve benzersizliğini, dolayısıyla Öteki’ne olan ilksel etik sorumluluğu hiçe sayabilir. Kişilere biricikliğini veren şeylerden biri de –tıbbi bir dosyada veya skorumla sisteminde sabit noktalar değil– süreye ve zamana tabi olan yaşayan varlıklar olmalarıdır. Peki Bergson’un dirimsel felsefesi ve Levinas’ın etik ilişkisi, aciliyet ve kaynak kıtlığıyla tanımlanan ve kısıtlı zamanda yaşam/ölüm seçimleri yapılmasını gerektiren sağlık hizmeti alanlarına uygulaması imkânsız ve elverişsiz kuramlar mıdır?

Bir anlamda, sağlık çalışanları aramızdaki en Levinasçı ve Bergsoncu kişilerdir. Bu pandemide tanık olduğumuz gibi, sağlık emekçileri Öteki’nin sonsuz talebine teslim olarak, kendi yaşamları konusunda ölçülemez kişisel riskler göze aldılar, fedakârca uzun saatler çalıştılar, yetersiz kişisel koruma ekipmanıyla, ailelerinden ve sevdiklerinden uzakta, “yabancılar

hayatta kalsın diye yeni tehlikelere göğüs gerdiler” (Dudzinski vd., 2020, s. 72). Kişisel risklerin, yorgunluğun, hızla ilerleyen pandeminin belirsizliklerine bir de yetersiz kaynaklar ve yapısal eşitsizlikler nedeniyle her hastaya yeterli bakımı verememenin ağır ahlaki yükü bindi. Ne hastalarla bire bir ilişkide olan sahadaki sağlık emekçilerinden, ne genel halktan ne de bu protokollerden en çok etkilenecek kırılganlaştırılmış gruplardan hiç görüş almaksızın soyut bir şekilde kaleme alınan kriz standartlarının kendi faydacı hedeflerine bile ulaşamadığını kaydeden Fink şu provokatif soruyu sorar: “Sorunlu bir triaj protokolü hiç protokol olmamasından daha mı iyidir daha mı kötüdür?” (2020, s. 1). Bu sorunun ucunu açık bıraksa da Fink hem COVID-19 hem başka sağlık krizlerinde birçok sağlık emekçisinin protokol takip etmek yerine daha fazla solunum cihazı tedarik etmek veya üretmek, sahra hastaneleri kurmak ve yoğun bakım ünitelerini genişletmek dahil birçok yaratıcı edimle tayınlama yapmaktan ve ölüm dirim kararları vermekten kaçındıkları durumlardan örnek verir (2020, s. 4). Örneğin, 2009’da Hindistan’daki H1N1 influenza salgınında solunum cihazı sıkıntısı ortaya çıkınca, hastanede bulunan serum şişesi ve plastik tüplerden uyku apnesinde kullanılan CPAP cihazlarına benzer üniteler üreten Dr. Aarti Kinikar, yüzlerce prematüre bebeğin ölmesini engellemiştir (Fink, 2013).

Triajın gerekçesi hep kaynak kıtlığı olarak verilir. Ancak en zengin ve donanımlı ülkelerde triaj yapılmasından da anlaşılabilceği gibi, kaynak kıtlığı denen olgu doğal bir felaket değildir. İnsan eliyle yaratılan, kötü politikaların, küresel ve yerel yapısal eşitsizliklerin, kapitalizmin ve süregelen sömürgeciliğin bir sonucudur. Triaj kaynak kıtlığından ziyade dağıtım eşitsizliğinin bir semptomudur. 3,8 milyar insanın, yani dünya nüfusunun yarısının, bırakın solunum cihazı veya yoğun bakım ünitesi gibi ileri teknikleri, hiçbir sağlık hizmetine ulaşamadığı dünyamızda (WHO, 2017, s. 2; UN, 2019) aslında triaj tartışmaları ayrıcalıklı bir zeminde ilerlemektedir. Buna rağmen, en yol gösterici triaj reddi örnekleri Dr. Kinikar’ın durumundaki gibi en akut kaynak kıtlığının olduğu koşullarda karşımıza çıkar. Benzersiz Öteki’ye olan sorumluluğu hiçe sayan protokollerle istatistiksel olarak misli menkul yaşamlar arasında triaj yapmaktansa her bir tekil yaşamı kurtarmayı hedefleyen hekimler sayesinde, gerçek ya da yapay kaynak kıtlığında bile, ilkesiz bir triaj etiğinin imkânsız olmadığını görüyoruz.

Kaynaklar

- Aacharya, R.P., Gastmans, C., ve Denier, Y. (2011). "Emergency department triage: an ethical analysis". *BMC Emergency Medicine* 11(16), 1-13.
- Annas, G.J. (2020). "Rationing crisis: Bogus standards of care unmasked by COVID-19". *The American Journal of Bioethics* 20(7), 167-169.
- ARCH Disability Law Center vd. (8 Nisan 2020). Open Letter: Ontario's COVID-19 triage protocol [open letter]. Retrieved from archdisabilitylaw.ca
- Bergson, H.L. (1946). *The Creative Mind*. (Çev. M.L. Andison). New York: The Philosophical Library.
- Craxì, L., Vergano, M., Savulescu, J. ve Wilkinson, D. (2020). "Rationing in a pandemic: Lessons from Italy". *Asian Bioethics Review*, 1-6. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s41649-020-00127-1>
- Davis, L. (26 Haziran 2020). In the time of pandemic, the deep structure of biopower is laid bare. Retrieved from <https://crintq.wordpress.com/2020/06/26/in-the-time-of-pandemic-the-deep-structure-of-biopower-is-laid-bare/>
- Diagne, S.B. (2019). *Postcolonial Bergson*. (Çev. L. Turner). New York: Fordham University Press.
- Diamantides, M. (2000). *The ethics of suffering: Modern law, philosophy and medicine*. Aldershot, İngiltere: Ashgate Publishing Ltd.
- Dudzinski, D.M., Hoisington, B.Y. ve Brown, C.E. (2020). "Ethics lessons from Seattle's early experience with COVID-19". *The American Journal of Bioethics* 20(7), 67-74.
- Fink, S. (2013). *Five days at Memorial: Life and death at a storm-ravaged hospital*. New York: Crown Publishers.
- _____. (2020). "Ethical Dilemmas in Covid-19 Medical Care: Is a Problematic Triage Protocol Better or Worse than No Protocol at All?". *The American Journal of Bioethics* 20(7), 1-5.
- Goold, S.D. (2020). "The COVID-19 pandemic: Critical care allocated in extremis". *The American Journal of Bioethics* 20(7), 6-8.
- Hayry, M. (2007). "Utilitarianism and bioethics". R.E. Ashcroft (ed.). *Principles of Health Care Ethics* içinde (s. 57-64). Chichester, West Sussex, İngiltere: John Wiley & Son.

- Iserson, K.V. (2020). "Healthcare ethics during a pandemic". *Western Journal of Emergency Medicine* 21(3), 477-83.
- Iserson, K.V. ve Moscow, J.C. (2007). "Triage in medicine, Part I: Concept, history, and types". *Annals of Emergency Medicine* 49(3), 275-87.
- Jebran, N. (2014). "Justice and ethics: A Levinasian perspective on healthcare". *Health Tomorrow* (2), 1-22.
- Jecker, N.S. ve Schneiderman, L.J. (1992). "Futility and rationing". *The American Journal of Medicine* 92(2), 189-196.
- Lapoujade, D. (2018). *Powers of time: Versions of Bergson*. (Çev. A. Goffey). Minnesota, Londra: University of Minnesota Press.
- Levinas, E. (1979). *Totality and infinity: An essay on exteriority*. (Çev. A. Lingis). The Hague, Hollanda: M. Nijhoff.
- Levinas, E. (1991). *Otherwise than being: Or, Beyond essence*. (Çev. A. Lingis). Dordrecht, Hollanda: Kluwer Academic Publishers.
- Levinas, E., Peperzak, A.T., Critchley, S., ve Bernasconi, R. (1996). *Emmanuel Levinas: Basic philosophical writings*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mack, P. (2004). "The ethics of utilitarianism in healthcare". *Ethics and Healthcare SGH Proceedings* 13(1), 12-19.
- Marks, J.H. (2020). "COVID-19, pandemic triage, and the polymorphism of justice". *The American Journal of Bioethics* 20(7), 103-106.
- McGregor, M. (2003). "Cost-utility analysis: Use QALYs only with great caution". *Canadian Medical Association Journal* 168(4), 433-434.
- McGuire, A.L., Aulisio, M.P., Davis, F.D., Erwin, C., Harter, T.D., Jagsi, R., Klitzman, R., Macauley, R., Racine, E., Wolf, S.M., Wynia, M., Wolpe ve P.R., & The COVID-19 Task Force of the Association of Bioethics Program Directors (ABPD). (2020). "Ethical challenges arising in the COVID-19 pandemic: An overview from the Association of Bioethics Program Directors (ABPD) Task Force". *The American Journal of Bioethics*, 20(7), 15-27.
- Norvedt, P. (2003). "Levinas, justice and health care". *Medicine, Health Care and Philosophy* 6 (1), 25-34.
- Orbinski, J. (10 Aralık 1999). The 1999 Nobel Prize speech [official transcript]. Retrieved from <http://www.msf.fr>
- _____. (2009). *An imperfect offering: Humanitarian action for the twenty-first century*. New York: Bloomsbury.

- Persad, G.C. (2020). "A conceptual framework for clearer ethical discussions about COVID-19 response". *The American Journal of Bioethics* 20(7), 98-101.
- Powell, T. ve Chuang, E. (2020). "COVID in NYC: What we could do better". *The American Journal of Bioethics* 20(7), 62-66.
- Raymont, P. (yapımcı) ve Reed P. (yönetmen). (2008). *Triage: Dr. James Orbinski's Humanitarian Dilemma*. [Motion Picture]. Kanada: National Film Board of Canada.
- Rhodes, R. (2020). "Justice and guidance for the COVID-19 pandemic". *The American Journal of Bioethics* 20(7), 163-166.
- Snell, R.J. (26 Mart 2020). Coronavirus pandemic and the ethics of triage. Retrieved from <https://lozierinstitute.org/the-coronavirus-pandemic-and-the-ethics-of-triage/>
- Şimşek, D.Ö. (2018). "Triaj sistemlerine genel bakış ve Türkiye'de acil servis başvurularını etkileyen faktörlerin lojistik regresyon ile belirlenmesi". *Sosyal Güvençe Dergisi* 7(13), 84-115.
- United Nations. (22 Eylül 2019). With 5 billion set to miss out on health care, UN holds landmark summit to boost coverage. <https://news.un.org/en/story/2019/09/1046772>
- Ülman, Y.I. (2010). "Etik, biyoetik, hukuk: Temel kavramlar ve yaklaşımlar". *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 1(1), 1-4.
- Vehmas, S. (1999). "Discriminative assumptions of utilitarian bioethics regarding individuals with intellectual disabilities". *Disability & Society* 14(1), 37-52.
- Welie, J.V.M. (1999). "Towards an ethics of immediacy: A defense of a noncontractual foundation of the care giver-patient relationship". *Medicine, Health Care and Philosophy* 2(1), 11-19.
- World Health Organization. (2017). Tracking universal health coverage: 2017 global monitoring report. Retrieved from <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/640121513095868125/tracking-universal-health-coverage-2017-global-monitoring-report>
- _____. (18 Haziran 2019). 1 in 3 people globally do not have access to safe drinking water. <https://www.who.int/news-room/detail/18-06-2019-1-in-3-people-globally-do-not-have-access-to-safe-drinking-water-unicef-who>

VATANDAŞ OLMAYANLARA YÖNELİK AYRIMCILIK

*Dr. Cavidan Soykan
Dr. Lena Karamanidou*

Göçmenler Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Neresinde?

Dr. Cavidan Soykan

Bu sene Sabancı Üniversitesi'nden bir arkadaşımınla birlikte Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği adına toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın mülteciler üzerine bir rapor yazdık. Çalışma her ne kadar kadın mülteciler üzerine olsa da, genel anlamda Türkiye'deki göçmen ve mültecilerin haklarına ilişkindi. Bu çalışma sırasında, "göçmen" in mülteciden çok daha geniş bir sosyolojik/hukuki kategori olmasına ve mülteciliğin daha dar bir hukuki çerçevede tanımlanmış olmasına rağmen, vatandaş olmayanlar için hükümler içeren uluslararası insan hakları sözleşmelerinin, göçmen ve sığınmacılara – bizde şartlı mültecilik başvuru sahiplerine ve Suriyelilere – uygulanmadığını fark ettim.

Türkiye'nin, dünyada mülteci haklarını düzenleyen en önemli sözleşme olan Birleşmiş Milletler 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'ye (1951 Mülteci Sözleşmesi) koyduğu coğrafi bir sınırlama vardır. Bu sınırlama aslında seçmelidir ve istendiğinde bir bildirimle kaldırılabilir. Avrupa Birliği (AB) müktesebatına göç ve iltica alanında uyum sürecinde bu sınırlamanın kaldırılması AB'nin talebiydi. Türkiye bu talebi görmezden gelerek 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nu (YUKK) kabul etti. Yasa koyucu kanunu hazırlarken, bu sınırlamayı korumak için birtakım terimler yaratmak zorunda kaldı. Coğrafi sınırlamanın sonucu olarak, Avrupa Konseyi (AK) üyesi olma-

yan bir ülkeden sığınma başvurusu yapanlara koruma tanınmadığı için, geçici nitelikte “şartlı mültecilik” adıyla yeni bir statü yaratıldı. Buna göre sığınmacı olarak siz, sınırlı bir süreyle Türkiye’de kalabilir ve ancak kanunda yazılı belli haklara sahip olabilirsiniz. Türkiye şartlı mülteci statüsü tanıdığı bir sığınmacının entegre olması, diğer bir deyişle, vatandaşlığa geçişi için herhangi bir kolaylık sağlamamaktadır. Türkiye gibi 1951 Sözleşmesi’ndeki sınırlamayı devam ettiren dünyada sadece üç ülke vardır. Korumanın geçici oluşu, hem hakları sınırlandırmakta hem de vatandaşlığa erişimi tanımamaktadır.¹ Şartlı mültecilik statüsü tanınmayan ve/veya tanınan bir sığınmacının bile sınırdışı edilebilme ihtimali her zaman vardır.²

Örneğin, Avrupa Birliği ile varılan 2016 Mutabakatı açısından bakacak olursak, Yunanistan’dan geri gönderme vakalarında, Türkiye’nin AB hukuku açısından bu sınırlama nedeniyle güvenli üçüncü ülke olmayacağı ve AB topraklarına ayak basmış bir sığınmacının, sığınma başvurusunun içeriğine bakılmaksızın Türkiye’ye doğrudan geri gönderilmesinin –denizde veya karada geri itilmesinin-, geri gönderme yasağının ihlalini oluşturacağına dair görüş bildiren akademisyenler oldu.³ Ben de başta bahsettiğim araştırmayı yaparken, aslında kadın mültecilerin hakları üzerine eğiliyordum ama Türkiye’deki durumu düşündükçe, “Peki o zaman göçmenlerin insan hakları hukukunda hiç mi yeri yok?” sorusunu araştırmama esas almaya karar verdim. Sonuçta Türkiye’de bu konudaki tartışma ve yazıların çok sınırlı olduğunu gördüm.

2015’te Avrupa ülkeleri bir mülteci krizi yaşadıklarını iddia etti. Bu, Avrupa’nın mülteci veya göç krizi şeklinde anıldı. Bir yıl sonra, 2016 yılında da New York’ta ilk defa BM düzeyinde göç konusunda geniş kapsamlı bir toplantı düzenlendi ve New York Deklarasyonu kabul edildi. Bu deklarasyona göre, 1951 Mülteci Sözleşmesi eskimişti ve hem mül-

1 YUKK Madde 42 (2): (2) Mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü sahipleri ile insani ikamet izni sahiplerine ve geçici koruma sağlananlara, uzun dönem ikamet iznine geçiş hakkı tanınmaz.

2 YUKK Madde 54 (2)’de OHAL döneminde KHK ile yapılan değişiklik.

3 Bkz. O. Ulusoy (2016) <https://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2016/03/turkey-safe-third> (Erişim tarihi 17 Aralık 2020). Yazarın kendi yorumu (2016): <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/173361-ab-turkiye-anlasma-si-multeci-hukuku-acisindan-ne-anlama-geliyor> (Erişim tarihi 17 Aralık 2020)

teciler hem de göçmenlerin hakları için yeni uluslararası düzenlemeler yapılması gerekiyordu. Suriyelilerin zorunlu göçü gösterdi ki, geniş kitlesel hareketlere uygulanacak bir düzenleme gerekliydi. Ancak bu çaba uluslararası hukukta yeni bağlayıcı sözleşmelerin tanınmasıyla sonuçlanmadı, çünkü yine devletlerin insan hakları söz konusu olduğunda birden ortaya çıkan egemenlik kaybı kaygıları ağır bastı.

1951 Mülteci Sözleşmesi'nin içeriğine bakacak olursak, gerçekten de II. Dünya Savaşı sonrası hakim olan siyasi görüşlerin metne sirayet ettiğini görürüz. Sözleşme metni bize, devletlerin sadece istedikleri profildeki mültecileri alabilmek için, zorunlu göçü belli bir şekilde düzenlediklerini anlatır. Mülteci siyasi ve erkek bir figürdür. Göçün ulus-üstü düzenlenmesi demek, devletlerin egemenlik yetkisinin kısıtlanması demektir. Göç ve göçmenler her zaman dünya siyasetinde ulus-devlete açık bir tehdit olarak algılanmıştır. 2015 sonrası Avrupa'da aşırı sağın hangi bölgelerde neden güçlendiğini, Almanya'nın kabul ettiği mülteci sayısı üzerinden çeşitli eyaletlerindeki sağ partilerin ne kadar oy artırdığını Suriyelilerin zorunlu göçü üzerinden açıklamak mümkündür; çünkü vatandaşlık dediğimiz aslında sınırları devlet tarafından çizilen homojen bir kurumdur. Kim girebilir, kim çıkarılabilir...Vatandaşlığa dair dünyada farklı pratikler vardır. Kimi ülkelerde vatandaşlık kazanmak doğuma dayalıyken, kimilerinde soya bağlıdır. Tarihsel olarak baktığımızda ise uluslararası hukukta göçmen hakları ve entegrasyon konularının bağlayıcı bir metinle düzenlenmediğini görürüz. Bunun tek istisnası, BM Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme, göçmen işçilerin haklarına dair hükümler içermektedir, ancak taraf olan devletler daha ziyade göçmen gönderen ülkelerdir. Esas göç alan ülkelerin sözleşmeyi imzalaması gerekir ki, uluslararası hukukta göçmenlerin haklarının korunmasından bahsedebilelim. Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne de taraf bir ülkedir ama sözleşmenin sığınmacılar ve sığınma hakkı açısından uygulanabilirliği çok sınırlıdır. Çok ilginç bir nokta, sığınma hakkının hiçbir metinde tanımlanmış bir hak olmamasıdır. BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi sadece "Kişinin sığınma arama hakkı vardır" der ama devletleri bu hakkı tanımak noktasında zorlayacak bir gücü yoktur.

Türkiye göçmenlere, diğer bir deyişle vatandaşı olmayanlara haklar tanıyan çoğu BM sözleşmesine taraftır. Ben bahsettiğim çalışmayı yaparken, Türkiye'nin neden taraf olduğumuz BM tematik sözleşmeleriyle göçmen ve sığınmacı haklarını korumadığı sorusunu kendime dert edindim. Bu sözleşmeler ve onların denetim mekanizmalarıyla göçmen hakları ihlalleri konusunda atılabilecek çok fazla hukuki adım vardır. Örneğin, 2020 Şubat'ında Edirne-Meriç sınırında olanları hatırlarsak, Türkiye batı sınırlarını açtığını ilan etti ve binlerce göçmen ve mülteci Yunanistan-Türkiye kara sınırına yığıldı. Sonuçta iki kişi vuruldu, bir Suriyeli kadın kayboldu. Covid-19 pandemisi nedeniyle son bulan süreç boyunca başta yaşam hakkı ve işkence olmak üzere pek çok insan hakkı ihlali yaşandı.⁴

Türkiye-Yunanistan kara sınırı tamamen militarize edilmiş durumdadır. Yaratılan ara bölgede olanları takip etmek ve yaşanan ihlalleri izlemek, raporlamak ve ulus-üstü yargısal ya da yarı-yargısal mekanizmalar aracılığıyla göçmenler adına hesap sorabilmek, Yunan hükümeti tarafından neredeyse imkânsız hale getirilmeye çalışılmakta, öte yandan Türkiye de sıklıkla mültecileri AB'ye karşı siyasi bir koz olarak kullanmaktadır. Yaşanan yaşam hakkı ihlallerinde ve işkenceye varan kötü muamele vakalarında Türkiye'nin de sorumluluğu vardır. İyi haber, artık hem uluslararası hem de ulusal insan hakları örgütlerinin bu konuda bilinçlenmiş durumda olmasıdır.

Devletlerin bu sınır militarizasyonu politikalarına ve göçmenlere yönelik insan hakları ihlallerine karşı farklı yollarla kanıt toplanmaya başlandı. Bu oluşumlardan biri de Türkiye'de Tahir Elçi vakasıyla adını duyuran Londra Üniversitesi Adli Mimarlık Birimi'dir. Bu oluşumun Meriç Nehri'nde bu yıl olanlar ve Akdeniz'de yaşanan geri itmelerle ilgili çalışmaları mevcuttur.⁵ Geri itmeye maruz kalan kişilerin yaşadığı o anı sanal bir ortamda yeniden yaratarak, adli mimari teknikleriyle vakaları üç boyutlu canlandırmalar haline getirmekte, hiç delil olmadığı söylenen vakalara dair bilgisayar ortamında simülasyonlar geliştirmektedirler. Burada sadece bir örnek olması için bu birimin çalışmalarından

4 Sürecin ayrıntıları için Göçmen Dayanışma Ağı'nın notlarına bakılabilir: <https://gocmendayanismama.com/> (Son Erişim 5 Aralık 2020)

5 Bkz. <https://forensic-architecture.org/> (Son Erişim 5 Aralık 2020)

bahsettim. Böyle pek çok sivil toplum örgütü-akademi ortaklığı mevcuttur ve vatandaş olmayanların yaşadığı insan hakları ihlallerinin cezasız kalmaması için ortak bir mücadele verilmektedir. Geri itmeler bildiğiniz gibi hem denizde hem karada on yıllardır yaşanmaktadır; ancak son dönemde bu hukuka aykırı uygulama sistematik bir hal almış durumdadır. İnsanlar daha ülke toprağına ayak basmadan veya toprağına ayak bastıklarını kanıtlayamayacak bir şekilde toplu olarak ve onları kimlerin geri ittiğini göremeden, yaratılan militarize edilmiş ara bölgeye getirilip Meriç’e ya da üzerindeki adacıklara bırakılmaktadır.

Bu şekilde yapılan geri itmelerle dair normalde kanıt bulmak çok zordur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne işkence yasağı kapsamında (1951 Sözleşmesi açısından da geri gönderme yasağı kapsamında) yapılacak bir başvurunun en etkili hukuki yol olduğunu söyleyebilirim. Devletler, Mahkeme’den ihlal kararı çıkmaması için değişik yollar geliştirmektedir. Yunanistan için kişiyi gözlerini bağlayarak karanlıkta bir yere kapatmak ve sonra gece geri götürmek, o kişinin ülkeye ayak bastığını kanıtlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu ve benzeri ihlalleri izlemek ve raporlamak çok zor bir hale geldi, çünkü devletler hukuk dışına çıkmış durumdadır. Türkiye, Suriye sınırında gerçekleştirdiği hukuka aykırı “sözde gönüllü” geri göndermelere rağmen, çok daha fazla mülteci barındırması nedeniyle siyasi olarak üzerine gidilen bir ülke değildir şu an için. Hatta korunup kollandığını söylemek daha doğru olacaktır.

Bu ölümlü vakalar hem karada hem denizde Ege’de ve Akdeniz’de yaşanmaktadır ve insanlar mülteci statüsü almış değildir. Mültecilerin haklarını koruyan bir sözleşme var olmakla birlikte, göçmenler için bağlayıcı bir sözleşme yoktur. Peki biz ne yapabiliriz? Türkiye hem AK üyesi hem de BM üyesi olarak göçmenlere uygulanabilir pek çok tematik sözleşmeye taraftır. Bu yüzden diğer BM sözleşmelerine bakarak pek çok hak çıkarmak ve o sözleşmelerin denetim mekanizmalarını bu ihlallere karşı kullanmak mümkündür. Göçmenlere uygulanması gereken insan hakları standartlarına bakarsak, aslında ilk aklımıza gelmesi gereken sözleşmeler, Türkiye’nin 2003 yılında yine AB adaylık süreci için onayladığı ve “ikiz sözleşmeler” olarak da anılan Kişisel, Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’dir. Bu sözleşmelere baktığımız zaman, İnsan Hakları Evrensel Beyanname-

si'nde düzenlenen hakların aslında bağlayıcı sözleşmelerle yeniden düzenlendiğini görüyoruz. Beyanname bir sözleşme değildir. Uluslararası hukukta artık bağlayıcılığı kabul gören metinlerden biri olduğunu söylesek de sözleşme söz konusu olduğu zaman ve devlet sözleşmeye taraf olduğunda onunla bağlı olmakta ve ihlallerin izlenmesi mümkün hale gelmektedir. Anayasamızın 90. maddesi gereğince de, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası bir norm ile iç hukukta bir normun aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çatışması halinde, bildiğiniz gibi uluslararası normun esas alınması gereklidir. Bu nedenle, ben sadece bu sözleşmelerden değil, sözleşme maddelerinin yorumlardan örnekler vereceğim, çünkü onlar için de aynı bağlayıcılık söz konusudur.

Bu madde açıklamaları *general recommendation* (genel öneri), bazen de *statement* (beyan) olarak adlandırılır. Bunlar Türkiye için uluslararası hukukta esas alınması gereken açıklamalardır, çünkü her sözleşmenin bir denetim organı vardır. Bu denetim organı, o maddeyle ilgili, maddenin ne anlama geldiği konusunda bir açıklama veya tavsiye kararı yayımlar. Devletler de bu tavsiye kararlarına uymakla yükümlüdür. Bu ikiz sözleşmelerin önemi de Kişisel, Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin yarısının "herkes" ifadesini kullanarak çoğu temel hakkı, vatandaş-vatandaş olmayan ayrımı yapmadan tanımış olmasıdır. Vatandaşlar için olanlar siyasi haklardır ki bunlar siyasi katılıma, seçme ve seçilme hakkına ilişkindir. Vatandaş ifadesi geçenleri çıkartırsak, geriye vatandaş olmayan "herkese" tanınması gereken çok geniş bir hak seti kalır elimizde. Örnek verecek olursam, toplanma özgürlüğü, ifade ve düşünce özgürlüğü, vicdan ve din özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve özellikle yaşam hakkı bunlar arasındadır. Hukuk önünde eşitlik, kişi olarak tanınma hakkı aslında bizim anayasamızın da temel haklar kısmında yer alan haklardır. Kişi mahremiyeti, özel hayatın gizliliği, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde aile hayatı olarak yer alan hükümdür. Adil yargılanma hakkı yine hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde hem de anayasamızda geçen hükümlerden. Yine en önemlilerinden biri olan özgürlük ve güvenlik hakkı özellikle göçmenlerin, bildiğiniz üzere gözaltına (*im-migration detention*) alınmasıyla ilgilidir. Ben bunun Türkiye'de kanundaki karşılığı olan "idari gözetim" terimini kullanmamaktan yanayım; çünkü bu ifade, söz konusu uygulama özgürlüğünden yoksun bırakma ya da tutulma

gibi algılanmasın diye seçilmiş gibi geliyor bana. Türkiye’de örneğin, idari bir kararla altı aya kadar bir göçmen –sığınmacı olma ihtimali de olabilir– ülkeye düzensiz bir giriş yaptığı veya kimliksiz girdiği için, hatta üstüne bir altı ay daha katarak bir yıla kadar özgürlüğünden yoksun bırakılabilir.

Konumuz açısından alanda en çok kullanılması gereken haklardan biri de ayrımcılık yasağıdır. Her BM tematik sözleşmesinde bu eşitlik ve ayrımcılık yasağına dair hüküm yer alır ve herkese uygulanması gerekir. Bu anlamda en temel düzeyde şunu söyleyebiliriz: Herkesin hem kanun önünde eşitliğe hem de ayrımcılığa uğramama – burada sıralanan temeller ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da siyasi fikir, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi sayılanlardan biri olabilir– hakkı vardır. Bu sözleşmelerde herkes için tanınan hakların en büyük özelliği, bir devletin sınırları içerisindeyseniz, adım attığınız andan itibaren herhangi bir hukuki statüye sahip olmasanız da, herhangi bir başvuru yapmasanız da, düzensiz göçmen veya vatansız da olsanız size uygulanmak zorunda oluşlarıdır.

Eşitlik ve ayrımcılık yasağı dışında insan hakları hukukunda en önemli ilke dediğimiz bir diğer madde işkence yasağıdır. İşkence yasağı mutlak bir yasaktır. Özellikle, bahsettiğim gibi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde göçmenlerle ilgili bir davada en çok başvurulan madde, bu yasağı düzenleyen üçüncü maddedir. İşkence Karşısı Sözleşme’de yine üçüncü maddede yer alır. Kişisel, Siyasal Haklar Sözleşmesi onuncu maddede düzenlenen “Özgürlüğünden yoksun bırakılan herkes insani muamele ve insanın doğuştan sahip olduğu insanlık onuru, saygı görme hakkına sahiptir” ifadesi özgürlük ve güvenlik hakkıyla ilgili ve yine bizim açımızdan önemli haklardan biridir. Bir diğeri ise on üçüncü maddede düzenlenen, hukuka uygun bir şekilde alınan sınır dışı kararı olmadan kimsenin sınır dışı edilemeyeceği hakkındaki hükümdür.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin dördüncü protokolü toplu sınır dışı yasaklar. Türkiye ve Yunanistan ne yazık ki bu protokole taraf değildir ve Mahkeme önünde ileri sürülememektedir. Bu yüzden biraz önce bahsettiğim iki ülkenin kara sınırında yaşananlar toplu sınır dışı vakalarıdır ama bir şekilde kayıt altına alınmadan yapıldıkları için, kişilerin Yunanistan tarafına ayak bastığına dair bir kanıt ileri sü-

remeyince, BM Sözleşmesi'ndeki sınırdışı yasağını ileri sürmekte zorlanılmaktadır. Devletler de göçmenlere “Siz burada hiç bulunmadınız, burada oluşunuzu ispat edemezsiniz ki, bize karşı nasıl dava açarsınız?” demektedir. Yakınlarda Yunanistan'a karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan bir başvuruya yardımcı oldum. Sığınmacı aynı şeyleri yaşamıştı. İnsan hakları raporlarında, hatta Yunanistan'ın kendi ulusal insan hakları kurumunun yazdığı raporda, bu geri iten maskeli gruplar paramiliter güçler olarak geçmektedir.⁶ Ancak çok büyük olasılıkla Yunanistan'ın kendi güvenlik güçleri tanınmayacak şekilde kamufle olarak sınırda geri itmeleri gerçekleştirilmektedir.

Sözleşme maddelerinin genel yorumları da bizim için bağlayıcı ve önemlidir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi açısından bizi ilgilendiren kısım, sözleşmenin denetim organı olan komitenin, Çocuk Hakları Komitesi ile ortaklaşa 2017 yılında yayınladığı bir beyandır. Hatırlayacağınız gibi 2015 yılındaki Avrupa'nın göç krizi sonrası, 2016 yılında New York Deklarasyonu ilan edilmişti, ama sonucunda ortaya bağlayıcı olmayan biri göç diğeri mültecilikle ilgili iki mutabakat (Global Compacts) çıktı. Tam bu tartışmalar sırasında göçmenlere tanınacak haklarla ilgili farklı komiteler genel yorumlar yayınladı. Ekonomik ve sosyal haklar açısından devletler bu alandaki hakları güçleri yettiği ölçüde aşamalı olarak sağlamakla yükümlüdürler. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Çocuk Hakları Komitesi ile ortaklaşa yayınladığı bu ortak beyana göre ise “Taraf bir devletin sınırları içerisinde bulunan herkes sözleşmede tanınan haklardan yararlanma hakkına sahiptir ve bu kişinin düzensiz göçmen olması durumunda bile geçerlidir”.⁷ Ayrıca Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 20 No'lu Genel Yorumuna göre, “Kaynak yetersizliği farklı muamele ve ayrımcılık yapmak için geçerli bir gerekçe olarak kabul edilemez (13 para)”. Komite açıkça ayrımcılığın hukuki bir statüye sahip olup olmama üze-

6 Bkz. The report of the Greek National Commission for Human Rights (GNCHR), http://www.nchr.gr/images/English_Site/PROSFYGES/GNCHR_Statement_Informal%20push-backs_in_%20Evros_2018.pdf (Son Erişim: 2 Kasım 2020).

7 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). (2017). The Duties of States Towards Refugees and Migrants under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights Statement. 24 February 2017. E/C.12/2017/1. Bkz. <https://www.refworld.org/docid/5bbe0bc04.html> (Son Erişim Tarihi: 28 Haziran 2020).

rinden yapılamayacağını da ifade etmiştir. Vatandaşlık, sözleşmedeki haklara erişim için bir ön koşul olarak alınamaz (30 para).⁸

Bu tam da sözleşmedeki bir kısım hakların vatandaş olup olmama ayırımına gitmeksizin herkese tanınması gerektiğini anlatır. Uygulamada ise devletler sözleşmedeki hakları sadece vatandaşlar içinmiş gibi görme taraftarıdır. Bu noktada tekrar bazı hususların altını çizme gereği duyuyorum. Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 1. paragrafına göre, taraf devletler sözleşmedeki hakları kaynakları ölçüsünde aşamalı olarak gerçekleştirecektir. Ancak bu, yargı yetkisi altındaki kişilerin haklarını güvenceye almak için eyleme geçmelerini geciktirmek için bir sebep olamaz. Sözleşme doğrudan etkide bulunması gereken birtakım yükümlülükler öngörür ve bu yükümlülükler vatandaşlar için olduğu kadar mülteciler, sığınmacılar ve göçmenler için de geçerlidir (4).⁹ Bu sözleşme açısından komitenin vurguladığı en önemli nokta, sözleşmedeki her bir hakkın temel özünün korunması ve taraf devletin yargı yetkisi altındaki herkese ayırım yapılmaksızın uygulanmasıdır. Bu vurgunun sebebi gelişmekte olan ülkelerin sürekli olarak Madde 2.3'te belirtilen istisnayı ileri sürmesidir. Komitenin geçmişte genel yorumda bulunduğu hakların özü olarak nitelenenler örneğin, aç kalmama, suya ve diğer temel gıda maddelerine erişim, zorunlu ilaçlara erişim ve eğitim hakkı açısından temel eğitim standartlarını sağlama ödevini içermektedir. Aç kalmama devletin bir ödevi olarak aç bırakılmayı içerir, suya erişimi ve diğer temel maddelere erişimin beslenme açısından önemini vurgular ve zorunlu ilaçlara erişim de devletin sizi bunlardan yoksun bırakmaması anlamına gelir. Bunları pekâlâ Türkiye'deki mülteciler ve göçmenler açısından da düşünmemiz gerekir. Edirne sonrası süreç açısından düşünecek olursak, eylem zorla dağıtıldığında insanların sokakta yattığı, evsiz barksız kaldığı durumlarla karşılaştık. Bu aşamada yaşananların hepsi hakkın özüne

8 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). (2009). General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), 2 July 2009. E/C.12/GC/20. Bkz. <https://www.refworld.org/docid/4a60961f2.html> (Son Erişim Tarihi: 29 Haziran 2020)

9 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). (2017). The Duties of States Towards Refugees and Migrants under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights Statement. 24 February 2017. E/C.12/2017/1. Bkz. <https://www.refworld.org/docid/5bbe0bc04.html> (Son Erişim Tarihi: 28 Haziran 2020).

dokunan uygulamalardı. Bu ilke anayasamızda da temel haklar kısmında hakkın özüne dokunmama yasağı olarak geçer.

BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşme'nin izleme organı olan, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin aldığı 30 No'lu Tavsiye Kararı'na bakacak olursak, taraf devletler, özellikle "barınma" başta olmak üzere "vatandaş ve vatandaş olmayanlar için yeterli barınma hakkının eşit bir şekilde garanti altına alınması ve ırk ayrımının mekânsal olarak önlenmesi, emlakçıların vatandaş olmayanlara karşı ayrımcı uygulamalarda bulunmaması için" onların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını kullanmasının önündeki her türlü engeli ortadan kaldırmak için gerekli önlemleri almalıdır (29-32 para.).¹⁰ Bu da bizim göçmenler ve mülteciler açısından Türkiye'de çokça yaşadığımız sorunlardan biridir.

Bir diğer önemli yorum örneği Çocuk Hakları Komitesi'nin yine 2017'de aldığı yeni bir yorum kararıdır. Bu sefer de Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Korunması Sözleşmesi'nin denetim organı olan komitesiyle ortaklaşa yaptığı bir yorum söz konusudur: "Komite dönülecek ülkenin güvenliğinin, eğitim, sağlık ve hatta hukuk sisteminin şiddetten korunma anlamında yeterli olup olmadığının yine çocuğun yüksek yararı açısından düşünülüp, taraf devletçe bağımsız izlemesinin yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (para 32/c, d, e, k)." Komiteye göre "çocuğun yüksek yararı" ilkesinin göç ve iltica süreçlerinin her aşamasında değerlendirilmesi gerekir, bu ilkenin özellikle anne veya babası idari gözetime alınan veya hakkında sınırdışı kararı alınıp uygulanacak kişiler açısından mutlaka dikkate alınması gerektiği vurgulanır. Çocuğu ailesinden ayırabilecek her kararda bu ilke esas alınmalıdır.¹¹ Bu yorum hem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hem de Avrupa Konseyi açısından çıkarıcı niteliktedir. İlk başta verdiğim örnekten yola çıkacak olursak,

10 CERD/C/64/Misc.11/rev.3, The Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2004 (Son Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2020).

11 UN Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families (CMW). (2017). Joint general comment No. 3 of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 22 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on the general principles regarding the human rights of children in the context of international migration. 16 November 2017. CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22. Bkz: <https://www.refworld.org/docid/5a1293a24.html>. (Son Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2020).

göçmenler sınırdaki sıklıkla çocuklarıyla hareket halindedir. Bu yorum eğer siz çocuğunuzla sınıra gelerseniz, sizi hem çocuğunuzdan ayırmak adına hem de çocuğunuzun varlığı nedeniyle devletlerin size karşı bir göçmen olarak fazladan sorumlulukları olduğunu anlatmaktadır. Çocukların ne kendilerinin ne de ebeveynlerinin mülteci, sığınmacı, vatansız, düzenli veya düzensiz göçmen kısacası göçle ilgili statülerine bakılmaksızın bu yorumda geçen ilkeler uygulanacaktır. Çocuklu bir göçmenin sınırdan kabul edilmemesi, sığınma hakkına erişimin engellenmesi anlamında Çocuk Hakları Komitesi önüne taşınabilir bir vaka olacaktır ve buna transit alanlar da dahildir. Havaalanında bir odaya kapatılmanız ya da transit bir bölgede tutulmanız da aynı sonucu doğuracaktır. Bununla ilgili, Tom Hanks'ın başrolünde oynadığı bir filmde, oyuncu transit bir bölgede uzun süre kapalı kalıyor ve bir türlü oradan çıkamıyordu. Bizde de buna benzer olaylar yaşayan çok fazla sığınmacı vardır ama alternatif medyada bile haber olmamaktadır. İşkence Sözleşmesi toplu sınır dışını yasaklar aslında ve bizde de uygulanabilir.

Entegrasyon çok ciddi bir meseledir. Kalıcı hukuki bir statüye ve haklara sahip olmak demektir. Bununla ilgili Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne ve Avrupa Konseyi'nin İstanbul Sözleşmesi'ne bakılabilir, çünkü sözleşmede göçmen ve mülteci kadınlarla ilgili hükümler ve madde yorumlar bulunmaktadır.

İnsan hakları mekanizmalarını kullanarak biz öznelere aslında hak alanında bir hareket yaratabiliriz. İnsanları toplu olarak bu mekanizmaları kullanmaya yönlendirip, bir şekilde devletleri baskı altına alabiliriz. Bu mekanizmaların bireysel olarak kullanıldığında işe yaradığını, yarayacağını düşünmüyorum. Bizim barış akademisyenleri olarak yaptığımız başvurular örneğin, kabul edildi, üzerinden çok uzun zaman geçti ama Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde herhangi bir hareket söz konusu olmadı, çünkü bütün bu kurumlar gerçekten siyasidir ve buralara seçilip atanmalar her ülkenin temsilcisidir. Birleşmiş Milletler'in kendisi de çok siyasidir. Güvenlik Konseyi'nden çıkan kararları biliyoruz. Sonradan izleme amaçlı bir İnsan Hakları Konseyi oluşturuldu. En son Rusya'nın Suriye'de işlediği suçlara rağmen seçildiğini gördük; Suudi Arabistan ise aday olabildi, seçilemedi. Bunun sebebi Türkiye'de işlenen Kaşıkçı cinayeti nedeniyle protesto edilmesi idi. Çin de seçilen ülkelerden oldu.

Bu ülkelerin insan hakları karnesi ne kadar parlak ki, bizi mesela ya da başka ülkeleri izleyebilecekler? Bu 2006 yılında kabul edilmiş ve 2008’de işlemeye başlamış bir sistemdir. Ne kadar çok vaka giderse bir şekilde siyaseten de devletler baskı altına alınacaktır; yani bu mekanizmaları çok da sonuca odaklanmadan araç olarak görmeliyiz. Bir amaç ya da sonuca ulaştırıcı güvenilir mekanizmalar olarak değerlendirmemeliyiz.

Ara bölgedeki ihaller mahkeme önüne ya da insan hakları örgütleri önüne bir şekilde taşınmamaktadır; çünkü izleme yapmak, kanıt toplamak mümkün değildir. İstanbul Barosu’nun İnsan Hakları Merkezi’nden avukat arkadaşların ölümlü vakalar için Yunanistan’a karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvuruda bulunduğunu biliyorum. Bu tür durumları kanıtlamak çok zordur. İşkence görmüş ve hukuka aykırı biçimde toplu olarak geri itilmiş insanlar için “sınır dışı” tabirini kullanamayız, çünkü sınır dışı hukuki bir kavramdır ve devletin sizi kayıt altına alması, hakkınızda mahkeme önünde sınır dışı kararı vermesi, sonra usulüne uygun olarak sınır dışı etmesi ve Türkiye tarafının da sizi belli şekilde teslim alması gerekir.

2008-2012 arası sahadaydım ve konuştuğum mülteciler bana en azından düzgün bir şekilde sınır dışı edildiklerini söylüyordu. Şu an söz konusu olan durumda ise sizin Yunanistan topraklarına ayak bastığınızı kanıtlayamıyoruz. Ben böyle bir vakada yardımcı olduğum kişinin orada olduğunu kanıtlamak için gerçekten çok uğraştım; Yunanistan bu kişinin kayıtlarında yer almadığını, dolayısıyla yalan söylediğini iddia ediyordu. Kişinin kayıt altına alınmaması durumunda ilgili devlet böyle bir iddiada bulunabilirdi için, artık kişilerin kaydı bilerek yapılmayacaktır.

İngilizce *immigration detention* şeklindeki, kapatılma ve aslında gözaltı anlamına gelen kavram bizde “idari gözetim” olarak karşılandı. Ben kanun hazırlanırken sivil toplum üzerinden katıldığım toplantılarda buna karşı gelmek için elimden geleni yaptım ama ne yazık ki meseleyi yumuşatmak amacıyla böyle bir terim seçildi. Amerika’dan hukukçuların göç hukuku üzerine verdiği bir seminare katılıyorum ve oradaki hukukçulara da bunun nasıl mümkün olabildiğini soruyorum. Bir insanın özgürlüğünden yoksun bırakılmasında yargı kararı zorunludur. Nasıl olabiliyor da yabancılar, vatandaş olmayanlar, yargının usuli güvencele-ri dışında bırakıp sadece bir idari kararla kapalı tutulabilir? Türkiye’de

valilik kararına göre bu süre bir yıldır. Daha önce kanun da yoktu ve insanlar bir buçuk yıla kadar haklarında hiçbir karar olmadan suçlularmış gibi Edirne ve Kırklareli geri gönderme merkezlerinde tutuluyordu. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden bu uygulamanın 2013 öncesi hukuki temelden yoksun olduğuna dair arka arkaya kararlar çıktı; sonra zaten kanun yayımlandı ama bu sefer de uygulamayı hukuka uydurmuş olduk, koşullar çok da değişmedi.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi barınma hakkı konusunda “devletlerin imkânları ölçüsünde” der; ekonomik ve sosyal haklar söz konusu olduğunda bizim anayasamız da aynı şeyi söyler. Sosyal devlet bu hakları imkânları ölçüsünde yerine getirmeye çalışır. Biz buna “hakların aşamalı olarak gerçekleştirilmesi” (*realization*) diyoruz. Devlet “Benim imkânım bu kadar ve çadırda barındırmak durumundayım” derse buna karşı komiteye başvurmak ve bir şekilde zorlamak mümkündür. Bu sene ilk defa bir karar çıktı çevre mülteciliği üzerinden. Yeni Zelanda'ya karşıydı bir vaka Kişisel Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin denetim organı İnsan Hakları Komitesi önüne gitti, ihlal çıkmadı. Ancak Kiribati'den bir kişi Yeni Zelanda'ya iltica talep etti ve ret kararı çıktı. Söz konusunun kişi adasının battığını ve yaşam hakkının söz konusu olduğunu iddia ediyordu. İnsan Hakları Komitesi ilk defa iklim mülteciliğiyle ilgili bir karar almış oldu. Bu, mülteci hukuku açısından da bir ilkti. Ama Komite şunu söyledi: “Adanızın battığını söyleyerek sığınamazsınız, çünkü henüz adanız batmamış, ölmüyorsunuz. Bir yandan da koşullar böyle devam ederse ve gerçekten boğulma aşamasına, yemek bulamayacak aşamaya gelerseniz, gerçekten ölüm söz konusu olursa o zaman iklim mülteciliği söz konusu olabilir.” Çok ilginç bir karardı bu. Mülteci hukukçuları bunun muhteşem, çok yenilikçi bir karar olduğunu düşündü ama dayattığı koşullar açısından şöyle okudum ben: “Boğulma aşamasına gel, ‘Boğuluyorum’ de, ada batsın, ölmez de karşıya geçersen seni iade etmeyiz ve yaşam hakkın söz konusu olur.” Nitekim başvuru iade etti Yeni Zelanda. Ben haberleri takip ettim; bu kişilerin gerçekten su içinde yaşadığını, evlerinin bir kısmının su içinde olduğunu ve tarım anlamında, yemek bulmak anlamında zorlandıklarını ama yaşayabildiklerini gördüm. O yüzden henüz böyle bir hakka sahip değillerdi. İnsan Hakları Komitesi açısından, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi açısından ya da diğer sözleşmeler

açısından baktığımızda mültecilerin barınmaya çalıştığı çadırlar için de büyük ihtimalle aynı şeyi söyleyecektir bu organlar. O çadırlar berbat bile olsa, soğukta donsanız da, içinde bebekler de ölse –ki özellikle bunu Suriye’de gördük– kimsenin umurunda olmadı yaşam hakkı ihlalleri. Geçtiğimiz yıllarda Suriye’nin Lübnan sınırında bir bölgedeki kampın durumu çok kötüydü ve çocuklar öldü. Bunlar dünyanın umurunda olmadı. “Biz yardım ettik, battaniye verdik, çadır verdik, elimizden gelen bu” dedi. Sonuçta bu insanlar o ülkenin kendi vatandaşı değildi. Geldiğimiz nokta, bir ülkenin vatandaşı olup olmamanın esas teşkil etmesidir.

Bizim ulusal kurumumuz TİHEK (İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu), Paris İlkeleri’ne göre kurulması gereken ama bu nitelikleri taşımayan bir yapıya sahiptir. Kişisel Siyasal Haklar Sözleşmesi’ne ek protokolle bizim de kurmak zorunda olduğumuz bir kurumdur ama hiçbir şekilde Paris İlkeleri’ne uymamakta ve görevini yapmamaktadır. Yunanistan’ın ulusal kurumu güzel bir rapor hazırlayarak, çok ciddi sürekli geri itme (*push-back*) operasyonlarının yapıldığını ve bunun kesinlikle insan haklarına aykırı olduğunu, işkence yaşama aykırı olduğunu ifade etmiştir. Buna benzer başka raporlar bularak bunun bir sistematik uygulama olduğunu kanıtlamaya çalıştım; çünkü kişinin orada olduğunu kanıtlayamıyorduk.

Bir şekilde bu mekanizmaları sivil toplum olarak çalışarak, kanıt toplayarak zorlamalıyız, çünkü vatandaş olmayanlar söz konusu olduğunda devletlerin artık devlet olmaktan çıkıp suç örgütüne dönüştüğünü düşünüyorum. Avrupa Konseyi İşkence Karşısı Komite, 2018 tarihli Yunanistan raporunda komando kılıklı, yüzleri maskeli paramiliter güçler tarafından insanların Meriç’e itildiğini ve o kişilerin de kimseyi tanımlayamadığı için kendisine kimin ne yaptığını bilmediğini ifade etmiştir. Göçmenler başlarını öne eğmek, kafalarına vurmak, elleri arkalarında birleştirilerek yere yatırılmak, yerde süründürülmek ve sonra bir araca bindirilip dövülmüş olarak nehre geri atılmak gibi çok ciddi bir işkenceye maruz bırakılmaktadır. Türkiye tarafı alsın kurtarsın diye belli noktalara bırakılmaktadırlar. Bu vakalar için kanıt yok diyerek vazgeçmeyip bir şekilde uğraşmaya devam etmeliyiz; bu işin başka hiçbir çaresinin olmadığını düşünüyorum, çünkü devletler sağın yükselişiyle, hukuk devleti olma ve hukukun üstünlüğünü sağlama anlamında artık rayından çıkmış durumdadır.

Frontex, AB'nin Dış Sınırında Hesap Verebilirlik ve İnsan Hakları

Dr. Lena Karamanidou

Bu katkı Frontex, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı ve bunların Yunanistan / Türkiye sınırındaki insan hakları ihlallerinde oynadığı role odaklanmakta ve AB tarafından finanse edilen RESPOND projesi için yakın tarihli bir rapora dayanmaktadır. Rapor, bilgi edinme özgürlüğü talepleri yoluyla elde edilen dahili Frontex belgelerinin veya halihazırda çevrimiçi olarak mevcut olan bu tür belgelerin analizine dayanıyordu. Ayrıca, meslektaşım Bernd Kasperek ve ben Frontex basın ofisi, Frontex Danışma Forumu üyeleri ve diğer muhbirlerle röportajlar ve Evros / Meriç bölgesinde saha çalışması yaptık.

Frontex 2004 yılında kurulmuş ve ana amacı üye devletlerle birlikte Avrupa Birliği'nin dış sınırını yönetmek, üye devletleri sınır kontrol ve gözetim ve geri dönüş operasyonlarında desteklemek ve risk analizleri ve güvenlik açığı değerlendirmeleri yapmak gibi bir dizi görevi içeren bir amacı olan bağımsız bir AB ajansıdır. (2019/1896 sayılı Yönetmelik, Md. 10) Başlangıçta rolü, üye devletleri bu tür görevlerde desteklemek ve Avrupa Birliği'nin dış sınırlarının operasyonel yönetimini koordine etmektir. Bununla birlikte, 2016/1624 ve 2019/1896 düzenlemeleriyle 2016 yılından bu yana yetki ve yetenekleri önemli ölçüde arttı. 2016/1624 sayılı Yönetmelik, Frontex ve üye devletlerin yetkililerinden oluşan Av-

rupa Sınır ve Sahil Güvenliği'ni kurdu ve ilk defa AB dış sınırlarının yönetimi için paylaşılan sorumluluk kavramını getirdi (Uluslararası Hukukçular Komisyonu, ECRE ve Uluslararası Af Örgütü, 2016). Ayrıca ajansın AB dış sınırlarının yönetimindeki rolünü ve operasyonel rollerini ve yeteneklerini, örneğin, kendi ekipmanına sahip olmasını ve üye ülkelerde irtibat görevlilerini görevlendirmesini sağlayarak güçlendirdi (Fernandez-Rojo 2019; RSA Aegean 2019). En önemlisi, 2019'daki en son reformu ajansa, AB'nin dış sınırında görevlendirilecek 10.000'e kadar personeli işe alma yetkisi verdi; güvenlik açığı değerlendirmelerinin getirilmesi dahil olmak üzere üye devletler üzerindeki izleme işlevlerini daha da güçlendirdi ve ajansın kapsamını genişletti: Örneğin, iadeler ve veri erişimi ve yönetimi (Fernandez-Rojo 2019; RSA Aegean 2019). Yine de yasal çerçevede bir dereceye kadar belirsizlik vardır ve Frontex'in sahada yaptıkları genellikle, jans ile ulusal makamlar arasında kararlaştırılan ve halka açık olmayan operasyonel planlara bağlıdır (Fink 2018; Karamanidou ve Kasperek 2020a). Ajansın rollerinin ve kapasitesinin genişlemesi, bütçesinin 2005 yılında 6 milyon Avro'dan 2016'da 254 milyon Avro'ya, 2020'de 460 milyon Avro'ya ve 2021-2027 dönemi için tahmini artışla 11,3 milyara yükselmesine yansımıştır (Avrupa Mahkemesi Denetçiler 2020; Avrupa Komisyonu 2018).

Frontex ve İnsan Hakları

Frontex ile diğer AB ajansları arasındaki temel bir fark, birincisinin faaliyetlerinin sınırları geçen insanlar üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olması ve dolayısıyla insan haklarıyla ilgili sonuçlarının olmasıdır (Karamanidou ve Kasperek 2020a). Frontex'in sınırdaki herhangi bir eylemi insan haklarını ihlal etme potansiyeline sahiptir. Frontex, operasyonel tarihinin başından beri insan haklarını hiçe saymakla ve AB'nin dış sınırlarındaki ihlallere suç ortağı olmakla suçlanmaktadır (Avrupa Parlamentosu 2008; Keller ve diğerleri 2011). STK'lar, aktivistler, insan hakları örgütleri, Avrupa Ombudsperson ve Avrupa Parlamentosu'ndan gelen baskı, hesap verebilirlik ve izleme mekanizmalarının geliştirilmesiyle birlikte temel haklara uyuma ilişkin hükümlerin güçlendirilmesiyle sonuçlanmıştır (Campesi, 2018; Fernandez Rojo, 2016). Temel haklara yapılan atıflar, ilk düzenlemesi olan 2007/2004'te ikiden, 2019/1896 sayılı

yönetmelikte 231'e çıkarılmıştır. Yönetmelik, bu genel hükümlerin dışında, belirli görev ve faaliyetlerin temel haklar hukukuna uygun olarak yürütülmesi gerektiğini açıkça belirtmektedir. Örneğin, iade işlemleri temel haklara ve zulüm riski olan yere geri göndermeme ilkesine (2019/1896, Madde 48 (1)) uygun olmalıdır.

Mevcut yasal çerçeve, Frontex'in tüm faaliyetlerinin Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesine ve Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne, Avrupa Birliği İltica Hukuku, Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi BM sözleşmelerine, Denizde Can Güvenliği Uluslararası Sözleşmesi'ne, uluslararası hukuka ve Avrupa hukukuna uygun olmasını şart koşmaktadır. (Düzenleme 2019/1869, İfade 20, Madde 1, 5 (4), 36 (2), 80). Denizde karaya çıkarma, durdurma ve kurtarmayı düzenleyen 656/2014 sayılı Yönetmelik, 2016/1624 (Madde 4 (b)) ve 2019/1896 (Madde 3 (b)) yönetmeliklerinde açıkça belirtilmiştir. Temel haklar, Avrupa entegre sınır yönetiminin "kapsayıcı bileşenleri" olarak gösterilmektedir (Madde 3 (2)). Tüm ekip üyeleri "görevlerini yerine getirirken ve yetkilerini kullanırken" iltica hakkı da dahil olmak üzere temel haklara saygı göstermelidir (Madde 43 (4)). Operasyonel planlardaki görevler ve sorumluluklar "temel haklara saygı açısından" belirtilmeli ve talimatlar içermelidir. Operasyonel planlardaki görevler ve sorumluluklar, temel haklara saygı açısından belirtilmeli ve görevlilere insan haklarının nasıl korunacağına dair talimatlar içermelidir (2019/1896, Madde 38 (3d), Madde 38 (3l)). Görevlilerin davranışlarına ilişkin hükümler, görevlerini yerine getirirken temel haklara uymayı, insan onuruna saygıyı ve ayrımcılık yapmamayı zorunlu kılar (Karamanidou ve Kasperek 2020a). İki davranış kuralı, bu yükümlülükleri ve temel hak ihlallerini bildirme görevini yinelemektedir (Karamanidou ve Kasperek 2020a). Bir kuruluş olarak Frontex'in, görevlilere temel haklar konusunda eğitim verilmesini (2019/1896, Madde 62) ve Temel Haklar Stratejisi'nin (Madde 80 (1)) uygulanmasını sağlama, AB'nin dış sınırlarında haklarının ihlal edildiğine inanan kişilerden şikâyetleri alma sorumlulukları da vardır.

2011 yılından bu yana, temel haklara uyumu sağlamak ve izlemek için çeşitli mekanizmalar yürürlüğe koyulmuştur. 1168/2011 sayılı Yönetmelik Temel Haklar Ofisi (görevlisi) (FRO), Danışma Forumu, ortak iade operasyonları izleme mekanizması ve Ajansın Temel Haklar Strate-

jisi (Karamanidou ve Kasperek 2020) bağlamında Ciddi Olay Raporlama mekanizmasını kurmuştur. FRO'nun soruşturmalar ve yerinde ziyaretler de dahil olmak üzere temel haklara uygunluğun izlenmesi, Temel Haklar Stratejisi'ne katkıda bulunulması, operasyonlar, operasyonel planlar ve temel haklar eğitim düzenlemeleri hakkında görüş ve öneriler sağlama, şikâyet mekanizmasını yönetme ve Ciddi Olay Raporlarını (SIR'ler) izleme ve takip etme dahil olmak üzere çok geniş kapsamlı görevleri vardır. (Düzenleme 2019/1896, Madde 109; Karamanidou ve Kasperek 2020a). Görevlerinde resmi olarak bağımsız olsalar da, FRO'nun rolü, icra direktörü ve yönetim kuruluna ait olan karar verme yetkilerinin eksikliği nedeniyle kısıtlanmıştır. Büyük ölçüde yetersiz finanse edilmiş ve yetersiz sayıda personel sağlanmış ve rolün bağımsızlığı, icra direktörünün kabine üyelerinden birinin 2019'da geçici olarak FRO olarak atanması vasıtasıyla zayıflatılmıştır (Karamanidou ve Kasperek 2020a; Frontex 2019).

Danışma Forumu'nun kilit rolü, icra direktörüne ve Frontex'in ana yönetim organı olan yönetim kuruluna temel haklar konuları ve stratejileri hakkında bilgi vermek ve tavsiyelerde bulunmaktır. Kurumun operasyonları açısından önemli olduğu kadar temel hak ihlallerini de içeren operasyonlar sırasında olayların raporlanmasını kolaylaştırmak için Ciddi Olay Raporlama sistemi kurulmuştur. Frontex tarafından atanan ve ulusal personelden oluşan zorunlu iade gözlemcileri, ortak geri dönüş operasyonlarını izlemek ve gözlemlerini icra direktörüne, FRO'ya ve tayin edilen ulusal makamlara bildirmekten sorumludur (Karamanidou ve Kasperek 2020).

Bireysel şikâyet mekanizması, AB kurumlarının ve sivil toplumun baskısının ardından ve Frontex'in direnişine rağmen 2016/1624 sayılı Yönetmelik ile tanıtılmıştır (European Ombudsman 2013; Fernandez-Rojo 2016). Bu mekanizma, ulusal veya Frontex tarafından görevlendirilmiş memurların eylemleri veya ihmallerinden temel hakları etkilenen kişilerin ajansa şikâyette bulunmalarına izin verir (2019/1896 Madde 111). Bununla birlikte, FRO'nun kabul edilebilirliğine karar vermesine ve takip etmekle görevlendirilmesine rağmen, şikâyeti soruşturmak ulusal makamların sorumluluğundadır (2019/1896 Madde 111). Mekanizma, adli süreçler ve çözüm yollarıyla net bir bağlantısı olmayan idari bir

sistemdir (Karamanidou ve Kasperek 2020). Diğer bir izleme mekanizması olan Temel Haklar İzleyicileri (FRM'ler) 2019/1896 sayılı Yönetmelik ile tanıtılmıştır. Doğrudan kurum tarafından istihdam edilecek olan FRM'lerin temel görevi, operasyonlar sırasında temel haklara uyumu izlemek ve olası temel hak ihlallerini FRO'ya bildirmektir (Madde 110). Ancak, işe alım sürecindeki çeşitli gecikmeler nedeniyle FRM'ler henüz konuşlandırılmamıştır (Avrupa Parlamentosu 2020).

Meriç Bölgesinde İnsan Hakları

Yunanistan / Türkiye sınırı olan Meriç, AB dış sınırının ve Avrupa sınır rejiminin bazen unutulsa bile merkezi bir parçasıdır. Son yıllarda AB-Türkiye anlaşması kapsamında sıcak nokta sistemine dahil edilmediği ve dikkatler Yunan adalarına kaydırıldığı için hakkında çok az araştırma yapılmış ve medyada da yine az yer bulmuştur. Bu durum, Mart 2020'de Türk hükümetinin sınırı "açmaya" karar vermesiyle değişmiş ve hareket halindeki insanların Yunanistan'a geçme girişimlerini yoğunlaştırmıştır. Yunan hükümeti, muazzam şiddet eylemlerini içeren "sınır gösterisi" olarak adlandırdığımız şeyi yaratmıştır: Gerçek cephane ve plastik mermi, göz yaşartıcı gaz ve sersemletici bombaların kullanılması, en az iki ölümle, Muhammed Gülzhar ve Muhammed El Arab'ın ölümüyle sonuçlanmıştır (Karamanidou ve Kasperek 2020b; İnsan Hakları 360 2020). O zamandan itibaren açık şiddet azalmış, ancak zaten askerileştirilmiş sınır zırhlı araçlar, uzun menzilli akustik cihazlar, daha fazla subay ve Feres kasabası yakınlarında yeni bir duvarın inşasıyla daha da güçlendirilmiştir (To Ethnos 2020).

Meriç Nehri sınır bölgesi aynı zamanda en az yirmi yıldır birçok belgelenmiş temel hak ihlaline sahne olmuştur. Yerel polis tesislerinde ve (Seymenli Köyü) Fylakio'nun kabul ve gözaltı merkezinde gözaltı ve kabul koşulları, ada kamplarındakilerden daha az dikkat çekerken, en son Kasım 2020'de yayımlanan bir CPT raporunda, STK'lar ve insan hakları örgütleri tarafından defalarca eleştirilmiştir (Avrupa Konseyi 2020; İnsan Hakları İzleme 2018). Diğer sorunlar arasında refakatsiz çocuklar için hüküm bulunmaması ve hukuki yardım ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim vardır (Avrupa Konseyi 2020; İnsan Hakları İzleme 2018). Ancak ben bu katkıda Türkiye'ye yapılan geri itmelere odaklanı-

yorum. Geri itmeler yasa dışıdır; geri göndermeme ilkesini ve toplu sınır dışı etme yasağını ihlal eden yargısız iadelerdir. Sınırı geçen insanlara fiziksel saldırılar; cep telefonlarına, eşyalarına ve kimlik belgelerine el konulması ve bunların imha edilmesi; Türkiye'ye geri dönmeye zorlayarak hayatların tehlikeye atılmasına yönelik eylemler genellikle çok şiddetlidir (Arsis vd. 2018; Sınır Şiddet İzleme Ağı [BVMN] 2020). Bir başka model de, Poros gözaltı merkezi, askeri tesisler ve ambarlar ve ahırlar gibi binalardan oluşturulan resmi olmayan ve yarı resmi merkezlerde gözaltına alınmayla ilgilidir (BVMN 2020; Avrupa Konseyi 2020). Geri itmeler, bu duruma maruz kalan kişilerin ifadeleri ve ender rastlanır durumlarda –cep telefonlarına el konulması ve askeri bölgelerin erişilemezliği bunu zorlaştırdığı için– diğer görsel-işitsel materyallerle kapsamlı bir şekilde belgelenmiştir (BVMN 2020). Mart 2020'den bu yana iki model daha ortaya çıkmıştır: Yalnızca Meriç bölgesinin içinden değil, daha iç kesimlerden, Batı Yunanistan'daki Selanik ve Igoumenitsa'ya kadar kamplardan da (BVMN 2020) iade ve geri itmelerin genişlemesi ve hareket halindeki insanları geri itmelerin son aşamasını uygulamaya, nehrin diğer tarafına, Türkiye'ye geri dönmeye zorlanması. Yunan hükümeti geri itme ve şiddet iddialarını sürekli olarak reddetmektedir (Hellenic Republic 2020; Amanpour 2020).

Bazen polis takibinin ardından meydana gelen tren ve yol kazaları gibi sınır ölümleri –ve yaralanmaları– veya boğulma veya hipotermi nedeniyle ölümler de Meriç'te (FRA 2020) kaydedilmiştir. Bunlara doğrudan polis şiddeti neden olmamakla birlikte, sınırın geçişini ve iç kesimleri giderek daha tehlikeli hale getiren Meriç sınır kontrol mimarisinin artan askerleştirilmesi ve güçlendirilmesiyle ilgilidir. AB kara sınırlarıyla ilgili bir FRA raporuna göre, Meriç 2018 ile Ekim 2020 arasında kaydedilen 133 ölümlerle Avrupa'nın en ölümcül sınır alanıdır. (FRA 2020)

Frontex'in Rolü

Frontex, ilk hızlı sınır müdahalesinin başlatıldığı 2010 yılından bu yana Meriç sınırında bulunmaktadır. Frontex, 2011'de sona ermesinden bu yana esas olarak Esnek Operasyonel Faaliyetler Kara Sınırları operasyonu kapsamında on beş ila otuz arasında memurun yanı sıra devriye arabaları ve diğer ekipmanların kalıcı varlığına sahip olmuştur. Mart

2020’de de Yunan hükümetinin talebi üzerine bir hafta içinde ikinci bir RBI operasyonu başlatmıştır. Bu operasyon sırasında en az 21 farklı ülkeden 104 ila 160 subay ve 46 devriye arabası konuşlandırılmıştır. Frontex’in yükümlülüklerinden biri, Meriç’teki temel hak ihlallerini izlemek ve bildirmektir. Bununla birlikte, Ocak 2017 ile Aralık 2019 arasında gönderilen yalnızca altı SIR tespit edilmiştir: Dördü fiilen temel haklar yetkilisi tarafından, sahadaki memurlar yerine medya raporlarına dayanarak başlatılmıştır (Karamanidou ve Kasperek 2020a). 1 Ocak ve 30 Haziran 2020 (Frontex 2020a) arasında temel haklar SIR’leri sunulmamıştır; bu, Mart 2020’deki sınır ihlallerinin kapsamı göz önüne alındığında son derece önemlidir. Komiser Ven Der Leyen de mart ayındaki şiddet olaylarına ilişkin herhangi bir SIR sunulmadığını doğrulamıştır (Karamanidou ve Kasperek 2020b). Mart 2020’den önce bile, SIR’lerin sayısı, geri itme ifadelerinin hacmine kıyasla oldukça düşüktür (Karamanidou ve Kasperek 2020a).

Düşük SIR sayısı Meriç’le sınırlı olmayıp, çeşitli faktörlere atfedilebilecek daha geniş bir uygulamadır. Birincisi, görevlendirilen memurlar genellikle isteksizlik, eğitim veya farkındalık eksikliğinden kaynaklanabilecek davranış kuralları ve iç rehberlik hükümlerine uygun olarak SIR’leri sunmaz (Karamanidou ve Kasperek 2020a). Bununla birlikte *Der Spiegel*, *Lighthouse Reports*, *Bellingcat* ve *Asahi TV* tarafından yapılan bir araştırma, Frontex görevlilerinin “ev sahibi ülke için sorun yaratacağına inandıklarından” geri itmeye kaynak gösterilmesinden kaçınmak için Yunan operasyonel komutanın emrinde sansürleme raporları da dahil olmak üzere rapor sunmaktan kaçındığını ortaya çıkarmıştır (Christidis vd. 2020). Diğer bir olasılık, Frontex’in bilgi edinme özgürlüğü taleplerinden sonra bile tüm SIR’leri kamuya açıklamamış olabileceğidir. Bilgi edinme özgürlüğü talebinde bulunduğumuz dönemde (01.01/2020-30 Haziran 2020) sunduğumuz en az bir SIR raporu olan 11095 Frontex tarafından yayımlanmamıştır. Benzer şekilde Frontex, 2019 yılında Meriç’teki operasyonlarla ilgili olarak herhangi bir SIR sunulmadığını belirtirken, FRO raporunda ikisine (Karamanidou ve Kasperek 2020a) atıfta bulunulduğunu ve daha sonra aynı yıl için belgelerden üçüncü bir tane olabileceğinin farkına vardım. Aynı şekilde, Meriç’te 2017’den bu yana herhangi bir şikâyet gönderilmemiştir. Yine, bu şaşırtıcı değil:

Danışma Forumu yıllık raporları bu konuyu defalarca vurgulamıştır. Bununla birlikte, FRO'nun 2019'da Meriç'e giden bir görevle ilgili bir raporu, bilgi ve şikâyet formlarının bölgedeki polis tesislerinde genellikle bulunmadığını ortaya koymuştur.

Bir diğer önemli konu da Frontex görevlilerinin geri itmelere olası katılımıyla ilgilidir. Yıllar boyunca Frontex görevlilerinin geri itme olaylarına dahil olduğuna işaret eden birçok tanıklık söz konusu olmuştur. Araştırmamız sırasında bulduğumuz ilk örnek, temel haklar görevlisinin 2014 yılına dayanan bir raporu olan dahili bir Frontex belgesindedir (Frontex 2014). 2018'den bu yana, medya makaleleri ve raporları (Karamanidou ve Kasperek 2020a), geri itmeler sırasında Frontex görevlilerinin, özellikle de Almanca konuşanların varlığına atıfta bulunan ifadeler sağlamıştır. Forensic Architecture (2020a) tarafından yerleşik bir tanıklık, Almanca konuşan iki memurun 2016 yılında bir geri itmeye dahil olduğunu ortaya çıkarmıştır. 2020'de BVMN tarafından, RBI Meriç 2020'nin başlatılmasının ardından toplanan tanıklıklar, potansiyel Frontex katılımına işaret etmeye devam etmektedir (BVMN 2020). Frontex varlıklarının ve ekibinin Ege'deki geri itme olaylarına katılımı medyada haberlere konu olurken (Christidis ve diğerleri 2020a; Fallon 2020), Meriç'te aynı potansiyelin doğmasına çok az ilgi gösterilmiştir. Görevlendirilen Frontex personelinin geri itme olaylarına katılımının ne Frontex tarafından ne de Meriç'te yıllardır ekipleri bulunan Avusturya veya Almanya gibi ülkelerden herhangi biri tarafından araştırıldığına dair hiçbir kanıt yoktur.

Frontex personelinin herhangi bir potansiyel katılımına ilişkin kronik soruşturma eksikliği, önemli insan hakları sonuçları olan başka bir konuya, soruşturmanın yetersizliğine işaret eder. Yasal çerçeve, ulusal ekiplerin görevlileri tarafından gerçekleştirilen temel hak ihlallerinin, Frontex tarafından doğrudan istihdam edilen personeli ilgilendirmedikçe, esas olarak Frontex tarafından değil ulusal makamlar tarafından soruşturulmasını şart koşmaktadır (Yönetmelik 2019/1896, Madde 111 (6) ve (7)). FRO ve icra direktörü, devam eden soruşturmalarda güncellemeler için durum talep etme, soruşturmaları "takip etme" gibi bazı rollere sahiptir, ancak bunlar yasal çerçevede ayrıntılı olarak belirtilmemiştir (Karamanidou ve Kasperek 2020a). Meriç'te ulusal makamlar tarafından

yapılan geri itmelere ve diğer insan hakları ihlallerine yönelik soruşturmalar uzun süredir yetersizdir. Polis soruşturmaları bağımsız değildir ve normalde memurların eylemlerinde herhangi bir kusur bulunmadığı sonucuna varır veya yeterli delil olmadığını belirtir (Karamanidou ve Kasperek 2020a). Soruşturma yetkisine sahip olan ancak yaptırım yetkisi bulunmayan Ombudsman tarafından Türk vatandaşlarının geri itilmesiyle ilgili bir soruşturma 2017'den beri devam etmektedir. Benzer şekilde, sivil toplum tarafından yasal işlemlerin ardından başlatılan adli soruşturmalar, başladıktan hemen sonra kapatılır veya uzar; örneğin, Haziran 2019'da Yunanistan Mülteciler Konseyi tarafından başlatılan üç davadan ikisi bu yazının yazıldığı tarihte halen devam etmektedir (FRA 2020).

Bu bağlamda, geri itme mağdurları için adalete erişim son derece zordur. Şikâyet mekanizması öncelikle idari nitelikte olup, adli süreçlerle açık bir bağlantısı yoktur. Teorik olarak, bir kişi Frontex'i cezai ve hukuki sorumluluk için takip edebilir. Bununla birlikte, bu hareket tarzı bir yandan önemli miktarda kaynak gerektirecek ve diğer yandan Frontex'in –ulusal güçler yerine– temel hak ihlallerinden doğrudan sorumlu olduğunu kanıtlamanın zorluğunun üstesinden gelmek zorunda kalacaktı (Karamanidou ve Kasperek 2020a; Fink 2018). Yunan makamlarının yetersiz yanıtları göz önüne alındığında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi daha gerçekçi bir hareket tarzıdır. Diğer dava çabalar Küresel Yasal Eylem Ağı tarafından BM İnsan Hakları Komitesi'ne (GLAN 2020) sunulan ve 2016 yılında Yunan polisi tarafından geri itilmelere maruz kalan ve bunun sonucunda Türkiye'de mahsur kalan tanınmış bir mülteci olan Fady'nin davasına dayanan şikâyetleri içerir. Forensic Architecture (2020b) tarafından da araştırılmıştır.

Adalete başvurmak, Meriç'te hareket halindeki bireylere yönelik bazı insan hakları ihlallerini ele alabilirken, yine de Frontex'in bölgedeki değinilmemiş rolü ve suç ortaklığını ve izleme ve hesap verebilirlik rejiminin sistematik başarısızlıklarını ele alınmadan bırakmaktadır. Birincisi, Frontex, SIR sayısının az olmasının da önerdiği gibi izleme ve raporlama sorumluluklarında başarısız olmuştur. İkinci olarak, Meriç'teki insan hakları meselelerine ilişkin eylemleri –veya eylemsizlikleri– önemli suç ortaklığı sorularını gündeme getirmektedir. Yukarıda tartışıldığı gibi, Frontex görevlendirilmiş memurların Meriç'te geri itmelere karıştığını

gösteren kanıtlar ne Frontex ne de ulusal yetkililer tarafından araştırılmıştır. *Der Spiegel*'in (Christides vd. 2020a) araştırmasının ifşa edilmesinin ardından bir iç soruşturma başlatılmıştır, ancak bu soruşturmanın sorumluluğu Ege'deki geri itmeler ve bunların yasal sonuçlarıyla sınırlı görünmektedir. İcra direktörünün soruşturmayı yürüten yönetim kurulunun alt grubuna verdiği yanıtlar, temel haklar sorumlusunun Meriç'i ziyaret edeceğini öne sürerken, soruşturmanın Yunanistan-Türkiye kara sınırındaki geri itmeleri dikkate alacağına dair hiçbir kanıt yoktur. Yine de aynı yanıt Frontex görevlilerinin geri itmeler katılımlarının göz ardı edilemeyeceğini de ortaya koymuştur (Frontex 2020b). Ekipleri ve mal varlığı potansiyel olarak hem Meriç hem de Ege'de geri itme olaylarına karışan Almanya İçişleri Bakanlığı (bkz. Christides, 2020a) da herhangi bir sorumluluğu reddetmiştir (Hoffman 2020). Operasyonların askıya alınması veya başlatılmaması, özellikle Frontex'in kapsamlı ve önemli temel hak ihlallerinin olduğu operasyonel bağlamları ele almasına izin vermek için yasal çerçevede (Madde 46, paragraf 4, 5) verilen bir yetkidir.

Dahası Frontex yönetimi, Frontex Danışma Forumu ve temel haklar görevlisi tarafından defalarca gündeme getirildiğinden ve dahili Frontex belgelerinde belgelendiğinden beri, Meriç'teki temel haklar meselelerinden, özellikle de geri itmelerden, birkaç yıldır haberdardı. FRO iki kez icra direktörünün bölgedeki operasyonları –biri Meriç'teki görevden sonra ve bir kez de 2020'de RBI'nin başlatılmasından hemen sonra– ciddi temel ihlallerle ilgili endişeler nedeniyle askıya almasını tavsiye etmiştir. Evros'ta şiddet içeren geri itme uygulaması eylem için yeterli neden sunacak olsa da, Mart 2020'de Yunan hükümetinin tepkisinin –iltica başvurularına erişimin bir ay süreyle askıya alınması da dahil olmak üzere– temel hakların ihlal edildiği belirgin bir bağlam oluşturduğu daha da açıktır. Bu konular temel haklar yetkilisi tarafından açıkça ele alınırken, icra direktörü ve yönetim kurulu, yine de RBI Evros 2020'yi başlatmaya karar vermiştir.

Öte yandan bir kurum olarak Frontex'i bu başarısızlıklardan sorumlu tutmak doğru değildir. Frontex, yasal çerçevesine göre Avrupa Parlamentosu'na ve Konsey'e karşı sorumlu olmakla birlikte, bu kurumların hesap verebilirlik başarısızlıklarını ele almak için nasıl ve ne ölçüde hareket edebileceği Avrupa Birliği'ndeki kurumların anayasası tarafından

sınırlandırılmıştır (Avrupa Parlamentosu 2018; Kasperek 2020a). Frontex’in yasal ve operasyonel organizasyonu bir başka faktördür. Temel nedenlerden biri, ajansın temel hak ihlallerinin sorumluluğunu ulusal güçlere kaydırma stratejisi (Karamanidou ve Kasperek 2020a) ile birden fazla aktörün dahil olduğu durumlarda sorumluluğu bir merciye atfetmenin zorluğudur (Fink 2020; 2018). Sorumluluğun kesin dağılımını belirlemek zordur, çünkü ilgili bilgiler kamuya açık değildir ve çoğu zaman sorumluluk sahadaki operasyonel kararlara bağlıdır (Fink 2018; Karamanidou ve Kasperek 2020a).

Evros sınırındaki insan hakları sorunları, Frontex’in sınır yönetimi faaliyetleri içinde temel hakların yeriyle ilgili soruları da beraberinde getirir. Evros vakası, temel hakların Frontex için hiç değilse ikincil bir değerlendirme olduğunu güçlü bir şekilde göstermektedir. Örneğin, Mart 2020’deki temel hak ihlalleri potansiyeli, Yunanistan’ın Birliğin dış sınırları içerisindeki hareketleri kapsamlı bir güçle bile kontrol etmesini desteklemek kadar önemli değildir. Avrupa Birliği, Yunanistan’ı en bilinen deyimle Avrupa’nın “kalkanı” olarak adlandırarak Yunan hükümetinin eylemlerini açıkça desteklemiştir. Meriç sınırında insan hakları ihlalleri –iki ölüm, sınırı geçmeye çalışan insanlara karşı aşırı güç kullanımı, geri itme ve sivil gruplar tarafından kullanılan şiddete dair raporlar da dahil olmak üzere– açıkça görüldüğünde bile icra direktörü bunu LIBE komitesinde “Hukukun üstünlüğü onaylandı” diyerek savunmuştur. (Avrupa Parlamentosu 2020a). Frontex’in Ege’deki geri itmeler bağlamında temel hak yükümlülüklerini yerine getirmedeki başarısızlıklarının ifşa edilmesinden sonra bile, ajans yanıtında insan hakları ihlallerinin sorumluluğunu ulusal makamlara yöneltmiş ve yalnızca operasyonel kararların kontrol yetkisine sahip olduklarını vurgulamıştır (Avrupa Parlamentosu 2020b). 11 Kasım’da Frontex, Yunanistan polisinin Meriç Nehri kıyısındaki bir adada mahsur kalan bir grubu geri itmesinin ardından Evros’taki geri itmeleri izleyen iki grup olan Sınır Şiddet İzleme Ağı ve Josoor tarafından bilgilendirilmiş, yalnızca iki gün sonra yanıt vererek, bilgileri, iddia edilen geri itmenin failleri olan Yunan makamlarına ilettiklerini belirtmiştir (BVMN 2020b).

Meriç sınırındaki insan hakları ihlalleri ve Frontex’in sorunlu rolü benzersiz değildir. Geri itmeler, birçok Avrupa Birliği ülkesinin sınırında

ve ayrıca Frontex'in bulunduğu Arnavutluk ve Makedonya gibi üçüncü dünya ülkelerinde (BVMN 2020a) meydana gelmektedir. Aktivist gruplar tarafından toplanan tanıklıklar, Frontex görevlilerinin birden fazla sınır bölgesindeki geri itmelere karıştığını göstermektedir (BVMN 2020a). AB'nin dış sınırları güçlendirme politikaları, hareket halindeki insanları çeşitli şiddet biçimlerine maruz bırakarak, hareketliliği engelleyen ırkçı, postkolonyal bir rejimi yeniden üretmektedir. AB sınırları içinde bile, insan hakları ihlalleri ısrarcı ve yaygındır ve hareket halindeki insanlar bu tür ihlalleri gidermenin neredeyse imkânsızlığına kadar uzanan çeşitli şiddet biçimlerine, ihlallere ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

Kaynaklar

- Amanpour, C. (2020) K. Mitsotakis ile röportaj <https://twitter.com/camanpour/status/1296150232976195585>
- Border Violence Monitoring Network (2020a). The Black Book of Pushbacks. <https://www.borderviolence.eu/launch-event-the-black-book-of-pushbacks/#more-16565>
- Border Violence Monitoring Network (2020b). Frontex Ignore Rights Violations at the Evros Border AT December 10 <https://www.borderviolence.eu/frontex-ignore-rights-violations-at-the-evros-border/>
- Campesi, G. (2018). “European Border and Coast Guard (Frontex): Security, Democracy, and Rights at the EU Border”. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* içinde. Oxford University Press.
- Christides, C. Freudenthal, E., Lüdke, S. ve Popp, M. (2020a). EU Border Agency Frontex Complicit in Greek Refugee Pushback Campaign Der Spiegel, 23 Ekim <https://www.spiegel.de/international/europe/eu-border-agency-frontex-complicit-in-greek-refugee-pushback-campaign-a-4b6cba29-35a3-4d8c-a49f-a12daad450d7>
- Council of Europe (2020). Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). 13-17 Mart 2020. <https://rm.coe.int/1680a06a86>
- European Court of Auditors (2020). Audit preview: Frontex https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/AP20_02/AP_Frontex_EN.pdf
- European Commission (2018). State of the Union A strengthened and fully equipped European Border and Coast Guard https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/soteu2018-factsheet-coast-guard_en.pdf
- European Parliament (2008). Evaluation and future development of FRONTEX and EUROSUR. [Texts Adopted] <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0633+0+DOC+XML+V0//EN>.
- European Parliament (2020a). LIBE Committee Meeting. 2 Nisan 2020 https://multimedia.europarl.europa.eu/en/libe-committee-meeting_20200402-1000-COMMITTEE-LIBE_vd

- European Parliament (2020). LIBE Committee Meeting, 1 Aralık https://multimedia.europarl.europa.eu/en/committee-on-civil-liberties-justice-and-home-affairs_20201201-1645-COMMITTEE-LIBE_vd
- European Parliament (2018). EU Agencies, Common Approach and Parliamentary Scrutiny [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/627131/EPRS_STU\(2018\)627131_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/627131/EPRS_STU(2018)627131_EN.pdf)
- Fallon, K. (2020). EU border force 'complicit' in illegal campaign to stop refugees landing *The Guardian* 25 Ekim <https://www.theguardian.com/global-development/2020/oct/24/eu-border-force-complicit-in-campaign-to-stop-refugees-landing>
- Fernandez-Rojo D. (2019). The Umpteenth Reinforcement of FRONTEX's Operational Tasks: Third Time Lucky? <http://eulawanalysis.blogspot.com/2019/06/the-umpteenth-reinforcement-of-frontex.html>
- Fernandez Rojo, D. (2016). The introduction of an individual complaint mechanism within FRONTEX: Two steps forward, one step back. https://www.researchgate.net/publication/299600516_The_Introduction_of_an_Individual_Complaint_Mechanism_within_Frontex_Two_Steps_Forward_One_Step_Back
- Fink, M. (2018). "Frontex and human rights: Responsibility in 'multi-actor situations' under the ECHR and EU public liability law". *Oxford studies in European law*. Oxford&New York: Oxford University Press.
- Forensic Architecture (2020a). Pushbacks Across the Evros/Meric River: Situated Testimony <https://forensic-architecture.org/investigation/evros-situated-testimony>
- Forensic Architecture (2020b). The Killing of Muhammad Gulzar. Erişim: <https://forensic-architecture.org/investigation/the-killing-of-muhammad-gulzar>
- Frontex (2020a). Reply to Freedom of Information Request 0067.
- Frontex (2020b). Answers to the questions from the LIBE Committee. pdf 4 Ekim <https://www.tinekestrik.eu/letterreply-mr-lopez-aguil-ar-mr-leggeri-activities-frontex-greece>
- Fundamental Rights Agency (2020). Migration: Fundamental rights issues at land borders <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/migration-fundamental-rights-issues-land-borders>

- GLAN (2020). Enforced Disappearance&Expulsion at Greece's Evros Border <https://www.glanlaw.org/enforced-disappearance-greece>
- Hellenic Republic (2020). Statement by the Deputy Minister to the Prime Minister and Government Spokesman Stelios Petsas <https://media.gov.gr/dilosi-tou-yfypourgou-para-to-prothypourgo-kai-kyvernitikou-ekprosopou-steliou-petsa-gia-dimosievma-se-kseno-meso-enimerosis/>
- Hoffman, H. (2020). Deutsche Bundespolizisten verwickelt 29 Kasım <https://www.tagesschau.de/investigativ/report-mainz/frontex-pushbacks-109.html>
- Human Rights Watch (2018). Greece: Inhumane Conditions at Land Border <https://www.hrw.org/news/2018/07/27/greece-inhumane-conditions-land-border>
- International Commission of Jurists, ECRE and Amnesty International (2016). Joint briefing on the European Border and Coast Guard Regulation-International Commission of Jurists, ECRE and Amnesty International. https://www.ecre.org/wpcontent/uploads/2016/07/ECRE-Amnesty-ICJ-Joint-Briefing-on-the-European-Border-and-Coast-Guard-Regulation_April-2016.pdf
- Karamanidou, L., Kasperek, B. (2020a). Fundamental Rights, Accountability and Transparency in European Governance of Migration: The Case of the European Border and Coast Guard Agency Frontex. Zenodo. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3967784>
- Karamanidou L., Kasperek, B. (2020b). What is Frontex doing about illegal pushbacks in Evros? Respond Blog 1 Ağustos <https://respond-migration.com/blog-1/what-is-frontex-doing-about-illegal-pushbacks-in-evros>
- Keller, S., Lunacek, U., Lochbihler, B., Flautre, H. (2011). Frontex Agency: Which Guarantees for Human Rights. <https://www.migreurop.org/IMG/pdf/Frontex-PE-Mig-ENG.pdf>> [Accessed 30 Jul. 2020].
- RSA Aegean (2019). Frontex: The making of a Super Agency <https://rsaegean.org/en/the-making-of-a-super-agency/>
- Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard and amending Regulation (EU) 2016/399 of the European Parlia-

ment and of the Council and repealing Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council, Council Regulation (EC) No 2007/2004 and Council Decision 2005/267/EC.

Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard and repealing Regulations (EU) No 1052/2013 and (EU) 2016/1624.

ToEthnos(2020)Evros-AFortressinSixMoves.17Ekimhttps://www.ethnos.gr/politiki/128955_froyrio-me-6-kiniseis-o-ebros-frahtis-ihobolistika-tethorakismena-paratiritiria

YAŞ AYRIMCILIĞI

*Dr. Aylın Dikmen Özarıslan
Doç. Dr. Özgür Arun*

Çocukluğa Yönelik Ayrımcılık

Dr. Aylin Dikmen Özarslan

Ayrımcılık, Türkiye’de Ayrımcılık Algısı çalışması, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’nin 1949 tarihli *Ayrımcılığın Başlıca Türleri ve Nedenleri* başlıklı raporunun ayrımcılık konusunda temel kurucu bir metin olduğuna işaret ediyor (Özatalay vd., 2018: 6). Söz konusu metindeki tanıma göre ayrımcılık, belirli bir toplumsal kategorinin üyeleri için, haklarından ve toplumsal avantajlardan yararlanmalarını engelleyerek, onlara belirli sorumluluklar yükleyerek eşitsiz ve olumsuz bir işleyişe yol açmaktır. Başka bir toplumsal kategorinin üyelerine ayrıcalıklar vererek bu imtiyazlı kategorilere dahil olanlar ile diğerleri arasında eşitsizlikler yaratmak da ayrımcılık olarak tanımlanır. Raporda ırk, renk, cinsiyet, etnik köken, kültürel çevre, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum, kast ve sosyal statü en sık ayrımcılık nedeni olan kategoriler olarak sıralanmakta (UN, 1949: 10), fakat yaşa dayalı ayrımcılıktan söz edilmemektedir. Oysa bugün yaş önemli bir ayrımcılık kategorisi olarak karşımızda durur.

Yaş, insanlara farklı davranmak için yaygın ve kabul gören bir nedendir. Bununla birlikte yaşa dayalı ayrımcılık dendiğinde çoğunlukla yaşlı bireylerin maruz kaldığı olumsuzluk ve eşitsizlikler akla gelir. Çocukların da ayrımcılığa uğradığına ilişkin bir farkındalıktan söz etmek olası görünmemektedir. Diğer bir deyişle, çocuklara yönelik ayrımcılığın ihmal edi-

len bir sorun olduğunu söyleyebiliriz. Dahası çocuğa karşı ayrımcı tavır o kadar normal olarak algılanır ki genellikle görülmez dahi.

Oysa çocukların maruz kaldığı ayrımcılık ve/veya ayrımcılığa ilişkin algılarına dair araştırmalar, gündelik yaşamda çocukların sadece yaşlarından dolayı pek çok ayrımcı, dışlayıcı muameleyle karşılaştığını göstermektedir. Gene çalışmalar çocukların, oldukça erken yaşlardan itibaren ayrımcı tutum ve davranışların farkına vardıklarını ortaya koymaktadır. Belli bir sosyal gruba mensubiyeti nedeniyle birine uygulanan ayrımcılık çok küçük çocukların bile hemen farkına varabildiği bir ayrımcılık formu olarak belirir. Böylesi bir tavır, yani birinin rengi ya da cinsiyeti yüzünden etkinliklerden dışlanması henüz okul öncesi dönemde olan çocuklar için hiç adil görünmemektedir. Dahası çalışmalar, ilkokul yıllarında çocukların daha birçok ayrımcılık türüne dair farkındalık edindiğini ya da bunları deneyimlediğini göstermektedir (Brown; Bigler, 2005: 534). Bununla birlikte, sadece çocuk oldukları için sürekli olarak yaş ayrımcılığına maruz kalmaktadırlar. 2007 yılında İngiltere, İskoçya ve Galler’de yapılan bir çalışma, çocukların gündelik yaşamlarında karşılaştığı ayrımcı davranış ve tutumları görmemizi sağlar. Söz konusu çalışmada, örneğin, ambulans çağrılarının çocuk olmaları nedeniyle reddedildiğini, marketlere girmelerine izin verilmediğini veya her hareketlerinin görevliler tarafından izlendiğini ya da sıra onlarda olsa bile yetişkinlerden sonra hizmet alabildiklerini öğreniyoruz. Çocuklar toplu taşımada yetişkinlerden farklı tutumlarla karşılaştıklarından, yetişkinlere daha saygılı davranıldığından yakınmaktadır (Garnelas, 2007).

Benzer bir olaya ilişkin tanıklığımdan söz etmek isterim. Bir akşam vakti durakta bekleyen minibüse bir kadın iki çocuğuyla bindi ve daha küçük çocuğu kucağına alıp diğerini bir koltuğa oturttu, her biri için ücreti de ödedi. Buna rağmen minibüs şoförü, çocuğu koltuktan kaldırmasını söyledi, “Birazdan insanlar binecek, benim arabamda olmaz öyle çocuk oturacak büyükler ayakta duracak!” diye. Kadın iki çocuğuyla birlikte arabadan inip bir sonraki minibüsü beklemek zorunda kaldı. Başka bir örnekte ise sekiz yaşında bir çocuk, sokakta yürürken, metroya inip binerken yetişkinlerin kendisine hiç saygı göstermediğinden, onu görmüyormuş gibi davrandıklarından yakınmaktaydı. Yetişkin merkezli

toplumsal yaşamda çocuk olmak, gündelik yaşamda bile birçok açıdan ayrıma ve dışlanmaya maruz kalmak anlamına gelir.

Bu genel çerçeve içinde gözden kaçırmamız gereken konu, çocukların homojen bir kategori olmadığıdır. Çocuklar cinsiyetlerine, ırk ya da etnik kökenlerine, sosyoekonomik durumlarına ve diğer daha pek çok özelliklerine göre farklı çocukluklar deneyimler. Buna paralel olarak kız çocukları, siyah çocuklar, farklı etnik ya da dini kökene sahip çocuklar, sakat çocuklar, LGBTİ çocuklar ve mülteci çocukların diğer çocuklardan daha derin bir ayrımcılık ve dışlanmayla karşılaşmakta olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Üstelik çocukluk dediğimiz kategori, çok farklı kapasite ve deneyimlere sahip farklı yaş gruplarını da bir çatı altında barındırır. Bu çatı altındaki farklı yaş gruplarından çocukların da farklı türlerde ve şiddette dışlamaya maruz kaldığını görebiliriz. Ancak bu yazıda, çocukların farklılıklarından dolayı değil bir toplumsal kategori olarak, sırf çocuk oldukları için maruz kaldığı ayrımcılık konusunda bir genel değerlendirme yapmaya çalıştım.

Yukarıda ifade ettiğimiz ve örneklerini gördüğümüz gibi, çocuklara farklı davranılması çoğu zaman normal karşılanmakta ve dahası bu tür farklı tavır ve davranışlar neredeyse hiçbir zaman ayrımcılık, dışlama olarak algılanmamaktadır. Çocuklara yönelik ayrımcılığa dair bu körlüğü modern toplumun çocukluk kurgusunda aramak gerekir.

Çok kabaca, tarihsel süreç içinde birbiriyle ilişkili bir dizi etkenin rol oynamasıyla çocuklar ile yetişkinlerin dünyası birbirinden ayrılmış ve zamanla bu mesafe daha da derinleşmiştir. Pek çok sosyal tarihçinin çocukluğun tarihsel serüveni üzerine yaptığı çalışmalarda da görüldüğü üzere eğitim sisteminin ortaya çıkışı, aile yapısında meydana gelen değişimler, kapitalizmin gelişimi ve ebeveynlerin tutum değişikliği (Pollack, 1996: 28-29) sonucunda yetişkinler ile çocukların dünyası birbirinden ayrılmıştır. Bu alanda önemli isimlerden biri olan Postman, 15. yüzyılda matbaa makinesinin bulunmasının yeni simgesel bir dünya yarattığından söz eder. Matbaanın bulunmasıyla yazılı metinler hızla çoğalmış ve artık okuyabilenler ile okuyamayanlar arasında bir ayrım oluşmuştur. Böylece yetişkinlik yeniden tanımlanırken, çocuklar yetişkin yaşamından dışlanmıştır (Postman, 1995: 33). Artık yetişkinlik kazanılması gereken bir statü haline gelmiş, dahası o zamana kadar ye-

tişkinlerin hemen yanında “minyatür yetişkinler” olarak yer alan çocuklar, 16., 17. yüzyıllara gelindiğinde “biçimlenmemiş yetişkinlere” dönüşmüştür. Bunun anlamı çocukların okuma yazmayı öğrenmek için eğitim alması gerektiği idi ki gene Postman’ın ifadesiyle Avrupa “okulları yeniden¹ icat ederek çocukluğu zorunlu kılmıştır” (Postman, 1995: 52-59). Böylece çocuklar, yetişkin yaşamından dışlanarak ayrı bir toplumsal kategori olarak yetişkinlerin karşısında konumlanmıştır. Bu bağlamda çocuk, yetişkin karşısında bir dizi yetersizlik yoluyla tanımlanır olmuştur. Günümüz toplumunda çocuklar fiziksel yetersizlikten deneyim ve bilgi eksikliğine, cinsel olgunluktan yoksun olmaya çok farklı şekillerde fakat mutlaka yetişkin karşısında ikincil, ona bağımlı olarak konumlandırılır. Bu durumda yetişkinler ile çocuklar arasındaki ilişkinin yetişkin lehine işleyen bir güç ilişkisi olduğunu söylemeliyiz. Diğer bir deyişle yaş, hiyerarşileri ve ayrımcılığı, kapsama ve dışlamaları taşıyan sosyal bir düzendir. Yetişkinlik, yaşamlarının bu evresindeki bireylerin toplumun sürekliliği için katkı sağladığı düşünülduğünden, diğer yaşam evreleriyle karşılaştırıldığında daha yüksek bir statüye sahiptir. Oysa çocuk, genç ve yaşlılar tam tersine tüketen olarak kabul edilir; topluma katkıda bulunmayıp, sadece var olan kaynakları kullanmaktadırlar. Sonuç olarak çocuklar, yetişkinler karşısında bir azınlık grubu olarak yer alır.

Azınlık grubuna üyelik bireylerin fiziksel ve kültürel özelliklerinden kaynaklanır ki bu özellikler onları ayırmak ve kolektif dışlama için kullanılır (Oakley, 1994: 14). Dolayısıyla çocuklar, yetişkin bir toplumsal yapıda dezavantajlı bir konumdadır ve pek çok açıdan ayrımcılığa uğrarlar. Dahası azınlık grubu üyesi olmak, daha az yetkin ve eksik olmak anlamına gelir. Bu eksik ve bağımlı olma durumu çocukları paternalist bir bakışla karşı karşıya bırakır. Oakley buna “üstün yararı” dili der ve Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne de hâkim olan bu dilin çocuklar için tehlikeli olduğunu iddia eder. Zira bu, koruma kılıfına sokulmuş kontrol

1 Antik dönemden beri eğitim kurumlarının varlığını görmekteyiz; fakat bu dönemdeki okullar eğitim verdikleri gruplar ve eğitim şekilleri açısından modern eğitim kurumlarından çok farklıydı. Gerek antik uygarlıklarda gerekse ortaçağ ve Rönesans boyunca –örneğin, yedi ile yirmi dört yaşındaki gibi- farklı yaşlardan, hemen tamamen erkekler bir arada eğitim almışlardır. 18. yüzyıldan itibaren ise okullar, kronolojik yaşa dayalı olarak sınıflara ayrılmış, aynı yaştaki öğrenciler aynı sınıfta bir araya getirilmiş ve müfredat da buna göre belirlenir olmuştur (Ariés, 1962: 171-172; James ve James, 2012: 1-3).

felsefesidir ve korunanların kendilerine bakmakta yetersiz olduğunun kabulüne dayanmaktadır (Oakley, 1994: 17). Bu da yetişkinleri çocukların refahından sorumlu kılar.

Bu bağlamda modern çocukluk paradigması, çocukları dışarıdaki dünyanın olumsuzluklarından ve şiddetinden koruyan, yetişkinlerin onların üstün yararını gözettiği bir alandır. Ancak çocukların iyiliği, çocuğun üstün yararı ve çocukların gereksinimleri kavramları ve masumluk, bağımsızlık, sınırlı sorumluluk ve çok az yükümlülükle sorunsuz bir dönem olarak idealize edilmiş çocukluk kavramsallaştırması tartışmalıdır. Öte yandan çocuk ile yetişkin arasındaki ilişkinin her zaman çocukların yararının, refahının garantisi olduğu anlayışı da benzer şekilde sorundur. Zira çocuklar, çocukluk süresince diğer toplumsal kategorilerden farklı, kendilerine özgü kural ve düzenlemelerin öznesi olur. Diğer bir deyişle çocukluk bu dönemdeki bireylerin toplumsal yaşamın çeşitli alanlarına tam olarak katılmasının beklenmediği ya da buna izin verilmediği bir süreçtir. Böylece koruma kavramından dışlama, ayırma ve boyun eğme kavramlarına geçilir (Goldson, 1997: 2).

Çocuklara yönelik doğrudan ve yasalar yoluyla uygulanan ayrımcılığın bir örneği olarak görebileceğimiz ücretli emek piyasasından dışlanmayı Oakley, bu üstün yarar argümanının sonucu olarak eleştirir. Ona göre kadın ve çocukların kapitalist endüstriyel üretimin aşırılıklarından (uzun saatler boyunca, elverişsiz, sağlığa zararlı koşullarda çalışma) korunması için orta sınıf erkek reformcular girişimlerde bulunmuş ve bitakım yasal düzenlemeler getirmiştir, fakat kadınların ve çocukların maruz kaldığı sıkıntıların aslında ücretli çalışma hakkından yoksun olmasının sonucu olduğunu hiç dikkate almamışlardır. Kadın ve çocukların endüstriyel emek piyasasından dışlanmasının, onları ev içine yerleştiren, kadınları ev işlerinden, çocukları ödevlerinden sorumlu tutan Viktorya dönemi mirası taleplerin sonucu olduğunu savunur Oakley. Buna karşılık erkekler evden uzaklaştırılır. Fakat kadınların ve çocukların ideolojik olarak ev içiyle sınırlandırılması aynı zamanda maddi yoksunluğu da paylaşmalarıyla sonuçlanmaktadır (Oakley, 1994: 17).

Kadınların ve çocukların ev içine ve okullara kapatılmasının yol açtığı sonuçlardan biri, hem kadınların hem de çocukların harcadığı emeğin karşılığının olmamasıdır. Kadınların ev içi işler için harcadığı eme-

ğin görünmez olduğu sıklıkla dile getirilse de çocukların ödevleri için harcadığı emek üzerine pek fazla düşünülmemektedir. Corsaro modern toplumun ekonomik gücüne bir yatırım olduğunu belirttiği okullarda çocukların öğretmenleriyle birlikte, bilginin yaratılmasında rol oynadığını belirtir (2014: 35). Üstelik çocuklar, okuldan eve geldiklerinde ev ödevleri yoluyla çalışmaya devam eder. Oysa okula gitmek ve ev ödevi yapmak yetişkinler tarafından çalışma olarak kabul edilmez.

Çocukları ayrımcılığa maruz bırakılan diğer azınlık gruplarından ayıran önemli bir özellik, diğer grupların eşitlik mücadelesi vermesine karşın çocukların böyle bir hareketten yoksun olmasıdır. Yetişkin/çocuk ikiliği, ebeveynlerin ve özellikle babaların çocuklar üzerindeki otoritesi genellikle diğer toplumsal eşitsizlik türlerini savunmak için kullanılır. Gücün farklı tipleri (kralın halkı, köle sahibinin kölesi ve erkeklerin kadınlar üzerindeki gücü) astların “çocuk gibi”, doğuştan bağımlı, korunmasız, yetersiz, sorumluluk üstlenmek konusunda aciz ve korunmaya muhtaç olarak tanımlanması yoluyla gerekçelendirilir. Fakat bu egemenlik türlerinin her birine ve bunları destekleyen ideolojiye –sırasıyla siyasal öznelerin, siyahların ve kadınların– “çocuklar gibi” olmadığı ve bağımlılıklarının kabul edilir olmadığı gerekçesiyle karşı çıkılırsa da çocukların bağımlılıkları normal görülmenin ötesinde gereklilik gibi algılanır. Bu açıdan bakıldığında Thorne, çocukların yetişkinlere bağımlılığını meşrulaştıran, onlara özgü bir “çocuk doğası”nın var olup olmadığı sorusunu sorar; fakat çocukların tanımlanması toplumsal bir kurgu olduğundan ve zaman içinde değiştiğinden, basite indirgenmiş “çocuk gibi” kavramının ciddi olarak sorgulanması gerektiğini savunur (Thorne, 1987: 95).

Kadınların bağımlılığına karşı çıkış, aile hiyerarşisinin ve bununla ilişkili baskı örüntülerinin sorgulanmasına yol açmışsa da çocukların bağımlılığı üzerine yeniden düşünmek için yeterli bir etkisi olmamıştır. Bu durumu çocukluğun geçici bir kategori olmasıyla açıklayabiliriz. Çocukluk tanım olarak bir geçiş dönemi olduğu gibi geçici bir dönemdir de. Çocuklar yetişkin olur; güç ilişkileri açısından söylersek, güçsüz olandan güçlü olan konumuna geçerler (Woodhead, 2009: 30). Ayrıca çocukluğun bu geçiciliği ama bir yandan da hepimiz için son derece bilindik oluşu, bir diğer yandan da çocuğun kendisinin göz ardı edilebilirliği,

çoğu zaman bu dönemin ve/veya toplumsal kategorinin üzerinde fazla kafa yorulmamasına neden olmaktadır.

Çocuğun yaşı nedeniyle dışlandığı bir diğer alan da politik alandır. Çocuğun masumiyetine dair egemen görüş, onların politik alanın dışında olduğunu kabul eder. Çocukları bu alandan uzak tutarak yetişkin dünyasının kaba ve acımasız gerçeklerinden koruduğumuzu düşünürüz. Oysa politik alandan uzak tutulan çocuklar ciddi bir dışlanmayla karşı karşıyadır. Çocukların politik hakları üzerine yazan Franklin'e göre bu durum "hiçbir bireyin ya da grubun yapılmasına katılmadığı yasalara tabi olamayacağını söyleyen demokratik ilkenin ihlalinin açık bir örneğini sunar" (Franklin, 1993: 37). Üstelik bu ihlal, özellikle eğitim, aile, çevre ya da nükleer silahların geliştirilmesi ve kullanılması gibi daha çok çocukları ilgilendiren alanlardaki politik düzenlemeler söz konusu olduğunda daha da ciddi bir hal alır.

Bu iki örnek, en gözümüzün önünde, en alışık olduğumuz ve hatta büyük ölçüde kabul ettiğimiz iki temel alanda çocukların yaşları dolayısıyla uğradıkları ayrımcılık ve dışlanmayı farklı açıdan görmemize olanak sağlayacaktır. Aslında bu örnekler hemen hiçbir ülkede çocukların yaşı ve statüsü ayrımcılık nedeni veya gerekçesi olarak kabul görmediğini gösterir.

Bu çerçevede çocuklara yönelik ayrımcılığın hangi koşullarda ortaya çıktığını şu şekilde toparlayabiliriz:

- 1- Yetişkinlerde normal görülen veya hoşgörülen kimi davranışlardan çocukların uzak durması için tedbirler alınmakta ya da bu tür davranışlar cezalandırılmaktadır. Örneğin, bir yetişkinin evden ya da okuldan (işten) ayrılması konusunda bir kısıtlama olmamasına rağmen çocuklar bu tür davranışları nedeniyle cezalandırılabilir. Bir derneğe üye olma, dava açma vb. hakları kullanma imkânları yoktur ya da ancak ebeveynlerinin rızasıyla bu haklarından yararlanabilirler.
- 2- Gerçek ya da varsayılan özel gereksinimlerinin korunmasına yönelik kimi önlemler, faaliyet alanının sınırlılığı ya da toplumsal yaşamın belirli etkinliklerinden ya da alanlarından dışlanmasıyla çocukları daha dezavantajlı bir duruma sürükler.
- 3- Çocuklar haklara, mallara, kurumlara, hizmetlere yetişkinlere göre daha az erişim olanağına sahiptir.

4- İlerleyen yaşamlarında ve sonraki kuşakların yaşamlarında olumsuz sonuçlara yol açabilecek siyasi kararların alınması süreçlerinde çocuklar dikkate alınmamaktadır (Liebel, 2014: 125).

Bu tür düzenlemeler nesnel ve meşru sebeplerle gerekçelendirilir ve çoğu zaman çocukların korunmasına yönelik argümanlarla haklı çıkarılır.

Sonuç olarak çocuklar, toplumsal yaşam içinde derin bir ayrımcılık yaşamlarına rağmen eşitlik tartışmalarında genellikle göz ardı edilir. Oysa ayrımcılığa uğramamak ve ayrımcılıktan korunmak, diğer bütün dezavantajlı gruplar için olduğu gibi çocuklar için de vazgeçilmez bir haktır kuşkusuz. Bu sebeple, çocukları yetişkinlerle aynı toplumsal gerçeklik içinde, mevcut durum ve koşullardan yetişkinler gibi etkilenen ve bu koşulların dönüşmesinde rol oynayan etkin aktörler olarak görmek, maruz kaldıkları ayrımcılığın fark edilmesinde ve bu ayrımcılığa karşı mücadelenin olanaklarının açığa çıkmasında önemlidir.

Kaynaklar

- Ariès, P. (1962). *Centuries of childhood*. (Çev. R. Baldick). Londra: Jonathan Cape Ltd.
- Brown, C.S. ve Bigler, R.S. (2005). "Children's perceptions of discrimination: a developmental model". *Child Development* 76(3), 533-553, <https://www.jstor.org/stable/3696450>
- Corsaro, W.A. (2014). *The sociology of childhood*. 4. baskı. Bloomington: Sage Publications
- Franklin, B. (1993). "Giriş". B. Franklin (der.), *Çocuk Hakları* (s. 14-35). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Garnelas, C. (2007). Children and young people talk about age discrimination and equality. https://archive.crin.org/en/docs/CRAE_UK.pdf
- Goldson, B. (1997). "‘Childhood’: an introduction to historical and theoretical analyses". F. Scraton (der.), "Childhood" in "Crisis"? (s. 1-27). Londra: UCL Press.
- James, A. ve James, A. (2012). Key concepts in childhood studies. 2. baskı. Londra: Sage Publication.
- Liebel, M. (2014). "Adulthood an age-based discrimination against children". D. Kutsar ve H. Warning (der.), Children and non-discrimination içinde (s. 119-143). Estonia: University Press of Estonia.
- Oakley, A. (1994). "Women and children first and last: parallels and differences between children's and women's studies". B. Mayall (der.), Children's childhoods: observed and experienced içinde (s. 13-32). Londra: The Falmer Press.
- Özatalay, C. vd. (2018). Türkiye’de Ayrımcılık Algısı. Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2019/10/T%C3%BCrkiyede-ayr%C4%1mc%C4%B1l%C4%B1k-alg%C4%B1s%C4%B1-TR_v2.pdf
- Pollack, L.A. (1996). Forgotten childhood parent child relations from 1500 to 1900. Cambridge: Cambridge University Press.
- Postman, N. (1995). Çocukluğun Yokluğu. (Çev. K. İnal). Ankara: İmge Yayınevi.
- Thorne, B. (1987). "Re-visioning women and social change: where are the children?". Gender and Society 1(1), 85-109, <http://www.jstor.org/stable/190088>
- United Nations (1949). The main types and causes of discrimination. United Nations Publications, https://digitallibrary.un.org/record/1638125/files/E_CN-4_Sub-2_40_Rev-1-EN.pdf
- Woodhead, M. (2009). "Childhood studies past, present and future". M. Kehily ve J. Kehily (der.), An introduction to childhood studies içinde. 2. baskı (s. 17-31). Maidenhead: Open University Press.

Türkiye’de İnsan Haklarının Yaşlanmayla İmtihanı: Covid19 Döneminde Yaş Ayrımcılığı

Doç. Dr. Özgür Arun

Burada önce, yaşlanma meselesiyle ilgili kendi maceramdan biraz bahsedeceğim. Ardından Türkiye’ye ilişkin gözlemlerime, yaşlanma sürecinde Türkiye’yi nelerin beklediğine değineceğim ve özellikle Covid-19 döneminde yaşadığımız önemli bir sorunu, yaşlılara yönelik ayrımcı tutumları, kötü muameleyi birkaç araştırma bulgusuyla örnekleyeceğim. İnsan hakları alanında çalışanlarla ilgili birkaç eleştirimi de paylaşacağım.

Yaşlanma konusunu çalışmaya başladığımda “Kime yaşlı denir?” sorusunu kendime sorardım: Yaşlılığı neye göre tanımlıyoruz ve yaşlı olmak insanları niye bu kadar rahatsız ediyor? Bu konuda Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kurumların tanımlarına baktığımızda, özellikle Dünya Sağlık Örgütü’nün 65 yaşı, Birleşmiş Milletler’in ise 60 yaşı sınır olarak kabul ettiğini görüyoruz. Bizim ülkemizde de TÜİK ve bazı yasal dokümanlarda 65 yaş sınır kabul edilir. İstatistikler de çoğunlukla 65 yaş ve üzerindeki insanları “yaşlı” olarak sınıflayarak sunar. Bu haliyle baktığımızda yaşlılığı kronolojiye dayanarak, yani yaşla başlatıyoruz.

Tabii mesele bundan ibaret değildir, çünkü insanlar kendilerine yaşlı dediklerinde veya yaşlı kimlikleriyle konuşmaya başladıklarında yaşlılığa başka anlamlar da yükler. Örneğin, yaşlı sporcular çok dikkatimizi çeker. Bir futbolcuya yaşlı demek için 35 yaş yeterli bir sınırdır; 35-36 yaşını geçtikten sonra artık onun yaşlandığını söyler spikerler. Öte taraftan Türkiye'deki insanlar 18 yaşına geldiklerinde oy vermek için yeterince yaşlıdır aslında. Dolayısıyla yaşlılık meselesi hem yasal olarak değişen sınırlara sahiptir hem de kültürel olarak değişen sınırları vardır, ama en temel haliyle yaşlılık, yaşlanma ve yaşlılar, yaşlanma meselesinde çok uğraştığımız kavramların başında gelir. Bana da zaman zaman niye yaşlıları ya da yaşlılık konusu üzerine çalıştığımı sorulur. Ben yaşlanma konusunu çalışan bir araştırmacıyım, bir bilim insanıyım. Yaşlıları çalışmak ile yaşlanma çalışmak arasında ya da yaşlılık çalışmak ile yaşlanma çalışmak arasında ne fark olduğu sorusu akla gelir. Öncelikle alanda önemli sorunlardan birinin, yaşlı insanlar çalışıldığı zaman araştırmacının elde ettiği bulguyu o anlık yaşa yani tespit ettiği andaki yaşa bağlamasıdır; dolayısıyla bir sorun tespit edildiğinde insanların yaşından dolayı bu sorunu yaşadığı düşünmeye başlanır. Yaşlılar üzerine çalışanların genel olarak yaptığı hatalardan biri, 70 yaşında dul ve okuma yazma bilmeyen yaşlı bir kadınla karşılaştıklarında o tespitin, o bulgunun o ana özgü olduğunu düşünmeleridir. Ancak unutmamalıyım ki o yaşlı kadın bütün ömrünü okuma yazma bilmemenin dezavantajlarıyla geçirmiş ve okuryazar olmama, o yaşına gelinceye kadar kimliğinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Dolayısıyla yaşlılık veya yaşlıları çalışanlarda özellikle yaşam seyri perspektifinin çok ihmal edildiğini görüyorum. Bu nedenle yaşlanma çalışmanın daha kapsayıcı olduğunu ve insanların yaşam döngüsü içerisinde bu analizleri yapmanın bizim çalışmalarımızı daha da zenginleştireceğini düşünüyorum.

İkinci bir sorun, bu kavramlarla çalışırken özellikle sorun odaklı davranılmasıdır. Sadece sorunlardan söz etmek veya sadece sorun odaklı çalışmak, meseleyi yaşa indirgeyerek, sorunları yaşa bağlayarak kategorik olarak yaşlarından dolayı insanların bir şey yapamadıklarını söylemek aslında özneleri kurbanlaştırmak anlamına gelir; dolayısıyla araştırmalardaki en önemli sorunlardan birisi de karşımızdaki insanları kurban haline dönüştürmektir. Bunun bu alanda çalışanlar için ikinci riskli sorun olduğunu düşünüyorum.

Böyle bir perspektiften bakınca yaşlanmayı insan hakları bağlamında çalışmanın ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz. Yaşlanma meselesi aynı zamanda bir insan hakları meselesidir, bir hak meselesidir; dolayısıyla konuya bu bağlamda bakmak çok değerli ve çok zenginleştirici olacaktır. Türkiye'nin yaşlanma dinamiklerine ilişkin elimizdeki istatistiklere göre, yukarıda belirttiğim tanımlardan yola çıkarsak bugün Türkiye nüfusunun yaklaşık %10'u yaşlılardan oluşmaktadır. Bu da Türkiye'nin artık yaşlı bir toplum olmaktan çıktığı, "çok yaşlı" bir toplum olmaya doğru evrildiği anlamına gelir. Özellikle nüfus çalışanlar yakından takip eder: Yaşlı nüfusu %4 ile %7 arasında olan toplumlar "genç toplumlar", %7 ile %10 arasında olan toplumlar ise "yaşlı toplumlar" olarak adlandırılır. Türkiye %10'la bu sınırın üstünde olduğundan, özellikle birkaç yıl sonra yaşlı bir toplum olmaktan çıkıp çok yaşlı bir toplum olacağını öngörüyoruz.

Böyle bir nüfusun özellikle homojen olmadığını, çok çeşitli bir nüfustan söz ettiğimizi, yani yaşlı dediğimizde birbirine benzeyen insanları değil tam tersine çok ayrışan, birbirinden farklılaşan bir nüfus yapısını kastettiğimizi belirtmek gerekir. Örneğin, resmi rakamlara göre, Türkiye'deki her beş yaşlıdan birisi okur yazar değildir; bu çok çarpıcı rakamlardan birisidir. Her beş yaşlı kadından üçü okuma yazma bilmemektedir; yani toplumsal cinsiyet söz konusu olduğunda kadınların daha incinebilir bir kesimi oluşturduğunu izliyoruz. Öte taraftan her beş yaşlıdan birisi tıbbi bakıma ihtiyaç duymakta ve yaşlıların %16'sı yoksulluk riski altında yaşamaktadır. Türkiye'de iki yaş grubu vardır ki yoksulluktan en çok etkilenirler; bunlardan birisi çocuklardır. Çocukların %25'i, yaşlıların ise %16'sı yoksulluk riski altında yaşamaktadır.

Peki yaşlanma, özellikle de toplumsal yaşlanma bir sorun mudur? Bazı sorunlu tarafları paylaştım ama toplumsal yaşlanmanın bir sorun olmadığını söylemek gerekir. Eğer toplumsal yaşlanma bir sorun olsaydı, kategorik olarak yaşlıları da sorumlu insanlar olarak kabul etmemiz gerekirdi; oysa öyle değildir. Bugün dünyadaki yaşlanmış toplumlara baktığımızda tamamının refah toplumları olduğunu ve hatta rafine teknolojilerin çok yoğun kullanıldığını görüyoruz. Dolayısıyla kategorik olarak, toplumsal yaşlanmayı sorun şeklinde tarif etmemek gerekir. Peki Türkiye için sorun nedir? Ben bir müddettir Türkiye'nin zenginleşeme-

den yaşlanmasının ve bu kadar hızlı yaşlanmasının bir sorun olduğunu dile getiriyordum. O kadar hızlı yaşlanıyoruz ki Fransa'nın 115 yılda ya da Almanya'nın 80 yılda geçirdiği yaşlanma sürecini 15-20 yıl içerisinde kat edeceğiz. Aslında tam da bu dönüşümün ortasındayız; yani Türkiye'deki bilim insanları, araştırmacılar, aktivistler çok önemli bir döneme, hızla yaşlanma dönemine tanıklık etmektedirler ve bu bence çok özel bir durumdur. Bunun farkında olarak alanda çalışmak, bu tanıklığı ilk elden yapıyor olmak bizler için, araştırmacılar için çok önemli, çok özgün bir deneyimdir.

Ben son üç-dört yıldır özellikle makro düzeydeki verilere baktığımda Türkiye'nin zenginleşmeden yaşlandığını söyleyemiyorum; artık Türkiye yoksullaşarak yaşlanıyor ve bu, açık, net gördüğümüz unsurlardan birisidir. Tam da böyle bir dönemde bazı sorunlarla karşılaşmamak mümkün değildir. Türkiye'yi bekleyen en önemli sorunlar belki de yaşlı nüfusunun risk altında olduğu kesimleri tanımlamaktan geçer. *Solo-agers* olarak da tanımlanan, tek başına yaşlanan insanlar önemli bir risk grubu oluşturmaktadır ve bunlar arasında yaşlı kadınlar özellikle önemlidir. Öte taraftan hiç çocuğu olmayan ya da çocuklarından uzak kalmış insanlar özellikle yaşlanma sürecinde ciddi risklerle karşı karşıya kalacaktır; çünkü bugün Türkiye'de merkezi hükümetin yaşlanmaya ilişkin temel politikası, bakım ve destek hizmetlerini konvansiyonel aile nosyonu üzerinden sunmaktır; yani destekler anne, baba ve çocuktan oluşan aile birlikteliğini referans alarak planlanmakta ve önümüzdeki dönemde de bu anlamdaki aileyi güçlendirerek destek vermek hedeflenmektedir. Bunu düşündüğümüzde saydığım iki grup büyük risk altındaki grupların başında gelir. Ancak özellikle bugün esnek istihdamda çalışan gençleri de hesaba katmak gerekir.

Esnek istihdamda çalışan gençler, yani geçici işlerde, mevsimlik işlerde, parça başı veya ajans bazlı çalışanlar önemli bir risk grubu oluşturarak Türkiye'de eşitsiz yaşlananlar kervanına katılmaktadır. Muhtemelen bugün doğan çocuklar ve bugün çocuk olanlar bizim bugün tanımladığımız anlamda emekli olamayacak, toplumun dışına itilme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Oysa kapsayıcı toplum olma, Türkiye'nin en önemli özelliklerinden birisi olabilir gelecek dönemde. Bunu sağlayacak politikaları hayata geçirmek gerekir.

Benim dikkatimi çeken bir başka risk altındaki grup demans-alzheimer hastaları ve onların bakım veren yakınlarıdır. Özellikle Türkiye'de demans-alzheimer meselesinin sadece veya basitçe bir tıbbi mesele değil, hem yakın toplumu, yakın çevreyi hem de toplumumuzun genelini etkileyen çok önemli bir sorun olduğunu söylemek gerekir. Türkiye'de gelecek kuşakların da bu sorunla çok yakından yüzleşeceği, bundan derinden etkileneceği düşünülmektedir.

Böyle bir çerçeveye çizdikten sonra, Türkiye'de son dönemde neler olduğuna değinmek, Covid-19 salgınıyla yaşlanma meselesinde neler deneyimlediğimize ilişkin bazı fikirlerimi paylaşmak isterim. Özellikle Uzak Asya'dan salgına ilişkin bilgiler gelmeye başladığında çoğunlukla yaşa dayalı olarak sınıflamalar yapıldı ve yaşlı insanların daha fazla tehlike altında olduğuna, yani salgın karşısında daha kırılgan olduklarına, yaşamlarını yitirdiklerine ilişkin bulgular iletildi. Arkasından bu istatistikler Avrupa'ya sıçradığında önce İtalya'dan rakamlar geldi elimize. İtalya'da birçok yaşlı insan yaşamını yitirmişti ve kanaat önderleri "İtalya, Avrupa'nın en yaşlı ülkelerinden birisi; dolayısıyla bu kadar yaşlının yaşamını yitirmesi 'doğal ve beklenen bir şey' diye düşündü kanaat önderleri. Oysa öyle değildi. Bugün dönüp baktığımızda özellikle İtalya'da ve dünyanın başka yerlerinde de salgından en çok etkilenen kesimlerin başında yaşlıların gelmesinin nedeninin bu insanların yaşlı olması değil, yöneticilerin verdiği kötü kararlar olduğunu görmekteyiz. Nitekim İtalya'da savcılar, yöneticilerin verdiği bu hatalı kararlar nedeniyle soruşturma açtı.

Türkiye'de bu rakamlar gelmeye başladığında da yaşlı insanların tehlike altında olduğu düşünüldü. Bununla ilgili birtakım önlemler alınması için kamuoyunda özellikle kanaat önderlerinin seslerini yükselttiğini gördük. Bu süre içerisinde yaşlılarla ilgili çalışmalar yapan kimi sivil toplum örgütleri de yaşlıların evde kalmaları gerektiğini dile getirdi. Ancak sokakta görülen yaşlı insanlara yönelik kötü muameleler başladı ve bu süre içerisinde tehlike altında olduğu düşünülen insanlar tehlikeli insanlara dönüştü. Bu çok önemli, bizi de çok endişelendiren bir geçişti.

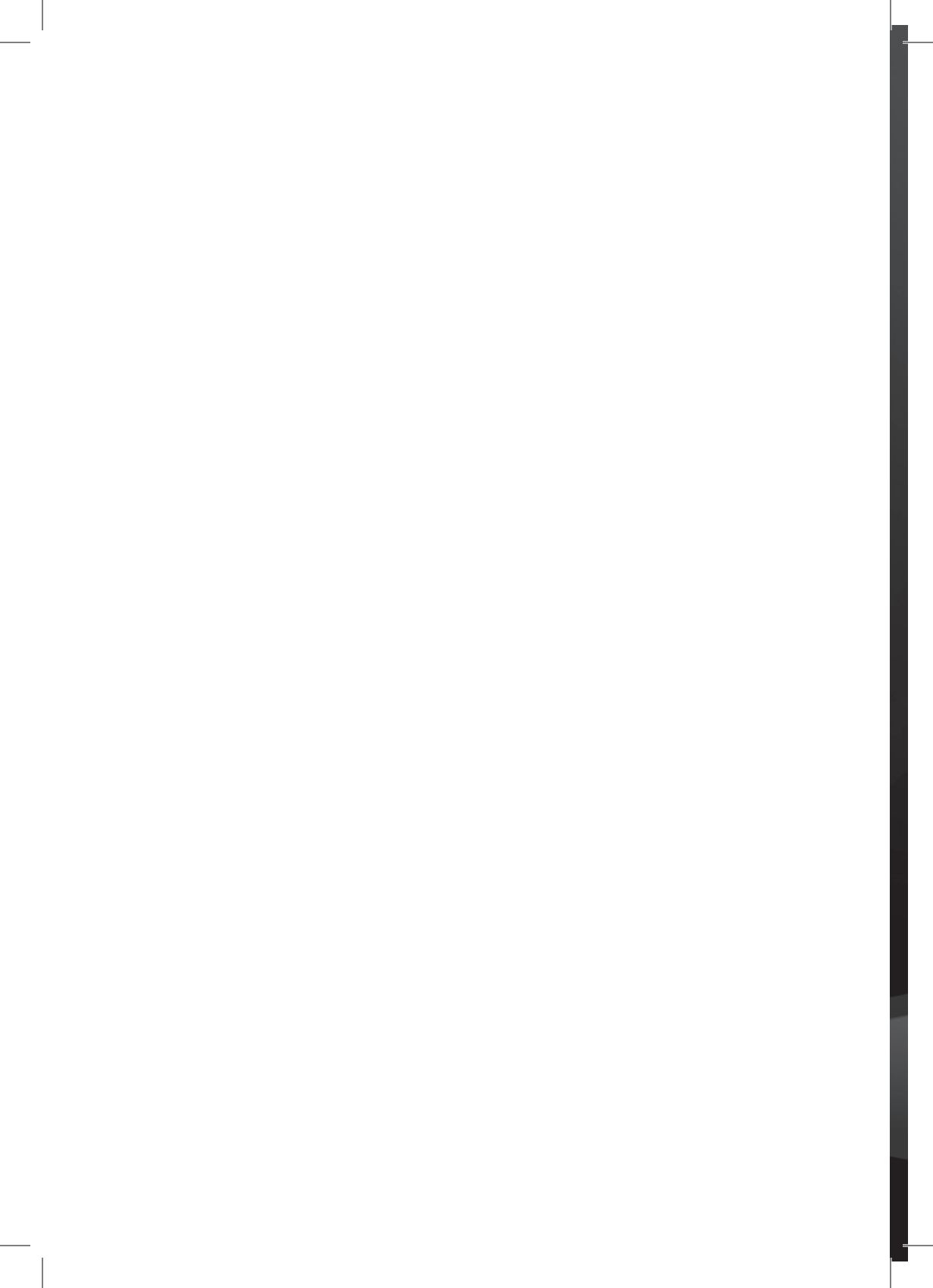
Türkiye'deki bir belediye, kent meydanlarındaki bankları kaldırdı ve yaşlı insanların kenti kullanma haklarını engellemek üzere belediyeler, yerel yönetimler bu tip uygulamalar yapmaya başladı; yaşlı insanla-

rın ücretsiz toplu taşıma haklarını iptal ettiler. Bu uygulama Konya’da başladı, daha sonra Ankara ve Antalya’da devam ederek yaygınlaştı; diğer büyükşehir belediyeleri de bu tip hakları iptal etti. Hatta yerel yönetimlerin yöneticileri “Nasıl olur da haklarını iptal ettiğimiz halde yaşlılar hâlâ toplu taşıma kullanabilir!” gibi demeçler verdi. Nevşehir Belediyesi bir yaşlı ihbar hattı kurarak “65 yaş üstü insanları sokakta görürseniz Alo 153’ü arayın” arayın diye bir tweet attı ve birçok insan bu tweeti beğendi. Anadolu Ajansı sokağa çıkması kısıtlanan yaşlı insanların drone ile denetlendiğini dile getirdi. Bunlar yaşlı insanlar üzerinde özellikle önemli bir baskı oluşturdu ve Senex Derneği sokağa çıkma yasağının ilan edildiği günden bir gün sonra bir duyuru paylaştı; yasakların, acil durum tedbirlerinin geçici, süreli ve denetimli olmasının gerektiğini, aksi takdirde bu durumun insan hakları ihlallerine yol açacağını, yaşlılara yönelik kötü muameleyi ve hak ayrımcılığına ilişkin uygulamaları daha da artıracığına yönelik endişelerini paylaştılar. Ne yazık ki uzunca bir süre Senex Derneği’nin bu çağrısına yanıt veren insan hakları örgütleri arasında veya yaşlılık çalışan, yaşlanma çalışan sivil toplum üyelerinden kuvvetli bir ses duyamadık. Bu bizim için önemli bir durumdu. Türkiye’de insan hakları bağlamında bu kadar yıllık deneyimi olan sivil toplumun bu meseleye sessiz kalması, halen kuvvetli bir ses çıkartamıyor olması önemli bulgulardan birisiydi.

Bu dönemde yerel yönetimlerin yaş ayrımcılığına ilişkin farkındalık sahibi olmadığını izledik. Hak temelli hizmet ne demektir? Kriz iletişimi nasıl yapılır? Acil eylem planı nedir? Bu tip durumlarda nasıl hizmet götürülür? Bununla ilgili iyi örnekleri ne yazık ki sunamıyoruz. Yerel yönetimlerin bu konudaki kararsızlığı, ne yapacağını bilmemezi bence karşımıza çıkan sorunlardan birisiydi. Aslında bir müddettir, biz bu konuda araştırmalar yapıyoruz ve bulguya dayalı olarak konuşabiliyoruz. 2019 yılında, yani salgından önce yaptığımız bir araştırmada “Yaşınızdan dolayı kötü bir muameleye maruz kaldınız mı?” sorusunu Türkiye’deki 35 yaşındaki insanlara sormuştuk. Tüm yaş grupları içerisinde katılımcıların %4’ü, 65 yaşın üzerindeki insanların da %6,5’i yaş ayrımcılığına maruz kaldığını dile getirmişti. Bu çok yüksek bir orandır. Nitekim Antalya’da 2013 yılından beri sürdürdüğümüz yaşlılık araştırmasında da eğilimleri tespit edebildik. 2013 yılında yaş ayırım-

cılığına maruz kalanların oranı %4,5 iken hemen salgını döneminden önce bitirdiğimiz bu çalışmada oranın %11'e yükseldiğini gördük; bu da Türkiye'de hem yerel hem ulusal düzeyde yaş ayrımcılığının artarak ilerlediğinin göstergesidir. Bu önemli bulgu salgın döneminde de daha görünür hale gelmiştir. Yine aynı çalışmada katılımcılara yaş ayrımcılığıyla ilgili sorduğumuz soruların başında sınıfsal analizler gelmektedir. Bu sorulara ilişkin yaptığımız analizlerin başında, en yoksulları oluşturan sınıf içerisinde ayrımcılığın daha yüksek olduğunu gördük; yaşlılar yoksullaştıkça ayrımcılığı daha fazla deneyimlediklerini söylüyordu. Bu önemli bir bulgudur, çünkü insanlar servet üretemeyince daha fazla yaş ayrımcılığına maruz kalmaktadır. Ayrımcılık sadece yaş ayrımcılığıyla sınırlı kalmamakta, yaşlılar etnisite, cinsiyet, inanç veya siyasi görüşler nedeniyle de ayrımcılığa uğramaktadır.

Son olarak iki önemli bulguyu paylaşmak isterim. Bunlar, yaş ayrımcılığının hangi noktalarda ortaya çıktığını anlamamız için önemlidir. Türkiye genelinde tam salgın döneminde yaptığımız güncel bir çalışmada, yaşlı bir erkeğin ve yaşlı bir kadının ne yapmasını uygun bulmadıklarını sorduk insanlara. Verilen yanıtlar, yaşlı bir erkeğin eğlence hayatına katılmasının ve tam zamanlı bir işte çalışmasının Türkiye toplumunun yarıya yakını tarafından doğru bulunmadığını gösterdi. Üçte birlik bir oran da yaşlı bir erkeğin flört etmesini veya sevgilisinin olmasını doğru bulmuyordu. Yine siyasete atılmasını doğru bulmayanların oranı da bir hayli yüksekti. Yaşlı kadınlar söz konusu olduğunda bu oranlar daha da yükseldi. Yaşlı kadınların özellikle eğlence hayatına atılmasının, tam zamanlı bir işte çalışmasının, toplumumuzun yarıya yakını tarafından, flört etmesi ve sevgilisinin olmasının üçte birden daha fazla bir kesim tarafından doğru bulunmadığını gördük. Siyasete atılmaları da yine doğru bulunmuyordu. Aslında bunlar yaşlı insanlara karşı ayrımcılığın hangi noktalarda, yaşamın hangi kompartımanlarında ortaya çıktığını anlamamız için çok kuvvetli bulgulardır. Buraya özellikle dikkatinizi çekmek isterim.

AYRIMCILIK KARŞITI AKTİVİZM

*Remzi Altunpolat
Zozan Özgökçe*

Türkiye’de LGBTİ+ Aktivizminin Yol İzleri ve Heteroseksizme Karşı Mücadeleyi Ortaklaştırmak

Remzi Altunpolat

Öncelikle tüm katılımcılara selamlar. Eşit Haklar İçin İzleme Derneği’ni böyle bir etkinliğe imza attığı ve beni konuşmacı olarak davet ettiği için teşekkürlerimi sunuyorum. Bu oturumun “8 Kasım İnterseks Dayanışma Günü”ne denk gelmiş olması da ayrıca sevindirici. İnterseks¹ varoluşlar ikili cinsiyet sisteminin “normal” ve “doğal” olduğunu iddia eden normativite rejiminin doğallığını sorunsallaştırmak açısından büyük önem taşıyor.

1 İnterseks: Kişinin doğuştan taşıdığı beden özelliklerinin eril ve dişilden oluşan cins ikiliği perspektifinden bakıldığında nereye yerleştirileceği bilinmeyen bir çeşitlilik gösterdiği bir yelpazedir. Kimi interseks kişiler ergenliğe gelene kadar bu durumdan haberdar olmayabilir. Ancak interseks bir bebek muğlak bir genital yapıya sahipse, aile ve doktorlar sıklıkla bebeğe ikili cinsiyet rejimi doğrultusunda kadın ve erkek cinsiyetlerinden birini atayarak buna uygun bir cerrahi operasyon gerçekleştirmektedir. Bu pratik, bir şiddet olmasının yanı sıra bedeninin cinsi bir benlik algısı olarak cinsiyet arasında dayatılmakta olan doğrusal bağın zorlama oluşuna dair çok güçlü bir örnektir. Yetişkin interseks kişiler, politik özneler olarak deneyimlerini paylaştıkça bu uygulamamızın tamamen etik dışı bir istismar ve şiddet olduğu anlayışı giderek yaygınlaşmaktadır. Bkz: LGBTİ+ Hakları Alanında Çeviri Sözlüğü (Hazırlayan: Deniz Gedizlioğlu), Kaos GL Yayınları, Ankara, 2020, <https://kaosgldernegi.org/images/library/cevirisozlugu2020.pdf>

Modern bir toplumsal hareket olarak LGBTİ+ hareketi, o zamanki ifade ediliş biçimiyle söyleyecek olursak “Gey Kurtuluş Hareketi” 1969 Haziran’ında ABD’de Stonewall isyanıyla ortaya çıkar. Bugün LGBTİ+ şemsiyesi altında ifade ettiğimiz lezbiyen, trans, interseks, queer, asek-süel, panseksüel, poliseksüel, akışkan cinsiyet, üçüncü cinsiyet, cinsiyetsiz vb. cinsel yönelimler, cinsiyet kimlikleri ve cinsel oluşlar LGBTİ+ hareketinin gelişimi içerisinde zamanla görünürlük kazanan, belli bir süre sonra da kamusal sahada kendisini ifade etmeye başlayan kimliklerdir. Aslında bizim bugün konuştuğumuz bütün kavram setleri ve kimliklerin hemen hemen hepsi modern kavramlardır, bu çerçevede eşcinsel kavramı da, mesela çocuk kavramı da öyledir.

Bunlar modernitenin, kapitalizmin üst anlatısı olarak zuhur ettiği 17. yüzyıldan itibaren yeni bir şekil kazanan, bir kimliğe dönüşen kavramlardır. Elbette, modernite öncesinde çocukların yahut eşcinsel pratiklerin var olmadığını söylemiyorum. Ancak bir kimlik olarak çocukluk da eşcinsellik de modernitenin ürünüdür.

Modern LGBTİ+ hareketinin 1969 Stonewall isyanıyla başladığından söz etmiştim. 1960’lar Batı’da kadın hareketi, ikinci dalga feminizm, Siyah özgürlük hareketi, bir barış hareketi, çevre hareketi gibi yeni toplumsal hareketlerin Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkelerde ulusal kurtuluş mücadelelerinin ivme kazandığı bir dönemdir. Gey Kurtuluş Hareketi de böylesi bir atmosferde filiz verdi. Peki, o günden bu yana LGBTİ+ hareketi ne tür bir değişim, dönüşüm yaşadı yahut LGBTİ+ hareketinin tarihinde ne tür kırılmalar yaşandı? Birincisi şudur: LGBTİ+ hareketinin ortaya çıktığı dönemde emansipasyonu yani total bir toplumsal kurtuluşu hedefleyen, tüm toplumun özgürleşmesi noktasından hareket eden, bu doğrultuda mevcut sistemi yıkmayı politik perspektif olarak önüne koyan bir zeminde olduğu söylenebilir. Tabii süreç içerisinde bu perspektifin terk edilerek mevcut sistem içerisinde kendisine alan açmak, liberal burjuva demokrasisi içerisinde tanınma ve eşit yurttaşlık hakları talep eden bir noktaya evrildiğini ya da bu yaklaşımın daha ağır bastığını, hareketin ana akımlaşan bir karakter kazandığını söylemek mümkündür. Ancak 1990’larda ortaya çıkan ve ana akım LGBTİ+ hareketinden farklılaşan queer aktiviz-

mi heteronormativiteye² ve ikili cinsiyet sistemine meydan okuyan, bununla kalmayıp tüm normatiflikleri sorgulayan, LGBTİ+'ların eşit yurttaşlık taleplerinin de ötesine geçerek sistemsel dönüşümü hedef alan bir aktivizmdir. Dolayısıyla bugün aslında iki ana akstan bahsetmemiz mümkündür.

Birincisi mevcut sistem içerisinde ana gündem olarak LGBTİ+'ların tanınmasını, eşitliği ve ayrımcılıkla mücadeleyi esas alan çizgidir. İkincisi ise anti-sistemik yahut da sistem karşıtı diyebileceğimiz hareketlerle ittifaklar kuran, bunu çoğaltan ve yıkıcı bir politika öneren çizgidir. Tabii ben bunu kaba bir ayırım olarak söylüyorum; tamamen birbirine karşıt iki ayrı çizgiymişçesine kurmuyorum. Birbirleriyle zaman zaman iç içe geçebilen, sıklıkla kesişen iki damardır bunlar. Özellikle bazı batılı ülkelerde, örneğin, Hollanda'da ya da ABD'de queer aktivizmiyle ana akım LGBTİ+ aktivizmi arasında belli ölçülerde farklar ve ayrışmalar olduğu görülebilir. Türkiye'de ise durum böyle değildir.

Türkiye'de LGBTİ+ hareketi diğer toplumsal hareketlerde olduğu gibi Batı'da ortaya çıkışından yaklaşık bir yirmi yıl sonra 1990'larda gelişmeye başladı. Aslında rüşeym halinde kimi girişimler 1980'lerin başına kadar götürülebilir. İbrahim Eren'in o dönem İzmir'de Çevre Sağlığı Derneği'nde yürüttüğü kimi çalışmalar, sonrasında Radikal Demokratik Yeşil Parti Girişimi çevresinde öbekteşen kimi adımlar vardır, ancak LGBTİ+ hareketinin Türkiye'de kendi adıyla ortaya çıkışı 1993'te Ankara'da Kaos GL'nin, İstanbul'da ise Lambda İstanbul'un faaliyete geçişiyle başlar. 2000'lerden itibaren ise Türkiye'nin farklı yer-

2 Heteronormativite bütün bir toplumun ve kültürün "doğallaştırılmış", "idealleştirilmiş" ve "normal" varsayılan heteroseksüel cinsel yönelim doğrultusundaki yaşam tarzı ve değerlere göre tariflendiği, heteroseksüellik dışında kalan cinselliklerin/cinsel hallerin marjinalleştirildiği, sapkın kategorisine sokulduğu, görmezden gelindiği, baskı ve şiddete maruz bırakıldığı yahut uysallaştırılarak hizaya sokulduğu bir iktidar sistemini ifade etmektedir. Söz konusu sistem, biyolojik ve toplumsal olarak birbirlerinden tamamen ayrı oldukları, birbirlerini aile ve üreme vasıtasıyla tamamladıkları düşünülen kadın ve erkek kategorilerini içeren ikili cinsiyet rejimi üzerinde yükselir. Bu anlamda heteronormativite, salt heteroseksüellik dışındaki yönelim ve kimliklerin yok sayılmasını, bastırılmasını ve dışlanmasını işaretlemeyi, aynı zamanda kadın-erkek ikiliğine (dikotomi) dayalı toplumsal cinsiyet matrisini yeniden üretmek, bireyleri "kadın" ve "erkek" olarak yaratır. Heteronormatif kültür kendisini sadece "normal" olarak değil, aynı zamanda insanlık, toplum, ilişkisellik, üreme konularında da anlaşılabilirlik sağlayan yegâne model olarak dayatmış; diğer bütün cinsel ve cinsiyete dayalı formları en iyi ihtimalle yan rollere hapsederek kıyıya itmiş, çoğunlukla da ortadan kaldırılması gereken birer tehdit olarak kodlamıştır.

lerinde İzmir'den Diyarbakır'a, Eskişehir'den Antalya'ya kadar LGBT örgütlenmeleri, oluşumları kurulmaya başladı. Özellikle de 2013 Gezi isyanından sonra söz konusu örgütlenme ve oluşumların sayısında bir artış yaşandı. Tam da bu noktada da Gezi'nin LGBTİ+'ların kamusal görünürlüğü açısından niteliksel ve niceliksel bir kırılmaya, bir büyümeye tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Daha önceki dönemlerde LGBTİ+ hareketini pek de önemsemeyen muhalif politik aktörlerin, devrimci ve sosyalist yapıların, CHP ve HDP gibi parlamentoda temsil edilen kitlesel siyasal partilerin LGBTİ+'ların farkına vardığı bir kırılma anıydı Gezi; fakat maalesef bu süreç, 2015'te Kürt sorununda müzakere ve çözüm sürecinin sona erdirilmesiyle başlayan, 15 Temmuz darbe girişimi neticesinde ilan edilen OHAL ile devam eden süreçte sönümlenmeye yüz tuttu.

Bugün yerelerde oluşan LGBTİ+ örgütlenmelerinin hareket alanlarının daraltıldığı, yerelerde oluşan LGBTİ+ oluşum ve inisiyatiflerinin dağıldığı ve genel olarak LGBTİ+ örgütlenmelerinin kendi içine kapandığı bir dönemi yaşıyoruz. Nitekim OHAL 2018'de hukuken kaldırılmıştır ama LGBTİ+ örgütleri için fiili yasaklar devam etmektedir, başta kamuya açık alanlarda etkinlikler yapmamız hâlâ yasaktır. Bu süreçte LGBTİ+ hareketinin adeta şeytanlaştırıldığını söyleyebiliriz. Burada bir parantez açmak istiyorum. LGBTİ+'lar, milliyetçi-muhafazakâr sağ ideoloji tarafından sıklıkla "düşman öteki" olarak kodlanır. Türkiye de bundan azade değildir elbette. Son yıllarda LGBTİ+'ların Türkiye'de milliyetçi-muhafazakâr-İslamcı cenah tarafından nasıl algılandığını muhafazakâr düşüncenin kurucu figürlerinden Edmund Burke'ün kullandığı bir metafora dayanarak açıklamaya çalışacağım. Edmund Burke, İngiltere Parlamentosu'nda yaptığı doğal (1) toplumsal düzene karşı çıkanları eleştirdiği bir konuşmasında şunları söyler:

"Sürüler halinde akılsızca dolaşan şu ufak böcekler ve sürüngenler bizde ancak tiksinti duygusu uyandırır. Ancak bu böcekler doğal boyutlarının üzerine çıkarsa, sahip oldukları zehri korurken hem sayılarını hem de büyüklüklerini artırırlarsa bu kez en büyük korkularımızın nesnesi olurlar. Doğal boyutlarında bir örümcek, çirkin ve iğrenç bir zavallı örümcektir yalnızca. Onun dayanıksız ağı ancak sinek yakalamaya yarar. Ama, Allah korusun, bir de bu örümceği bir manda kadar büyük bir

halde ve bizi yakalayacak ipleri etrafa saçarken hayal edin...”³

Şimdi Burke’ün bu metaforunu muhafazakâr-milliyetçi sağın LGBTİ+’lara bakışı açısına uyarlırsak, LGBTİ+’lar daha önceleri üzerinde durmaya gerek bile görülmeyecek ama her daim tetikte olunması gereken ve tiksinti uyandıracak varlıklarken kamusal görünürlüklerinin artması ve LGBTİ+ Hareketi’nin büyümesiyle beraber mücadele edilmesi ve ezilmesi gereken düşman öteki kategorisine yerleştirilmiştir. Türkiye’de bunun çeşitli örneklerini son yıllarda milliyetçi-muhafazakâr siyasetçilerin, kanaat önderlerinin, köşe yazarlarının söylemlerinde giderek artan biçimde açıkça görüyoruz. İçişleri Bakanı’nın ve Diyanet İşleri Başkanı’nın açıklamalarında görüyoruz. 2000’li yıllar boyunca AKP’nin askeri-bürokratik vesayeti bitirme ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi adına en azından daha liberal politikalar izlemeye çalıştığı, kendi deyimiyle “muhafazakâr-demokrat” bir görünüm vermeye çalıştığı dönemlerde LGBTİ+’lar açısından dolaylı da olsa kimi olumlu gelişmeler yaşanmıştı. Kaos GL ve Lambda İstanbul o dönem dernekleşti; Lambda İstanbul’a açılan kapatma davası reddedildi, geniş katılımlı LGBTİ+ onur yürüyüşlerinin yapılmasına izin verildi. Ama hepimiz AKP’nin ülke içerisinde girdiği iktidar mücadelesinde konumunu tahkim etmek adına demokrasi ve özgürlük savunusunun araçsallaştırılmış, içi boş söylemlerden ibaret olduğuna tanık olduk. Bu doğrultuda LGBTİ+’lar üzerindeki baskılar yoğunluk kazanmaya, LGBTİ+’ları lanetli ve sapkın iç düşmanlar olarak ilan eden söylemler yaygınlaşmaya başladı. Öylesine büyük bir düşman ki, iktidarın terör örgütü olarak adlandırdığı gruplarla eş düzeyde tehlike olarak görülen bir kategori artık.

LGBTİ+ hareketinde belirginleşen iki çizginin var olduğunu ama Türkiye’de durumun tam da böyle olmadığını söylemişim. Türkiye’de LGBTİ+ hareketi bir yandan anayasada ve yasalarda cinsel yönelim ve cinsel ayrımcılığının yer alması, yasal mevzuat içerisinde LGBTİ+’lara yönelik ayrımcı olarak yorumlanabilecek hükümlerinin temizlenmesi, nefret suçları ve nefret söylemiyle ilgili düzenlemelerin netliğe kavuşturulması, sivil birliktelik, evlilik, miras gibi hakların tanınması, tüm kurum ve kuruluşlar önünde ayrımcılığa uğramama, hizmetlere eşit eri-

3 Aktaran: Doğançan Özsel, “Muhafazakârlık ve Eşcinsellik: Hastalıkta ve Sağlıkta...”, <https://kaosgl.org/gokkusagi-forumu-kose-yazisi/muhafazakrlik-ve-escinsellik-hastalikta-ve-saglikta>

şim gibi sistem içi eşit yurttaşlık talepleri çerçevesinde bir mücadele örmektedir. Ama diğer yandan da ikili cinsiyet sistemini, hâkim normatif paradigmaları yerinden oynatmayı, her türlü ezilme biçimini kültürel ve politik olarak sorunsallaştıran ve bu ezilme biçimleri arasında bağlar kurarak ittifaklar oluşturmaya çalışan bir hat izlemeye çalışmaktadır. Türkiye'deki LGBTİ+ hareketinin bence şu an Batı'daki ana akım LG-BTİ+ hareketinden farkı olarak altını özellikle çizmemiz gereken nokta da budur. Türkiye'de LGBTİ+ hareketi 1990'lı yıllarda ilk ortaya çıktığı dönemden bugüne barış meselesinden tutun ekoloji meselesine kadar, engelli haklarından kadınlara yönelik baskı, şiddet ve ayrımcılığa, Kürt meselesinden Ermeni soykırımına kadar hemen hemen her konuda söz üretmeye çalışan, başlangıcından itibaren feminist hareketle çok yakın ilişkileri olan bir hareket oldu. LGBTİ+ hareketi açısından feministler en önemli müttefiklerimizdir. Sadece somut bir örnek vermek gerekirse, 2004'te Türk Ceza Kanunu değiştirken feminist örgütler ve kadın örgütleri, LGBTİ+'ların taleplerini TBMM'de dile getirmek adına büyük bir çaba gösterdi. Bu ilişki güçlenerek bugünlere geldi ama bütünüyle gerilimsiz bir ilişki olduğunu da rahatça söyleyebilmek olanaklı değildir. Kadın kategorisinin neyi kapsadığına dair özellikle geçtiğimiz yıl alevlenen, kamuoyuna TERF (transdışlayıcı feministler)-cis feministler⁴ tartışması olarak yansıyan tartışmalar mevcuttur. Özne sorunsalı dolayısıyla feminist hareket ile LGBTİ+ hareketi, feminist aktivizm ve queer aktivizmi, LGBTİ+ hareketi ile queer politika arasında kimi çatışmaların, çelişkilerin var olması kaçınılmazdır. Bizim burada yapmamız gereken,

4 TERF (Trans Exclusionary Radical Feminist): Radikal feminizm içinde kökü 1970'lere uzanan bir tartışmadan doğmuş olan hareket, kendisini "toplumsal cinsiyete karşı eleştirel feminizm" olarak tanımlamaktadır. Buna göre bir kişinin cinsiyeti, "eril" ve "dişil" olarak ayrılmış bedensel işlevlerden ve dolayısıyla doğumda atanmış cinsiyetten ayrılamaz, bu sebeple "toplumsal cinsiyet" kavramına eleştirel yaklaşmaktadırlar. Buna göre trans kadınlar da "eril" bedenlerinden ya da "erkekliklerinden" kopamazlar, dolayısıyla ikili cinsiyet rejiminde ezen konumundadırlar ve feminist hareket içinde yerleri yoktur. 2000'lerin sonunda bu tartışmanın dijital medyaya taşınmasından sonra, bu transfobik/trans dışlayıcı çizgi kısaca TERF olarak adlandırılmaktadır.

Cisgender ("Cis"): Sahip olduğu cinsiyet kimliği, doğumda kendisine atanan cinsiyetle örtüşen kişilere denir. Türkçe karşılık olarak 2013 yılında kaybettiğimiz trans aktivist Aligül Arıkan tarafından literatüre kazandırılan "Na-trans" kavramı da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bkz. *LGBTİ+ Hakları Alanında Çeviri Sözlüğü* (Hazırlayan: Deniz Gedizlioğlu), Kaos GL Yayınları, Ankara, 2020, <https://kaosgldernegi.org/images/library/cevirisozlugu2020.pdf>

birbirimizi ötelemek yerine birbirimize yaklaşma çabasından vazgeçmeyerek verimli bir tartışmaya kapı aralamak olmalıdır.

Bir noktaya daha temas etmek istiyorum. LGBTİ+ hareketinin tarihsel seyri içerisinde gerek Batı'da gerek Türkiye'de yaşanan bir soruna değinmek gerekir. Bu da LGBTİ+ hareketi içerisinde farklı kimlikler arasında belki de farkında olunmadan kurulmuş olan hiyerarşidir. Söz konusu hiyerarşide bazı kimlikler ve varoluşlar diğerlerine göre daha az görünürdü ya da daha geri planda kalıyordu. Başlarda eşcinsel erkekler bu hiyerarşi içerisinde tepede yer alıyordu. Elbette LGBTİ+ hareketi içerisinde lezbiyen, biseksüel ya da trans kadınlar vardı. Hatta translar mücadelenin ön saflarında yer alıyordu ama sesleri ve talepleri yeterince görünür değildi. Ama süreç içerisinde önce lezbiyen kadınlar, daha sonra translar bu hiyerarşiyi yıkmaya başlayarak kendileri adına daha fazla söz üretir hale geldi. Sonrasında ise LGBTİ+ kategorisi içerisinde görünmeyen öznelere, interseksler, aseksüeller, panseksüeller, akışkan cinsiyetliler, cinsiyetsizler, queer cinsiyetliler görünür olmaya başladı. Hareketin ismi de bu seyri izleyerek gey ya da eşcinsel hareketinden LGBTİ+ hareketine dönüştü. Hareketin Türkiye'deki seyrinin de benzer bir rota izlediği söylenebilir.

Son olarak mücadeleyi ortaklaştırma meselesinde iki noktaya vurgu yaparak toparlamaya çalışacağım. Birincisi bugün bütün dünyada sağ popülizmin ve yeni türde faşizmlerin yükselişe geçtiği bir momentteyiz. ABD seçimlerinde Trump kaybetti, Biden kazandı ama Biden'ın kazanmasının dünyadaki süreci yakın zamanda tersine çevirip çevirmeyeceğini yaşayarak göreceğiz. Peki, sağ popülizmlere ya da yeni faşizmlere karşı mücadeleyi nasıl ortaklaştırabiliriz? Buna şu yüzden vurgu yapıyorum: Hollanda gibi bazı istisnalar hariç bütün bu sağ popülist/yeni faşist hareketler ve akımlar, LGBTİ+'ların haklarını ve kazanımlarını ciddi biçimde tehdit eden söylemlere sahiptir. ABD'den Brezilya'ya, Macaristan'dan Polonya'ya kadar LGBTİ+'ların haklarının ortadan kaldırılmasına yönelik kimi adımlar atıldı. Covid-19 pandemisi bu saldırıların daha da yoğunlaştığı bir dönem oldu. ABD'de bununla karşılaştık. Muhafazakâr-sağ popülizme karşı mücadelenin temel dinamiklerinden birinin artık LGBTİ+'ların ezilmesine, ötekileştirilmesine, ayrımcılığa uğramasına karşı çıkmak olduğunun farkına varmak elzemdir. Kısacası bugün artık LGBTİ+'sız bir otoriter sağ popülizm karşıtı mücadele mümkün değildir.

İkincisi, birinciyle bağlantılı olan ama onu açacak biçimde, LGBTİ+'ları yok sayan heteroseksizme karşı mücadeleyi ortaklaştırma meselesidir. Heteroseksizm toplumun tüm katmanlarına ve yapılarına sızmış bir ayrımcılık ideolojisidir ve heteronormativite dediğimiz bir toplumsal sistemin ürünüdür. Nasıl ki cinsiyetçilik patriarkal sistemin bir ürünü ise heteroseksizm de heteronormativitenin ürünüdür. LGBTİ+ hareketinin ve queer aktivizminin derdi heteronormatif sistemi parçalamak, en azından duvarlarında çatlaklar, yarıklar yaratmaktır. Peki muhalif özneler, heteronormativiteyi nirengi noktası kabul edip heteroseksist ideolojiyle mücadeleyi ana gündemlerinden biri olarak görecekler mi? Şunu asla unutmayalım derim: LGBTİ+'ların ezilmesi politik mücadelede ana çelişkilerden biri olarak kavranmadığı ölçüde toplumda geniş ölçekli niteliksel dönüşümlerin sacayaklarından biri eksik kalacaktır. Bu doğrultuda anti-heteroseksist bir cephe inşa etmenin imkânları üzerinde daha fazla düşünmeye ve konuşmaya ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum.

KHK'lar Sonrası Kürt İllerinde Sessizleştirilen Kadınlar

Zozan Özgökçe

Türkiye tarihi boyunca kadın hareketi her zaman aktif olmuş, mücadele etmiştir. Yüz yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Osmanlı'da da kadınlar tüm farklılıklarıyla dergiler çıkarmış, dernekler kurmuş, ortak hareket etmiş, ondan sonraki dönemlerde de kadınların mücadelesi hep var olmuştur.

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, erkekler tarafından ve erkeklerin yaşam deneyimlerinden hareketle hazırlandığı için kadınların sadece kadın olmalarından ötürü karşılaştığı şiddeti ve hak ihlallerini içermez. Bu sebeple o dönemlerden günümüze kadının insan hakları kavramı bu durumu eleştirmek ve kadınları görünür kılmak amaçlı söylem haline gelmiştir. Bu, durumu fark etmek açısından önemlidir.

Queer teori, LGBTİ hakları, kadının insan hakları, heteroseksüellik, heteronormativite gibi kavramlar sürekli biz aktivistler arasında tartışılıyor. Cinsiyetin bize öğretilmiş kodlardan oluştuğunun farkındayız. “Toplumsal cinsiyet” kavramı üstünden de çok politika yürüttük ve şimdilerde bu kavram da tartışılıyor. Ama tabii bu kavramların akademik tartışmalardaki anlamı ile hayatın içindeki işleyişinin de çok farklı olduğunu görüyoruz. Bu konularda hâlâ toplumda yaygın bir farkındalık yok.

Kadınlarla kadının insan hakları eğitimlerini yürütürken “Kadının insan hakları ne demektir?” diye sordüğümüzde öncelikle büyük bir sessizlik oluyor. Bu hakları şöyle sınıflandırabiliriz:

Kadının evlenmeyle ilgili hakları

İstedığı kişiyle evlenme ve resmi nikâh hakkı; evlenmeme hakkı; eşit miras hakkı; evlilik içinde cinsel birleşmeyi reddetme hakkı; şiddete maruz kalmama hakkı; kumayı reddetme hakkı.

Kadının boşanmayla ilgili hakları

Ev tutarak ayrı yaşama hakkı; boşanmak için mahkemeye başvurma hakkı; çocukların velayetini alma hakkı; nafaka alma hakkı; kendi malını beraberinde götürme hakkı.

Kadının bedensel hakları

Kendi cinselliğini yaşama hakkı; tecavüze, tacize, enseste maruz kalmadan yaşama hakkı; doğum kontrolünü kullanma veya kullanmama hakkı; bedeninin sadece kendine ait olması hakkı.

Kadının kamu yaşamındaki hakları

İstedığı zaman istediği işte çalışma hakkı; eşit eğitim hakkı; kendi istediği partiye oy verme hakkı; siyasi partiye katılma hakkı; sigortalı çalışma hakkı; eşit ücret hakkı.

Evet, bu haklarımız var ama bunları kullanmak o kadar zor olabiliyor ki. Elimizde Anayasa ve uluslararası sözleşmeler (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, CEDAW, İstanbul Sözleşmesi) var ama bunların biz kadınlar tarafından kullanılması kısmının bambaşka bir mesele olduğunu çalışmalarımız sürecince gördük. Kendimiz de bunun zorluklarını yaşadık.

Feminist hareket kadınların yaşadığı bu ayrımcılıklarla mücadele etmede önemli bir araçtır. “Özel olan politiktir”den yola çıkarak kadınların sınıf, ırk, ulus, etnik köken, felsefi inanç ve dini kimliklerinin de ezilme biçimlerini katmerleştirdiğini görüp, paylaştıkları ortak deneyimlerden yola çıkarak kadınları bağımlı, ikincil konumda tutan, erkeklerle aralarında ezme-ezilme ilişkisi yaratan ve geleneklere başkaldırma ve bunları değiştirme yönünde kadınlar tarafından geliştirilen bilinç ve hareketin bilgisi ve pratiğidir. Biz bu hareket içerisindeki tartışmalardan çok şey öğrendik, kendi hayatlarımıza çok şey kattık.

Ben bu metnin büyük bir kısmını KHK sonrası Kürt illerinde yaşadıklarımıza ayırmak istiyorum. Biraz özel bir deneyim olsa da, çok dillendirilen “Ermeni’yi dövdürmeyecektik” söyleminden de yola çıkarak bu KHK döneminde birbirimizden o kadar uzak kaldık, o kadar her bir yandan yalnızlaştırma politikalarıyla karşı karşıya kaldık ki burada bunu anlatmaya ve paylaşmaya çalışacağım.

15 Temmuz sonrası KHK’larla birçok sivil toplum örgütü ve basın yayın organları kapatıldı. Van’da bağımsız çalışmalar yapan Van Kadın Derneği ile Muş’ta çalışan Muş Kadın Çatısı Derneği kapatıldı. Doğu Anadolu Bölgesi’nde kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık konularında çalışan derneklerin sayıları zaten çok fazla değildi; ancak mevcut örgütler etkin çalışmalar yürütüyordu. KAMER de Bitlis, Hakkari, Van, Iğdır, Kars gibi illerde örgütlüydü. VAKAD ve Muş Kadın Çatısı Derneği kuruldukları illerdeki kadınların dinamikleriyle kurulmuş örgütlerdi. Feministlik, antimilitaristlik, antifaşistlik. Bu ibarelere tüzüklerimizde de yer vermiştik. Bölgede olan her ihlale koşuyorduk; kadın cinayeti davalarının tamamını takip ediyorduk; kadın dayanışma merkezlerimiz, kadın ve çocuk merkezlerimiz ve sığınmaevimizle kurumsallaştığımız. Bir kadın bize ulaştığında ona kalacak yerden psikolojik, hukuksal, sosyal, ekonomik desteğe kadar birçok konuda dayanışma zemininde destek sunuyorduk. Bölgedeki tüm oluşumlarla ortaklaşabiliyorduk. Kadınlara hizmet veren kamu kurumlarının ve özel kuruluşların hizmetlerindeki sorunları kadınlar aracılığıyla tespit edebiliyorduk; kamuya ait konuk evlerinde kalan kadınlardan oranın koşulları hakkında geri dönüşler alıyorduk. Bir nevi gözlemci görevimiz olduğundan, gözlüyorduk, bunu ilgililerle görüşüyorduk ve lobicilik yapıyorduk.

Van’da hiç sığınmaevi yokken belediyeye üyeler olarak teker teker dilekçeler verdik ve sığınmaevi nedir bilmeyen belediyelere bunu anlattık. Kadınlara haklarıyla ilgili binlerce seminer, konferans, eğitim organize ettik. Kapı kapı, köy köy dolaşıyorduk. VAKAD’ın bölge kadınları tarafından tanınırlık oranı %69’dur. Böyle olmasına rağmen KHK’ya göre, “Terör örgütlerine veya Milli Güvenlik Kurulu’na devletin milli güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara aidiyeti, iltisakı veya bunlarla irtibatı olan” bir dernek damgasıyla kapatıldı.

Bunun yanı sıra belediyelere bağlı kadın kurumları da kapatıldı. Örneğin, Van Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı sığınmaevi, kreş, kadın ve yaşam merkezi, alo şiddet hattı gibi oluşumlar kapatıldı. Kadınların lehine olan uygulamalara da son verildi. Örneğin, kadın zabıtalının görevlerine son verildi. Kadın şoförlerin görev yerleri değiştirildi. Kadınlara her perşembe günü ücretsiz olan belediye otobüsleri de artık ücretli hale getirildi. Belediyelerin ve kadın örgütlerinin kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık konusunda önemli çalışmaları varken, bunları kapatmakla ve kadınlarla ilgili atılmış önemli adımlardan geri dönmekle bu kentte kadına yönelik şiddet oranının daha da arttığına şahit olduk. Bu kapatmaların hemen ertesinde yani 2017 yılının ilk iki ayında Van'da beş kadın katledildi. Şiddet gören kadınların başvurduğu kurumların kapanmasıyla bu kurumların tespit ettiği intihar, intihar girişimi ve aile içi şiddet verilerine de ulaşamaz olduk. Van'daki kadınlar bu merkezlerin kapatılmasıyla daha da korunmasız hale geldi. Şiddet gören kadınların danışacağı, destek alacağı kuruluşlar kapandı.

Kadınların karakola, adliyeye gitmeleri belediyeye veya bağımsız kadın örgütlerine gitmeleri kadar kolay değildir. Kadınların aile içi sorunlarını ve kamu hizmeti verenler tarafından uğradıkları şiddeti özellikle de olağanüstü dönemde rapor etmeleri oldukça güçtür. Kadınlar aile içi şiddeti rahatlıkla anlatamamaktadır; karakol, savcılık gibi kurumların fiziki koşulları bile bu kurumlara güvenle gitmelerine engeldir. Kayyum marifetiyle kapatılan, işlevsiz kılınan, kadının toplumdaki yerini dönüştürmeye, iyileştirmeye yönelik tüm uygulamaların kaldırılmasıyla kadına yönelik şiddet artmıştır, kadınların yükü artacak, günlük yaşamları zorlaşacaktır; hatta açıkça görüldüğü gibi kadın cinayetleri artmaktadır.

KHK ile kadın örgütleri kapandıktan sonra pek çok sorun yaşandı. Derneğimize üye kadınların adlarının bulunduğu listeler "Bu kadınlar sakıncalıdır" diye kamu kurumlarına dağıtıldı. Üye kadınların bazıları işlerinden atıldı; bazıları örgüt propagandası gerekçesiyle gözaltına alındı; eşleri, çocukları fişlendi; yakınlarının yargılandığı davalarda VAKAD üyeliği ayrıntısı suça meyilli oluşturma dair bir kanıt olarak gösterildi. Üye kadınlara dernek faaliyetleri sebebiyle dava açıldı. Haklarında açılmış davalardan dolayı başka ülkelere iltica edenler, derneğin faaliyetlerine

katıldığı ve dernek faaliyetlerini sosyal medyada paylaştığı gerekçesiyle işe alınmayanlar oldu. Üye kadınların girişimcilik üzerine faaliyet gösteren kurumlara sunduğu girişimci projeler reddedildi; reddetme gerekçesi açıkça belirtilmedi ama ima edildi. Üye kadınlardan kamu yurtlarında kalanlar yurttan atıldı.

LGBTİ birimindeki arkadaşlarla olan bağlarımız kopty, ki kapanmadan bir hafta önce HEBUN LGBTİ ile bir atölye çalışmamız olacaktı ve yoğun bir saldırıya uğramıştık. Cami avlusunda toplanan bir grup derneğe doğru yürüdü ve etkinliği iptal ettik. Kapanmamızı bu olaya bağlayanlar da oldu. Kapatma ertesi derneğin faturaları ve vergi borçları için yetkililere icralar gitti, mal varlıkları üzerine rehinler koyuldu.

Van'da kadın cinayeti ve çocuk istismarı davalarını gündeme getiren ve takip eden kadın örgütü maalesef artık bulunmuyor. Van Barosu Kadın Komisyonu bazı davaları takip ediyor. Bizler takip ettiğimizde tüm basını ve karma örgütler de dahil kamuoyunu her davaya davet ediyorduk ve dava sonrası basın açıklamaları yapıyorduk. Ayrıca ailelerle de dayanışma içindeydik. Bu önemli çalışma artık yapılmıyor. Kadınlara iş buluyorduk. Önemli bir dayanışma ağımız vardı. Bu da artık yok.

Düzenli olarak her gün valiliklerin ve kaymakamlıkların basın metinlerini alıyorduk. Van'da meydana gelen tüm intiharların, şüpheli ölümlerin ve cinayetlerin üzerine gidiyorduk. Üstü kapatılmaya çalışılan ihlalleri açığa çıkarıyorduk. Bu konuda sorumlu olanlarla görüşüyorduk. Bu önemli lobi çalışması artık yapılmıyor.

İldeki birçok kurula üyeydik. Kadın istihdamı kurulu, kadına yönelik şiddet kurulu, Van Cumhuriyet Savcılığı Koruma Kurulu gibi kurullara katılım sağlıyorduk. Devletin tüm kurumlarının kadınlara dair tüm mekanizmaların duyurulmasında ve kullanılmasında etkiliydik. Bu kurullarda artık hükümete bağlı kadın örgütü yer alıyor; dolayısıyla haklarında bir eleştiri veya değerlendirme yapılmıyor. Hatta bu kurulların çalışıp çalışmadığı da muamma.

Kapatılan sığınmaevimiz, kadın ve çocuk merkezimiz, kadın dayanışma merkezimizle ulaşabildiğimiz kadınlar ve çocuklarına artık ulaşamıyoruz. Derneğin cep telefonları kapandı. Yılda ortalama 250 kadın danışma merkezine ulaşıyorken, kadınlarla olan bağlarımız kopty. Derneğin tüm arşivleri, kütüphanesi, kadınların bilgilerinin olduğu tüm bel-

gelere el koyuldu. Van ve Muş'ta yıllardır çalışan iki örgütün tüm tarihi silindi. Önemli bir birikim artık yok.

Kadınlar “örgüt” kelimesinden, “kadın hareketi” ifadesinden korkar oldu. Ortak hareket etme refleksleri yok edildi. Zaten 2016 yılından bu yana Van ilinde eylem, gösteri ve yürüyüş yasağı devam ediyor.

Anayasa Mahkemesi'ne başvurduk ama tüzel kişilik olarak değil, çünkü yetkilerimiz elimizden alındı. Benim örgütlenme hakkımın ihlal edildiği gerekçesiyle yaptığım başvuru da hâlâ beklemede. OHAL Komisyonu önümüze bir yargı mekanizması olarak koyuldu, başvurularımızı yaptık ama oradan da henüz bir ses çıkmadı.

Dolayısıyla böyle sorunlar yaşayan kadınlar ve çevresindeki kişiler örgütlü hareket etmekten kaçınmaya başladı; çünkü sadece üye kadınlar değil yakınları da bu durumdan zarar gördü. VAKAD veya Muş Kadın Çatısı Derneği, biz feminist kadınlar için bir araçtır. VAKAD kapandığında bir başka isimle, bir başka tüzel kişilik çevresinde örgütleniriz diye düşünürken görmediğimiz şey, biz kadınlar üzerine salınmış korkuydu. Tekrardan başlayalım dediğimiz zaman onca emeklerle dönüştüğümüz, emek verdiğimiz kadınlık hallerimizin yerine başımıza gelebileceklerden korkan bir cins olduk.

Türkiye'de kadın hareketi Cumhuriyet öncesi ve sonrası tüm olumsuz gelişmelerden örgütlenerek güçlü çıkmıştır. Bunun en iyi örneğini 80 darbesi sonrasında görebiliyoruz ki darbe sonrasında oluşturulan ilk muhalif hareket kadın hareketiydi. Kadın hakları çevresinde bağımsız örgütlenen kadın grupları feminist dergiler çıkarmaya başladı. O dönemlerde feminist ve solcu kadınları bir araya getiren kadın kurultayı hâlâ devam ediyor; bu konferans gerçekleştirildiğinde de yirmi üçüncüsü hayata geçiyordu. Bu KHK sonrasında Nafaka Hakkı Kadın Platformu, Eşitlik İçin Kadın Platformu TCK 103. Madde, İstanbul Sözleşmesi hakkında önemli çalışmalar yaptı.

Bunlar umut veriyor; ama KHK'lar sonrası yaşananlar konusunda hâlâ birbirimizi duymadığımızı ve sessizleştirilme halinin topluma yansımalarını sanırım ileriki yıllarda fark edeceğiz. Sessizleştirdiğimiz bugünlerden kısa zamanda demokratik süreçlerin artmasıyla ses çıkarabileceğimiz, seslerimizi ortaklaştırabileceğimiz zeminlerin oluşacağı örgütlü, huzurlu, korkunun hâkim olmadığı günlere gelmek umuduyla...

Biyografiler

REMZİ ALTUNPOLAT

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gördü. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Devletler Umumi Hukuku) Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yaptı. Gazi Üniversitesi İşletme Eğitimi Bölümü Mali Hukuk Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalıştı. KESK Eğitim-Sen Ankara Üniversiteler Şubesi yönetiminde ve Eğitim Sen Yükseköğretim Bürosu'nda görev aldı. Toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ve cinsel kimlikler, feminizm, erkeklik, LGBTİ+ çalışmaları, Queer teori, eğitim ve sağlık politikaları, sendikal hareketler, insan hakları, sosyal ve siyasal teori, kamu hukuku ve devlet teorisi başlıca ilgi alanlarıdır. Halen Türk Eczacıları Birliği'nde başkan danışmanı olarak çalışmakta, Kaos GL Derneği genel sekreterliği görevini yürütmektedir.

DOÇ. DR. ÖZGÜR ARUN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 2001 yılında mezun olduktan sonra Berlin'e yerleşti ve 2002 yılının sonuna kadar araştırmalarına burada devam etti. 2004-2011 yılları arasında ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2011 yılında, Akdeniz Üniversitesi Gerontoloji Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak araştırmalarına başladı, 2013-2016 yılları arasında Gerontoloji Bölüm Başkanlığı yaptı. 2014 yılında Akdeniz Üniversitesi "Bilim, Hizmet, Teşvik" ödülleri kapsamında, sosyal bilimler alanında ödül aldı; 2017 yılında Association for Gerontology in Higher Education tarafından Rising Star ödülüne layık görüldü. Yüksek öğrenim, gençlik ve işsizlik, kırsal kalkınma, gelir ve refah, çocuk işgücü ve engellilik, yaşlanma, kuşaklararası ilişkiler, kültür, sınıf ve beğeniler üzerine çalışmaktadır. *The Gerontologist* dergisinin editörler kurulu üyesidir.

FARUK BİLDİRİCİ

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğrenim gördü. Haziran 1980'de *Cumhuriyet*'te gazeteciliğe başladı. 12 Eylül askeri döneminde sıkıyönetim ve eğitim muhabirliği, 1983 seçimlerinden sonra da başbakanlık, siyasi parti ve parlamento muhabirliği yaptı. Sabah ve Hürriyet gazetelerinde çalıştı. TV8 ve Cine-5'te programlar yaptı. Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı'nda üç dönem araştırmacı gazetecilik, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde iki dönem parlamento muhabirliği, Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde üç dönem medyanın güncel sorunları konularında ders verdi. 2010-2019 yılları arasında Hürriyet gazetesinin okur temsilciliği görevini yürüttü; daha sonra "medya ombudsmanı" olarak farukbildirici.com adresindeki kendi blogunda medya eleştirileri kaleme almaktadır.

DOÇ. DR. FERİHA IŞIL DEMİREL

İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde öğrenim gördü. Yüksek lisans ve doktora çalışmasını aynı alanda Yeditepe Üniversitesi'nde tamamladı. Boğaziçi Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi'nde araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2008 yılında yüksek lisans tezi için "Çanakkale Yahudi Cemaati ile Gayrimüslim Politikalarının İzinde" başlıklı araştırmayı kaleme aldı. Türkiye Yahudileri, anti-semitizm, azınlık kimlikleri, hafıza, Trakya pogromu gibi pek çok konuda makaleler, ayrıca *Şalom*, *Agos*, *Evrensel* gazetelerinde yazılarını yayımladı. 2018 yılından bu yana Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği (SEHAK) yönetim kurulu başkanlığını sürdürmekte, 2019 yılından bu yana Kültür Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

PROF. DR. İŞTAR GÖZAYDIN

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gördü; lisansüstü çalışmalarını, kazanmış olduğu Fulbright bursu ile, Georgetown University ve New York University School of Law'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı, Mimar Sinan Üniversitesi Şehir ve Planlama Bölümü, İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Doğu Üniversitesi Hukuk ve Fen-Edebiyat Fakültesi, Gediz Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde kadrolu; Boğaziçi ve Sabancı Üniversitelerinde yarı zamanlı öğretim üyesi olarak görev yaptı. London

University Birkbeck College ve London Metropolitan University’de de konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 2017 yılında Oslo Üniversitesi, Lis and Leo Eitinger İnsan Hakları Ödülü’ne layık görüldü. Akademik çalışmaları, din ve devlet ilişkileri, Türkiye’nin dış politikasında dinin rolü, dinsel ayrımcılık ve hukuk-siyaset ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır.

PROF. DR. YASEMİN İNCEOĞLU

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde öğrenim gördü. Yüksek lisans, doktora, doçentlik ve profesörlüğünü Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü’nden aldı. 1984-2004 arasında Marmara Üniversitesi’nde, 2004-2016 arasında Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi’nde görev yaptı. ILAD, UNESCO ve Amerikan Biyografi Enstitüsü gibi uluslararası kuruluşlara üye olmasının yanı sıra, Avrupa Konseyi’nin medya okuryazarlığı toplantılarına Avrupa Komisyonu uzmanı olarak katıldı. Columbia Üniversitesi, Salzburg Semineri, Yeni Delhi’deki Jawaharlal Nehru Üniversitesi Medya Çalışmaları Merkezi ve Floransa’daki European University Institute’ta konuk öğretim üyesi olarak ders ve seminerler verdi. Yayımlanmış 15 kitabı ile uluslararası ve ulusal bildirilerinin yanı sıra AB projeleri yürütmüştür.

DR. LENA KARAMANİDOU

City University London’da Sosyoloji alanında doktorasını tamamladı. Halen RESPOND projesi araştırmacılarından ve Glasgow Caledonian Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Sınırlar ve Avrupa sınır rejimi, geri itme uygulamaları, Frontex ve insan hakları hesap verebilirliği alanlarında çalışmaktadır.

DOÇ. DR. ULAŞ KARAN

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde öğrenim gördü. Yüksek lisans çalışmasını Bilgi Üniversitesi SBE İnsan Hakları Hukuku, doktora üniversitesini aynı enstitünün Kamu Hukuku programında tamamladı. Çok sayıda makalesinin yanı sıra *Avrupa Birliği Ülkelerinde Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Kurumları*, *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme* (İdil Işıl Gül ile birlikte), *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi* (İdil Işıl Gül ile birlikte), *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkeme-*

sine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme (Sibel İnceoğlu, Oya Boyar, Lami Bertan Tokuzlu, Olgun Akbulut, Gülay Arslan Öncü ile birlikte) adlı kitapları yayımlandı. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Anayasa Hukuku Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir. Çalışma alanları anayasa hukuku, anayasa mahkemesine bireysel başvuru, ayrımcılık yasası, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüğüdür.

DOÇ. DR. HATİCE ÇOBAN KENEŞ

1999 yılında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü'nden mezun oldu. 2013 yılında Ankara Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda doktora tezini tamamladı. Yeni ırkçılık, yeni ırkçı söylemler, medyada göçmen ve mülteci algısı, medyada cinsiyetçi söylemler gibi, azınlıklaştırılan öznelerle dair ırkçı, ayrımcı söylemler üzerine çalışmaları ve doktora tezinden ürettiği *Yeni İrkçiliğin Kirli Ötekileri: Kürtler Alemler Ermeniler* isimli bir kitabı bulunmaktadır. Akademik çalışmalarını Munzur Üniversitesi'nde sürdürmektedir.

BALAM KENTER

Lisans eğitimini Cornell Üniversitesi'nde Sanat Tarihi alanında tamamladıktan sonra UCLA'deki World Arts and Cultures bölümünde ilk yüksek lisans tezini normatif olmayan bedenler ve normatif olmayan sendirimsel pratikler üzerine yazdı. UCLA'den mezun olduktan sonra yedi yıl boyunca tiyatro müdürlüğü ve çevirmenlik yaptı. 2015'te yeniden akademiye dönme kararı alarak Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü yüksek lisans programına girdi. Bu bölümden felsefe ve engellilik çalışmalarını birleştiren bir yüksek lisans tezi yazarak mezun oldu. 2019'dan bu yana Concordia Üniversitesi, Center for Interdisciplinary Studies in Society and Culture (CISSC), Humanities doktora programında (HUMA) Siyaset Felsefesi, Eleştirel Engellilik Çalışmaları ve Eleştirel Hayvan Çalışmaları'nın kesişim noktalarında çalışmaktadır.

DR. MICHAEL MCEACHRANE

Afro-Nordic Landscapes: Equality and Race in Northern Europe adlı kitabı 2014 yılında yayımlandı. Uzman bir insan hakları savunucusu olarak

UN International Decade for People of African Descent 2015-2024 (BM Uluslararası Afrika Kökenli İnsanlar İçin On Yıl 2015-2024) de içinde olmak üzere çeşitli uluslararası programlarda görev aldı. Halen Raoul Wallenberg İnsan Hakları Enstitüsü'nde (Lund, İsveç) misafir araştırmacı olarak ırk, ırkçılık ve sömürge sonrası insan hakları gibi alanlarda çalışmalar yapmaktadır.

DR. AYLİN DİKMEN ÖZARSLAN

İÜ Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü'nde öğrenim gördü. MSGSÜ'de Genel Sosyoloji ve Metodoloji programında yüksek lisans ve doktora derecesini aldı. Halen aynı üniversitede Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İlgi ve çalışma alanları sağlık sosyolojisi, çocuk ve çocukluk sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet çalışmalarıdır.

ZOZAN ÖZGÖKÇE

Van Kadın Platformu, Van Kadın Derneği gibi örgütlerin kurucuları arasında yer aldı. Uçansüprüge'nin yerel kadın muhabir ağı içinde bulundu. Van, Hakkari, Bitlis ve Muş illerinde "Kadının İnsan Hakları" eğitimini yürüttü. VAKAD'ın sığınağında, Kadın Dayanışma Merkezi'nde ve Kadın Çocuk Merkezi'nde gönüllü çalışmalar yaptı. 2016 yılında KHK ile VAKAD'ın kapanmasından bu yana kadın haklarıyla ilgili çalışmalarını bağımsız olarak Van ve çevre illerinde sürdürmekte, Van Tivi'de "Filler ve Çimenler" adlı programı hazırlayıp sunmaktadır.

DR. CAVİDAN SOYKAN

Ankara Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde öğrenim gördü; yüksek lisans eğitimini siyaset bilimi programında, insan hakları hukuku alanında yazdığı teziyle tamamladı. Türkiye'nin sığınma sistemi üzerine yaptığı çalışmasıyla doktora derecesini Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden aldı. 2017'de kamu görevinden ihraç edilene kadar 12 yıl Ankara Üniversitesi'nin kapatılan İnsan Hakları Bilim Dalı'nda ders verdi. İki dönem Mülteci-Der yönetiminde bulundu ve Türkiye'nin pek çok farklı şehrinde saha çalışmaları yaptı. Çalışmalarını Almanya Osnabrück Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Kültürlerarası Çalışmalar Enstitüsü'nde misafir araştırmacı olarak sürdürmektedir.

